

AZ ÍRÓFEJEDELEM ÉLETRÉGÉNYE

A 80 ÉVES
HERCZEG FERENC

SZERKESZTETTE:
HERTELENDY ISTVÁN

Felelős kiadó: Baloghfalvi dr. Czóbel Elemér
852.43, Hungária Nyomda Rt, Budapest,
Felelős: vitéz Bánó Lehel igazgató,

K Ö S Z Ö N T Ő

Írta: Harsányi Zsolt

Elhárította magától az ünneplést, de a szív őszinte ünneplését nem tilthatta meg. A jubileum elől elmenekül, mi utána megyünk szeretetünkkel. Elkerüli a tapsot, a lélek tapsa elől azonban nem bújhat el.

Könyvet írtunk róla, átnyújtjuk neki: tisztelői, hívei, kortársai, színészek, akik darabjaiban játszottak, színigazgatók, akik Európa határain túlra is elvitték szavát, színpadi vízióit.

Átnyújtjuk ezt a könyvet, melyet a szeretet és a megbecsülés diktált tollba s ezekkel a szerény szavakkal vezetem be az ünnepi kötetet. A Vígszínháznak, ahonnan híre szárnyra kapott, a jubileumi évadban az a szerencse jutott osztályrészül, hogy két új darabját is bemutathatja. Köszöntöm őt a Vígszínház és a Színpadi Szerzők Egyesülete nevében, de köszöntöm olvasóinak, azaz az egész országnak a nevében is.

A
NYOLCVANÉVESHERCZEGFERENC
(A magyar írófejedelem életregénye)

I.

A fölkedő nap pufók gyermekábrázattal bontakozott ki felhő-pólyáiból, hogy haragos vörös színűre fesse át a verseci kaszárnya zsendelyes tetejét. A kantin ajtaján ijedten lopakodott ki egy álmosarcú legény, aki kora reggel kezdte el a pálinkázást. Porlepte akác árva lombján fiatal veréb csipog, előre örvendezvén az elkövetkezendő színjátéknak, amikor majd sorakoztatják a kaszárnya udvarán a legénységet, és reggeli kihallgatást tart a kapitány, dörgedelmes intelmeket olvasva rá elszánt dologkerülők fejére, akik a kirukoltatástól való félelmükben maródira mertek jelentkezni. Olyan jelenet ez, amely napról-napra megismétlődik, egy mértani rajz szimmetrikus pontosságával, nemcsak itt Versecen, hanem ugyanabban az időben a boldog Magyarország minden kaszárnyájában. Az emeleti folyosók felől mennydörgésszerű ordítózás, mintha a ház égne, vagy zendülés tört volna ki, pedig csak ébresztő van és az alvó legénységet költögetik az altisztek.

— Föl! Föl! Ébresztő!

— Talpra bundás! Talpra!

Megéled minden. Dübörögve rohan alá a folyosó lépcsőin a legénység, vízcsobogás, vödörök csörömpölése hangzik. Ideje van a reggeli mosakodásnak. És íme

már sorakozik is az udvaron az első század, frissen megmosdatva és kikefélve és már szemlét is tart fölöt-tük egy fiatal zászlós, aki tejfeles hamvasságú ifjú-ságát mord szigorúságával próbálja egyensúlyban tar-tani, hogy tekintélyén ne essék csorba és a porosfülűek reszkessenek tőle.

— Vigyázz! — harsan ajkáról az első vezényszó, amely élesen süvölt, mint rohamra hívó harci síp éles hangja.

Mindenki álmos, csak a zászlós úr nem: valószí-nűleg azért, mert egy betűt sem aludt az éjjel. Nagy mulatság volt odakünn a versed szőlőkben, ahonnan hajnalban szállították be az urak a kaszárnýába. Majd csak délután fogja magát kipihenni.

Idősebb tisztet alig látni. Pedig valamennyien itt vannak és íme komoly arccal tárgyalnak valamit, félig elbujtatva az emeleti folyosó széles homályos üveg-ablaka mögött. Néhány idegen arc is, — akiket a szom-széd garnizonokból hozott ide a kíváncsiság.

— Tehát meglesz a párbaj?

— Úgy van. Nem lehetett elkerülni. Kettős párbaj lesz. Az egyik délelőtt, a második délután.

— Ilyen szemérség miatt?

— Szemérség ide, szemérség oda. Katonatiszt te-
kintélyén nem eshet csorba.

A föltételek elég súlyosak.

Legalább megtanulják, hogy a hadsereggel nem lehet tréfálni. Tanulják meg a civil urak. A sok szószátyár szájhős.

Darázs döngicsélt méla szárnyalással az ablak körül. Feketesárga dreszt viselt, mint a katonaőrök faköpönyegei.

— Sértést csak vérrel lehet lemosni. Sokszor nagyon sok vér kell hozzá, — mondta a százados komor tekintettel.

— Milyen vívó Siposs zászlós?

— Őt nem kell féltened. Kemény gyerek, legény a talpán. Kardja élére fogja tűzni a kakaskodó civilt. Ő a század vívómestere.

— Ki is az ellenfele? — kérdezte egy újonnan érkezett harcsa bajuszú főhadnagy, aki elkésetten elegyedett bele a beszélgetésbe.

A főhadnagy szénfekete bajusza erősen ki volt festve, mert már deresedett. Húsz éve szolgált a hadseregél, de csak a főhadnagyságig vitte.

— Hogy ki az ellenfele? Herczeg Ferenc.

— Ki az a Herczeg Ferenc?

Lesújtó pillantások érik. Hogy lehet azt nem tudni, hogy ki az a Herczeg Ferenc.

— Hát nem tudod? A verseci polgármester fia.

— Igen? Az a karcsú szőke fiú. Láttam egyszer a cukrászdában. Megnyerő, rokonszenves arca van.

— De nagyon arogáns.

Valaki védelmébe veszi.

— Én nem tapasztaltam. Kedves és szellemes fiú.

— Mi a foglalkozása?

— Nem tudom. Lehet, hogy még tanul. Hiszen annyira fiatal. Be van iratkozva az egyetemre.

— Meg cikketeket is ír az újságba, — vélte valaki, akinek úgy látszik, még a legjobb értesülései voltak.

— Te olvastad?

Nem szoktam olvasni olyan cikketeket, amiket az újságok hoznak.

— Hát mit olvasol?

— Én csak a szolgálati szabályzatot olvasom.

A beszélgetés abba marad. A százados elköszön.

— Meg kell nézmem, hogy rendben van-e a terem.

— Veled tartok, ha megengeded, ajánlkozott a harcsabajszú.

Fölmentek az emeletre. A nagy szoba, amelyet vívóteremnek szántak, eredetileg legénységi hálószoba volt és most kezdik átalakítani a párbaj céljaira. Ingujra vetközött lomha bakák már cipelik is a vaságyakat ki a folyosóra.

A százados éktelen haragra gerjed.

— Örmester! örmester! — bömböli vészesen.

A vörös, puffadtkéjú szolgálatvezető örmester esetlen alakját meghazudtoló fürgeséggel hömpölyödik elő valamelyik mellék-folyosóról. Annyi ideje sincsen, hogy zubbonyát begombolja. Zsíros verejtékező nyakát törölgeti babos kendővel.

— Miért nincsen még semmi sem rendben? Az ágyakat csak most kezdik kivinni.

— Jelentem alássan, előbb nem lehetett.

— Miért?

— Mert aludtak az ágyakon. Aludtak a bakák.

— Milyen buta maga Klem, mondja a százados szokatlanul ellágyult hangon. Nem is csodálom. Olyan kövér ... az agya csupa háj. Hát keltek volna föl egy órával előbb. Ez csak nem nagy dolog. Mindjárt itt lesznek az urak. És maguk alig pizmognak.

A százados cigarettára gyújt. Ettől enyhül idegessége.

— Az ablakokat tartsák nyitva, a padlót sikálják föl és hintsék be fűrészpórral.

— Parancsára százados úr!

De a parancsnok mindenre kíváncsi, látni kívánja a kardokat, amivel verekedni fognak.

— Küldjék ide a fegyverkovácsot.

Komoly nehéz tisztí kardok, lovassági szablyához hasonlatosak, nem játszi, könnyű olasz pengék, amilyenekkel pesti vívótermekben intézik el egymás között lovagi tornáikat éretlen pesti ficsurak. A fegyvereket a festett bajuszú főhadnagy is megvizsgálja nagy szakértelemmel.

— Ezeket a kardokat kulccsal lereszelték.

— Ugyan!

— Nem lehet velük vágni. Olyanok mint a bot.

A százados is végigsimogatja a kardélt ujjbeggyel.

— Csakugyan. Még köszörintetni kell. A párbaj komoly dolog. Nem csinálunk abból mókát.

Míg lázas előkészületek folytak, — a nap hőse a fiatal Herczeg Ferenc, gyalog vágott át a vadvirágos réten, egyik segédjének, Geramb bárónak lakása felé. Sütött a nap és szitakötők kergetődztek a vadrezeda és üdén zöldelő gyermekláncfű körül. A fiú arca krétafehér, de lehet hogy csak a korai fölkelés miatt van ez. Egy pillanatra megállott, hogy elhallgattassa nyugtalan szívének kábító dobogását.

Még nincsen egészen huszonhárom éves és karcsú és arisztokratikus alakján, vidéki szabók sem tudtak rontani semmit. Félelmet nem érez kora gyermek-kora óta beléje rögződött a gondolat, hogy halálosan elszánt lélek.

Még nincsen tisztában elhivatottságával, de lelke költő lelke máris, de nem lírai költőé, hanem epikusé, aki önmagát is éles és tárgyilagos elfogulatlansággal tudja megfigyelni, mintha csak egy harmadik személy-

ről lenne szó. írói szemmel nézi az élet eseményeit, akár vele történik, akár mással.

Csak akkor komorodik el és érez némi lelkiismeretfurdalást, ha édesanyjára gondol, a korán sírba költözött-versec polgármester még fiatalos és délceg özvegyére. Mennyire nyugtalan! Ma azt mondotta az anyjának, hogy nem lesz párbaj, mert jegyzőkönyvileg elintézték az ügyet, mint ahogy Versecen eddig sem volt párbaj, mióta a világ fönnáll, a felek jegyzőkönyvileg kértek egymástól bocsánatot. De az ő esete mégis nagyon komoly, édesanyjának szíve talán megszakadna, ha tudná, mi a való helyzet. Két súlyos kardpárbaja lesz egy napon, — reggel Siposs László zászlóssal fog mérkőzni, — délután pedig ki fog állni a hadnagy kardja elé.

Levette kalapját... engedte, hogy hajfürtjeit szabadon lengesse a szél.

— Ahogy a sors akarja! — gondolta fátumba vetett elszántsággal, míg odaért Geramb báró, méneskari hadnagy lakása elé.

*

A legénység is izgatott volt és lestek a párbajt. Falkába tömörülve lézengtek a lépcsőház bejáratánál és drukkoltak a zászlós mellett, aki tollszárral a füle mögött, még mindig fönn ül a századirodában és hivatalos iratokat intéz el.

Siposs Lászlót nagyon szerették a katonái.

— Gulyássá aprítja a cibilt, — mondja az egyik közvitéz.

— Kiolítja az ő életének gyertyáját.

— Elmehet deszkát árulni.

— Alulról szagolja az ibolyát.

— De miért hetvenkedett. Hogy mert szembe fordulni a tiszttal.

Csak homályos sejtelmük van a párbajról. Úgy fogják azt föl, mint valami kocsmai verekedést. Maguk is gyakran összeakaszkodtak sváb vincellérekkel, vásárnapi táncmultságokon a Várhegy kiskocsmáiban. A helyi németnyelvű lapocskában már állandó rovattá kezd válni: „Katonák és polgárok véres harca.” Ott is akadnak sebesültek, s elvétve még halott is kerül. De mégis más. Nem vesznek föl jegyzőkönyveket, s nem ülnek össze fontoskodó párbajsegédek, hogy megbeszéljék a verekedés föltételeit. A vérnek mindegy, hogyan ömlik ki a földre.

— Gazdámát ne féltsetek! — mondotta Siposs pucerja, aki ott ögyeleg maga is a tömegben. Jó fiú, akár a falat kenyér, de a harcban dühödt oroszlán. Úgy forgatja a szablyát, hogy Zrínyi Miklós óta még nem volt párja. A tiszt urak is tőle tanulnak vívni. Tanulhatnak is. Nagymestere a kardnak!

— Akkor a cibil?

— Hordágyon fogják kihordani a kaszárnyából. Valamennyien hangosan nevettek. Az egyik megtömködi a pipáját.

— Min vesztek össze? — kíváncsiskodik egy vörhenyes arcú baka közelebb dugva sunyi lapos fejét.

— Egy jány miat.

— Lányért. Ugyan? Táncmultságon történt?

— Eltaláltad. Táncoltak a hegyen.

Ijedten elhallgat... nyelvét is majdnem elharapva. Herczeg Ferenc jött meg a segédeivel. Valamennyien föllállnak és feszes vigyázba vágják magukat. A tiszt

telgés nem Herczegnek szól, hanem a két huszártisztnek, Gaisin főhadnagynak és Geramb hadnagynak, akik párbajsegédek. Orvos is jön velük, műszeres táskáját kezében lóbálva. Ünnepiesen kiöltözködött, ahogy párbajhoz illik. Szürke cilinder rajta, gérok, csíkos nadrág és fekete lakkcipő. (Valami angol regényben olvasta, hogyan kell ilyen alkalmakra kiöltözködni.) A bakák némán utánuk merednek.

— Igen kevély! — szólal meg nagysokára az egyik baka, Herczegre gondolva. De a karja hosszú!

Percek múlnak el feszült várakozásban. Az emeleti ablakból nyüzsgés, lépések zaja, halk fegyvercsörrenés hangzik, első bekezdése a készülő lovagias mérkőzésnek. Mintha valaki halk hangon valami felolvasásba fogna. A vezetősegéd teszi meg a szokásos békéltetési kísérletet. Herczeg nem felel. A zászlós pedig ezt mondja:

— Nem azért jöttem ide, hogy beszéljek, hanem, hogy verekedjem!

Elhangzanak a vezényszavak. A felek összecsapnak.

Éles zizegő hangok, mint amikor a távíróoszlopok kifeszített drótfonalába belekap az északi szél. A szabályák éles csattanással egymáshoz ütődnek. Pillanatok múlnak el, amelyek örökkévalóságnak tűnnek föl. Hirtelen támadt csönd. Utána egyetlen éles kiáltás. Mintha egy hosszú test végig zuhanna a földön.

— Meghal! Elvérzik! — ordítja odafönn valaki. Az ablak félig kinyílik, — és láthatóvá válik az egyik orvos feje, amint kiáltozza.

— Matracot! Hozzanak föl matracokat, hogy lefektethessük a sebesültet.

A másik ingerülten ráripakodik.

— Most nem a matrac a fontos, hanem adja ide gyorsan az ércsíptetőt. Hát nem látja? Elvérezik ez az ember, ha másodpercek alatt nem tudunk segíteni rajta. Halálos hónaljvágást kapott.

Dermesztő csönd. Odalenn a bakák némán nyújtogatják nyakukat az ablakok felé.

— Előre megmondám, — szólal meg egy öreg nagybajuszú honvéd. Vége már a szerencsétlen cibilnek. Most már ültethetik Szentmihály lovára.

Léptek zaja hangzik. Valaki rohan lefelé a lépcsőn. Mindnyájan oda néznek. Herczeg Ferenc jön egyedül. Szőke haja csapzottan mered az ég felé, mint a fiatal kakastarj. Arca még fehérebb, mint máskor.

A talpasok csalódottan egymásra bámulnak.

— Él! — mondja az egyik. (Nem fűzi tovább. Akkor tehát a másik az ifjú zászlós vérezik fönn nehéz sebben.)

Herczeg Ferenc kilépett az életbe!

II.

A nap hőse lélekszakadva rohant végig az utcán. A tűző napon aranyló porszemekkel, mintha apró vércsöppek táncolnának szeme körül, a szökőkútként főszőkkenő vértől. S minduntalanul látja a fiatal zászlós vértelen arcát, amint alélt fejét hátra hajtja mosolyogva.

— Doktor úr! Doktor!

Egy szerb orvossal találkozik, akinek olyan híre van, hogy kitűnő, jókezü sebész. Megkéri, hogy men-

jen be a kaszárnnyába és legyen segítségére orvostársainak.

— Hónaljvágás? Metszést kell csinálni a mellen és elfogni és lekötözni a kicsúszott eret. A kollegák ezt jól el tudják végezni nélkülem is.

Herczeg Ferenc hazament. Leült, könyvet vett kezébe és olvasni próbált, de a betűk összefolytak a szeme körül. Otthon még mindig nem szólt a párbajról. Az anyja hiába faggatta, hogy az arca miért olyan halottfehér.

Félóra múlva betoppant hozzá Geramb. Lányos arcával olyan mint valami ifjú apród, akit huszártiszti egyenruhába öltöztettek.

— Meghalt! — rebegi, — míg a foga fázósan egymáshoz koccan. — Nem lehetett megmenteni.

Herczeg Ferenc dermedten bámult maga ele és gyász költözött szívébe. Hiszen sohasem haragudott a zászlósra és hogy táncmulatságon történt összeszólközés után a lovagiaskodó kor sérthetetlen és íolleb-bezhetetlen törvényei alapján fegyverrel kézben kellett kiállani egymás ellen, — abban alapjában olyan ártatlanok voltak mind a ketten, mint két ifjú római gladiátor, akiket karddal verekedtettek az ókori arénákban.

— Hát meghalt! — ismételte egymásután többször is.

(Délután lett volna a másik párbaj. De az elmaradt. A hadnagy nem állott ki. Inkább lemondott tiszti rangjáról és elment valahova írknak.)

A halálos párbajhír hamar elterjedt és írtak róla a fővárosi újságok is. Ez volt az első eset, hogy Herczeg Ferenc nevét emlegették a pesti kávéházakban.

Csodálatos véletlen és vak szimbóluma a sorsnak, hogy a későbbi írófejedelem, akinek bölcsőjét a műzsák ringatták első föltünésekor nem tollal rajzolta bele a nevét a hír könyvébe, hanem kardheggyel. De a magyar vitézi nemzet és nagy költőinek a sorsa el volt jegyezve a karddal: éppen a legnagyobbaké. Hát nem kardvassal szívében halt-e meg Balassa Bálint Esztergom falai alatt? Nem csak az asszonyi bűbáj ejtett rabbá, — a szerelmet nála senki meg nem énekelte szebben, — hanem a szabad mező is lelkesítette, ahol török katonákkal akaszkodott össze vad harci tusában. A nagy Zrínyi Miklós, aki fegyvert és hősokeket emlegetett eposzában, fegyvert forgatott és hős volt: A daliás Bessenyei a királynő testőrségének egyenruháját viselte és kard lengett Kisfaludy Sándor oldalán is. Gvadányi a tábornokságig vitte, Petőfi Sándor a segevári csatatéren vérzett el, de ki tudná őket valamennyit fölsorolni.

A Gilbert-ek és Hegesippe Maureaux-ok, akik tüdővészben pusztultak el kórházi ágyon, francia példák, ami lírikusainknak őse mégis csak a Balassa Bálint volt.

De hát nagyon messzire elkalandozunk, kezdjük el visszafordítani szekerünk rúdját: Herczeg Ferencnek mégsem ez volt első szereplése a sajtóban. Első szereplése sokkal korábbi időre esik, még hatéves fiúcska sem volt, mikor flóbertpuskájával fényes nappal belőtt a verseci takarékpénztár ablakán, ami nagy riadalmat okozott. A botránnyról megemlékezett a verseci német lap is, ezzel a címmel: „Puska nem gyerek kezébe való.”

Versecen pillantotta meg először az Isten kék

egét, ugyanott, ahol apja, nagyapja, dédapja és szép-
apja is megszületett. Apja Herczog József gyógyszer-
ész volt, akit később polgármesternek megválasztot-
tak, anyja Hoffmann Lujza, a hírneves nagy templom-
építőnek a lánya.

A család ősnémet eredetű, ölmagas óriások, szí-
vós és kemény faj, akik megállották a helyüket mint
hajóácsok, gályákkal jártak a tengeren, mocsarakat
csapoltak le Amerika szűz földjén és Bánátnak török-
vész dúlta területein, és sokszor harcoltak is, zsoldosok
módjára idegen lobogók alatt is.

Hogyan lett a kis Herczogloból a nagy Herczeg Fe-
renc, a legnagyobb és legmagyarabb írók egyike, az
csak bizonyítéka az ősi magyar televény hatalmas át-
alakító erejének, amely Petőfi Sándort varázsolt a kis
Petrovicsból, — apja szláv volt, édesanyja pedig tót
lány, — ezeket a csodákat csak az tudná megérteni,
aki megoldaná a Zrínyiek gyönyörű titkát.

A Herczog család Sziléziából vándorolt ide, na-
gyon régen, még a tizennyolcadik század közepén. A
család ősi háza ma is megvan a messze Heinrichsau-
ban. Azért mentek el onnan, mert Szilézia megszűnt
Mária Terézia birodalma lenni és mint hű katolikusok,
nem akartak Nagy Frigyes jogara alatt élni.

Versecen patikajogot kaptak és földeket. Hama-
rosan nagy jómódba kerültek. A Herczogok Versec
legelőkelőbb polgárai közé számítottak.

A család fénykora Herczog Mihály uram idejére
esett, mikor nem kisebb vendége volt a háznak, mint
II. József császár. (Az utolsó török háború idején tör-
tént.) Még ereklyéket is mutogattak a nevezetes idők-
ből. Megmutatták a karosszéket, amelyben a császár

ült, a tükröt, amelyből fésülködött, a porcelláncsészét, amelyből reggelizett. Csak azt az arany tubákos szelencét nem tudták már fölmutatni, amelyet az uralkodó halála jeléül hátrahagyott. Az valahogy rejtelmes módon eltűnt.

Egyszer a császár kilovagolt. Az udvaron megpillantotta Mihály gazdát.

— Nem kísérne el Herczog uram?

— Boldogan, felséges uram.

Együtt vágattak Fehértemplom felé. A Nera folyó partján a császár megitta a lovát. Mihály úr lova is szomjas volt, de ő visszarántotta a víztől.

— Miért nem itat maga is?

Mire ő így felelt:

— Zuerst möge dero Majestät Ross trinken, dann mag mein Gaul saufen.

(Előbb igyék fölséges uram paripája, utána vödölhet az én dögöm is.)

Ezeket a történelmi anekdotákat Ferenc sokszor hallotta nagyanyjától, egész kisfiú korában, amikor még nem járt iskolába és nem tanult történelmet. De nem nagyon érdekelték. A nagy sváb hősnek, Henne-
mann Jakob nagygazda hőstettei sem izgatták, aki sváb vincellérekkel szövetkezve kiverte Versec hatá-
rából a török martalócokat.

őt csak Rózsa Sándor érdekelte, akiről dajkája, Zsuzsi néni mesélt neki. Zsuzsi néni szegedi tanyákról került ide, és a háznál maradt, míg Feri hatéves lett. Tőle tanult magyarul gügyögni. Még hozzá szögediesen beszélt, nagy csodálatára a német rokon-atyafiaknak, akik úgy néztek föl rá, mint valami kölyök táltosra. De ez csak hatéves koráig tartott, — amióta beírátták a

német népiskolába, a magyart lassan elfelejtette. Csak a temesvári gimnáziumban lobbant föl magyar nyelvtudása újra.

Dajkájához vonzódott. Néha késő éjszakáig kellett Zsuzsinak meséket mondani.

— Most arról szóljon Zsuzsi, hogyan is volt az, mikor Rózsa Sándor bácsi megállította a csendbiztos kocsiját a pusztán?

A dajka nagy lelkesedéssel beszélt mindig Rózsa Sándorról, — annyira, hogy a szomszédék cselédnépe már azzal gyanúsította meg, — hogy fiatal korában gyöngéd szálak fűzték a haramiához.

Eletek és sorsok nem függetlenek a tértől és az időtől: mint ahogy a csillagok útját a végtelenség mennyei térségében, a vonzás és a nehézkedés törvényei szabják meg. Herczeg Ferenc 1883 szeptember 22-én született, — mikor már szüreteltek a napsütötte Kápolnahegyen és üres boroshordókat görgettek végig a Templom-utcán. Ez az évszám 1863, így magában még semmit sem jelent. Tehát: tizennégy év múlt el a szabadságharc leveretése után, — újabb négy évnek kell még elkövetkezni, hogy beteljesedjék Deák Ferenc nagy műve, a kiegyezés. Széchenyi István gróf már harmadik éve porladozik a cenki kriptában: agyonlőtte magát a döblingi tébolydában. A budai várban már nem Albrecht főherceg trónol, — a bécsiek retteggett kartácsos hercege, — elcsapták, ugyanígy mint Haynaut, és most Benedek tábornok Magyarország katonai főparancsnoka. Negyedik éve már, hogy kitört az olasz háború, amelynek üszkei még mindig lángolnak. Parisban összeül az államtanács — azon Eugénia császárné elnököl, mert III. Napóleonnak sürgősen a

harctérre kellett utaznia. Offenbach új operettet fejezett be, amelynek Szép Heléna a címe, — de csak a következő évben fog színre kerülni. Varsó kaszárnyáiban sortüzek ropognak, a város hangos gyászbaöltöztetett asszonyok kétségbeejtő siránkozásától Muraviev orosz tábornok százával végezteti ki a föllázadt lengyel diákokat.

Északamerikában még mindig áll a polgárháború. Egymás vérét ontják: Lincoln hívei és a déliek.

Igen. Sok minden történt a nagyvilágban, s sok vér kiomlott a földre abban a percben is, amikor hangos robajjal kinyílt a templomutcai patika ajtaja, és a kocsislegény lelkendezve újságolta a hetivásárra özőnlő parasztnak:

— A gyógyszerész úrnak fia született!

A negyvennyolcas szabadságharc emléke még elevenen él a lelkekben, — toronymagasra megnyújtva magyar hősök alakját a fantáziában, még itt a „csógli”-k világában is, — ahogy a svábokat nevezik a délvidéken. Az elnyomatás fülledt levegője oszladozóban van, és a réseken beözönlik a magyar napsugár. Lám Guszti úr is, — ami Ferencünk nagybátyja, zsinóros magyar dolmányt vágatott magának és darutollas süveget nyomott föl a kobakjára, — amikor beiratkozott a pesti Hámpl-intézetbe. Ezzel a darutollal azonban baj lett. Guszti beült egy vendéglőbe, fagasra akasztva csalmáját. Dragonyosokból álló nagyobb tiszti társaság terpeszkedett a szomszédos asztalnál. Az egyik osztrák tiszt kivörösödött képpel fújta a tajték-szipkáját, amely nem akart szelelni.

— Fatál! Most már mivel puccolnám ki én ezt a szipkát?

Ragyogó ötlete támadt. A fogashoz lépett. A süvegek tömkelegéből kiválasztott egyet, kihúzta a darutollat, kipucolta a szipkát, s a tollat azon mocskosan visszatűzte eredeti helyére. Harsány kacaj jutalmazta a találékony ötletet a tisztek részéről: Guszti azonban elvörösödött mérgében. A kárvallott kalpag pont az ő fővege volt. Sváb fiú létére halálosan meggyűlölte a németet.

Nem lehet tehát csodálkozni, hogy mikor a budai Várszínházban az ifjúság tüntetést rendezett Albrecht főherceg ellen, azon Guszti is résztvett, záptojásokkal a zsebében. Miután néhány tojást eldobott a főherceg páholya felé, keresztülugrott a széksorokon és eltűnt a sötétségben. Már a Lánchídon száguldott, mikor halotta a fölvert lovasság patkócsattogását.

A pesti rendőrségtől való félelmében azonban kezeket oldott a fővárosból, és hazament parasztnak. Iskolai tanulmányait sohasem fejezte be. Tekintélyes birtoka volt, — földjeinek nagyrésze azonban nád és ingovány, ahol vadmadár fészkel és kígyó, — sás meg nádbuzogány bőségesen termett benne: búza annál kevesebb. A kis Herczeg Ferenc azonban boldog volt, ha nagybátyja kivitte a tanyára, mert a lápon és vízzel elborított földeken csónakázni is lehetett, és már bontakoztak tengerész szenvedélyei.

Versec szürke és szomorú kis fészkek volt, — mint a délvidéki kisvárosok legtöbbsze, — távol a föld forgalmasabb útvonalaitól. Az idegennek, aki először tette be ide a lábát, az volt az érzése, hogy a világ végére került. Hasonlatos lehetett azokhoz a helységekhez, — amelyeken való keresztül utaztában, a bécsi angol nagykövet felesége, — aki Mária Terézia ki-

rálnő idejében Bécestől egészen Belgrádig utazott diliszánszon, — a következő szavakat jegyezte föl úti naplójába:

— „Nincsen nagyobb szomorúság a világon, mint egy utazás Magyarországon!”

A várostól nagy messzeségben komorodó Alduna sem a boldog, napsütötte magyar Duna többé, — hanem sötét alvilági folyó, amelyek az inneni partokat a nagy ismeretlenségtől elkülönítik. Ott túl már a Balkán, titokzatos bűnök, babonák és mítoszok földje, a maga teljes vad elhagyatottságában, — ahol említésre méltó nagyobb kultur-esemény alig történt azóta, hogy a folyam sziklafalába utat építettek Traján római katonái.

Versec lakói németek és szerbek voltak. A németek az úgynevezett újvárosban éltek, amelynek nyílgyenes utcáit határőrvidéki katonai mérnökök rajzolták ki, — a szerbek a girbe-görbe óváros téglalomlédékai között húzódtak meg.

A várost övező hegyeket végtől végig szőlők borították: a németek vincelérek voltak. Napjuk kemény és kegyetlen robotban telt el, mint a szőlőmunkásoké általában. Le voltak soványodva csontig és bőrig, mert sokat dolgoztak és fukarságig menő takarékoskodásból rosszul táplálkoztak, önsanyargatástól elkínzott alakjaikat még fokozottabban aszkétává varázsolta gyászos ruhájuk: örökkön feketében jártak. A magyarok csókáknak csúfolták őket, ők elfogadták ezt a gúnynevet, csak átnémetesítették csógli-ra. A szerbek még szomorúbbak voltak és titokzatosabbak. Sötét esténken méla harci dalaikat dúdolgatták, holdtöltekor pedig kiállottak a nagyterre kóló-t táncolni.

Versec az unalom, az elhagyatottság és a bánat városa volt. De a kisfiú, akiből egykor író-fejedelem leend, boldog gyermekfantáziával bizonyára nem ilyenek Iá Uta. Képzete benépesítette az erdőt és hegyoldalt manókkal és koboldokkal, a tisztásokon tündérek táncoltak, — sa bús mocsárvidék, melyből malária és halál leselkedett, tengerré öblösödött tágra nyílt szeme előtt. A Várhegy csonka tornya királyi kastélylá bővült. Még saját házuknak is, ahol a patika volt, — meg voltak a maguk különös kísértetei. Az egyik kísértet a pincében a boroshordók között lappangott: emberfejet viselt óriásira megnyúlt hernyótestén. A másik rém a padláson guggolt, óriási szárnyaival, olyan, mint egy özönvíz előtti denevér, — de vörös szakállas emberfejet viselt ez is.

De legjobban az Árnyékembertől félt, aki ott kóválygott a hombár mögött. Nem volt szabad ezt a szót kimondani előtte, hogy só, s ugyanakkor sőt mutogatni neki, mert az Árnyékember előre nyúlt és bekapta a sőt és gyereket is.

Mikor a kisfiú hatéves lett, be akarták íratni az elemi iskolába.

Ő kézzel-lábbal tiltakozót ez ellen. Halálos rémület fogta el, mikor az iskolát emlegették.

De édesapjának, az ölmagas Herczog gyógyszerésznek akarata érvényesült. Úratyja ekként förmedt rája:

— Ha nem akarsz iskolába menni, oda kötlek bocink mellé, a jászolhoz.

III.

Az első elemibe járt, mikor először találkozott a lovagias elszántság eszményi mintaképével, aki határtalanul imponált neki. Az eszménykép egy másik hétéves fiúcska volt, R. Karcsi. Hirtelenszöke, szeplős gyerek, ábrázata akár a pulykatojás. A kobakján egy darab tincs vált el a többtől: ég felé meredezve, mint egy fiatal kakas taréja.

Egy napon beállított a fiúcska édesapja az iskolába. Panaszt tett a saját fia ellen. Magas, drabális ember volt, durva, cserzett tenyerekkel. Iparos volt a Templom-utcában.

— Csináljanak kérem már valamit ezzel a fíúval. Otthon nem bírunk vele. Egyre vásottabb lesz. Nem engedelmeskedik a szüleinek.

— No, én majd kioktatom — fogadkozott a tanító, aki magyar ember léteére német iskolában tanított, bár maga is nagy hadilábon állott a der, die, daszal.

És már nyúlt is a nádpálca után.

— Gyere ki, Karcsi! — förmedt a gyerekre. — Feküdj végig az első padon. Tíz botot fogok húzni az érzékenyebb feledre. Ebből legalább megtanulhatsz, hogy tisztelned kell atyádat és anyádat!

Karcsi sápadt arccal, szótlánul engedelmeskedett. Végig feküdt a padon, de amikor a tanító két lépésnyire megközelítette, hirtelen föl pattant, s az ablakon át kiugrott az utcára.

Már az utcáról kiáltotta be az apjának:

— Nem szégyeli magát, hogy nagy marha ember

létére nem bír egy ilyen gyöngé kisfiúval, amilyen én vagyok. És még idejön panaszkodni a tanító úrhoz! Hogy nem sül ki a szeme.

Eliramlott. Mikor utána vetették magukat, már nyomát is elfújta a szél. Eltűnt a szerb negyed zegzugos sikátorai között.

A kis Herczeg véletlenül találkozott vele a Várkertben, Padon ült és medvecukrot szopogatott.

— Most mit fogsz csinálni? — kérdezte megdöbbenve szemmel bámulva föl a hősre.

— Bevetem magam a Makkfalkó-hegy rengetegébe s onnan elő sem jövök, amíg szüleim kegyelemre meg nem adják magukat.

Állta is szavát. Elrejtőzködött és Feri látta el élelemmel, megdézsmálva a saját spájzukat. Anyja egyszer tetten érte.

— Ilyet máskor ne csinálj, Franzi — mondotta nagyon szelíden —, lopni nem szabad. Hiszen tudod, mindent oda adok, amit csak kérsz.

De útjára engedte a harácsoltszákmánnyal.

Karcsi napokig tartotta állásait. A magas szírtetőről el lehetett látni a nagy bánati rónaságra. Ott laktak fajrokonai. A pusztai svábok, ahogy nevezték őket, megkülönböztetésül a versed csögliktől. Szép nagy kövér emberek, nagy jómódban éltek és meghíztak lovaikkal és barmaikkal egyetemben.

— Át fogok szökni hozzájuk — fenyegetődött Karcsi — és beállok pásztornak. Annyira szégyellem apám árulkodását.

Fenyegetődését azonban nem válthatta be. Csendörök akadtak rája és visszakísérték a szülei házhoz.

Másik kis lovagideálja I. Ede volt, egy temesvári kis fiú, akivel már Temesváron, a gimnázium második osztályában barátkozott össze. Ede csak novemberben lépett be az osztályba, mert addig Pesten tanult. Sovány, sápadt kis csöppség, illedelmes viselkedésű és szelíd. Az osztály a vigyázó zsarnoksága alatt nyögött, aki szellemi és fizikai fölényével úgy magaslott ki társai közül, mint a római triumvirek egyike a polgárok szürke tömegéből. Magasállású tűzértisztnek volt a fia, és ragyogó tulajdonságai miatt a tanárok is respektálták és úgy bámultak föl rája, mintha nem is kisdíák, hanem valami földöntúli lény lett volna. Verekedésben is valóságos akrobata. Három diáktársával is el tudott volna bánni egyszerre, ha ugyan lett volna merszük kikezdeni vele.

És ekkor megtörtént a nagy csoda. I. Ede összekaszkodott a tűzértiszt akrobata fiával és megverte. Maga alá nyomta a földre, és addig dögönyözte, míg ez el nem kezdett könyörögni, hogy hagyja már abba.

Kiderült, hogy a kis nyiszlett I. Edének olyan izmai vannak, mint egy kölyöktigrisnek.

— Csak akkor hag^yom abba, ha azt mondd: kegyelem.

— Kegyelem! — esdekelt a legyőzött és ezzel összeomlott egy bálvány, amilyen bukáshoz, legalább is miniatúrben a Nagy Pompejus legyőzetése óta kevés hasonlatos akadt a világtörténelemben.

I. Ede a gyermek Herczeg legjobb barátai közé tartozott. Később katonai pályára ment és huszártiszt lett belőle.

A harmadik fiúideálja M. M. volt, a megye egyik legelőkelőbb ősnemes családjának gyermeke. Ez már

nagyfiú volt, az ötödik gimnáziumba járt!, Herczeg pedig akkor járt a harmadikba. M. M. kalandos olvasmányainak hatása alatt elhatározta, hogy főlcsap gavallér-betyárnak. Talán Angyal Bandi, Sobri Jóska, vagy a felvidéki Krúdy Kálmán lebegett fiúsan lobogó képzeletében, mint követendő példakép. Rablóbandát alakított a gimnázium legjobb verekedői közül és cimboráival ott kalandozott a Vadászerdő irtványai között.

Valaki beajánlotta neki Herczeget is. Vegyék be őt is a banda tagjai közé.

A gavallér-betyár gúnyosan nevetett:

Azt a nyiszlett kis svábot? Ugyan! Abból sohasem lősz valamire való rabló.

De később kedvezően megváltozott a véleménye Herczegről, mert maga lépett hozzá tízperces szünetben:

— Beállhatsz a csapatba, ha kedvedre van. Bár csak a harmadikba jársz és én mostanig szóba sem állottam harmadistával. Mert jó verekedő vagy és hűség van a szívedben.

Feri beállott a bandába. Letette az esküt, elfogadta a fütykőst, amit kezébe nyomtak, és megtanulhatta a titkos jelszavakat. Vasárnapi szünnapokon együtt járt a rablókkal az erdőrengetegben, mikor is képzelt karavánokat és álomkereskedőket fosztottak ki hangos ordítózás és játékos csetepaté közben.

Később azonban faképnél hagyta M. M.-et, talán éppen legjobb cimborájának, Edének unszolására, aki azt mondta neki:

— Hagyd cserben a gavallér-betyárt és lépj ki a

bandából. Ez a fiú valóságos futóbolond, és nem jó vége lesz neki.

Ede jóslata ijesztően valóra vált. Évek múlva, mikor Herczeg Ferenc már régesrégén a szegedi gimnázium tanulója volt, M. M. pisztollyal kezében (már valódi töltött pisztoly volt) megállította a kofákat sötét szürkületben és kifosztotta őket. Csínytevését többször is megismételte. Meglesték, törbe csalták, és mikor a csendőrök el akarták fogni, futásnak eredt. Utána lóttek és egy csendőrgolyó a szívét fúrta keresztül. Holtan rogyott össze. Megdöbbenő eset volt, mert előkelő, gazdag család sarja volt, akit nem a szükség, talán nem is rossz hajlam, csak a regényesség vitt szomorú sorsának tragikus beteljesülése felé.

Herczeg Ferenc maga is meglehetősen kalandos életet élt kisfiú korában. Bár romantikus áhítat lakozott szívében, vad és elszánt lelök volt és fékezhetetlenül makacs. Vérének vad fellobbanásait még úralyja, a komoly és szigorú Herzog patikus sem tudta mindig megfékezni. Legtöbbször természetesen a saját édesbátyjával verekedett, Jóskával, aki azon a jogcímen, hogy másfélévvel idősebb volt, parancsolgatni akart neki, amit Franzi nem bírt elviselni. Egyszer saját kis pónifogatjuk bakján verekedtek össze a nyílt piactéren, amikor is olyan ribillio támadt, hogy a félváros összezsaladt. A nevezetes eset óta, hogy floberttel belőtt a hitelintézet ablakán, többször is izgalomba hozta a verseci közvéleményt. Nyolcéves korában, éles baltával kezében, valami gyerekes sérelem miatt egyik iskolatársát kergette végig házuk udvarán, s csak a jó ég tudja, hogy mi történik, ha édesapja véletlenül be nem lép a kapun és meg nem fékezi a kis gyilkost.

Máskor meg szóváltás közben vad dühvel egy szabóollót vágott bátyjához és az napokig bekötött ábrázattal járkált otthon.

Apja kétségbe volt esve.

— Ebből a fiúból gyilkos lesz, és én nem bírok vele!

Már nagyobb diák volt és a szegedi gimnáziumba járt, mikor is ceruzaheggyel beledöfött Papp Zoltán arcába, akiből később költő és országgyűlési képviselő leth Tréfás megjegyzés miatt volt, amit Ferenc sérelmesnek talált az anyjára, akit a rajongásig imádozott. Évtizedek múlva, amikor a parlament folyosóján találkozott volt iskolatársával, annak arcán még mindig megtalálta a ceruzahegy nyomát kis fekete pont alakjában, ami odavésődött elmoshatatlanul.

Gyermekes dühkitöréseit és vad energiáját csak korán bontakozó művészösztönei és erősen fejlődő értelmessége fékeztek. De csalóka játéka a sorsnak, hogy a későbbi írófejedelem gyermekkorában nem mint költő, hanem mint festő indult el Helikon berkei felé vezető úton. Már hároméves kisgyerek korában lerajzolt egy libát, ami annyira elragadtatta anyai nagyapját, hogy megjósolta, hogy a fiúcskából hírneves festő lesz valamikor. Talán a jóslat hatása alatt, sokat és szenvedélyesen rajzolt később is és meg volt győződve maga is, hogy festőművész lesz belőle. Hasonló csalódás, ami Jókaival is történt. Aki szintén festőnek indult.

Korán lett lapszerkesztő. Talán a második polgáriba járt, amikor kiadta «*Kobold*» című éleclapját, amelyben kifigurázta apjának politikai ellenfeleit. Herzog uram ugyanis eladta patikáját, és megválasztották

Versec polgármesterének. (Három-négy szótöbbséggel.) Nagy ellenzéke volt mindig, akik hevesen támadták a sajtóban is, és ennek ellensúlyozására született Herczeg Ferenc első lapja, apjának tudtán kívül és a háta mögött. Összesen nyolc vagy tíz előfizetője volt, de több baj volt vele, mint sok nagy napilappal, mert minden számot a szerkesztőnek sajátkezűleg kellett lemásolni. De ez még nem írói megmozdulás volt, hanem a rajzolóé, mert a lapocska karikatúrákból állott, amikhez pár soros szövegrész csak magyarázatul szolgált. Érdekes, hogy az egyik szám Deák Ferenc kezébe került, aki híve és barátja volt a verseci polgármesternek. Deák pártjának Herzog József volt éppen a legajlilisebb kortese a délvidéken.

Hasonló vicclapot szerkesztett Szegeden, már nagyobbacska gimnazista diákkorában is, De ez is csupa rajz, a diákcsaták tömegjelenetei voltak megörökítve benne. Majd valódi háborús rajzok következtek, amikor kitört az orosz-török háború és Herczeg Ferenc is, mint minden diák, a törökökért lelkesedett. Abban az időben volt ez, mikor díszkardot vittek Konstantinápolyba az egyetemisták.

Művészajlamait egészen tizenhatéves koráig rajzokban testesítette meg. Ekkor azonban díjat nyert egy eposszal a fehértemplomi gimnázium önképző körében, fölfedezte elhivatottságának útját, s a rajzönt és ecsetet fölcserélte a regényíró-tollal.

Az eposz 1500 sor hexameterből állott, a szerző furcsán hőskölteménynek keresztelte el, a címe: *«Berciász vagy a honmentők»*. Hogy milyen az eposz, azt nem fogja soha senki megtudni, mert a szerző mindig gondosan rejtegette hamvas ifjúságának korai zsen-

géjét. De megnyerte az önképző kör nagydíját, ami két körmőci arany volt. (El is itták a fehértemplomi sörkertekben.)

Hogy kora gyermekkorában annyira elvadult, azt nevelésének köszönhette, ami alapján józan és nagyon egészséges nevelés volt.

A családban ijesztő nagy volt a gyermekhalandóság. (Nem náluk, hanem egy nagyon közeli rokoncsaládnál, a Szebasztiánéknál.) Tizenkét gyermek közül csak egyetlen lány maradt életben, a többit elvitte a tüdővész, többnyire tizenhat vagy húsz éves korukban. Megtörtént, hogy az egyik fiút kísérték ki a temetőbe, ugyanakkor a másokra föladták az utolsó kenetet.

A rokongyerekek nagy halandósága meghökken-tette Herzog gyógyszerész urat.

— Ne legyen az én gyerekeimből is bús szobavirág, inkább erősödjenek a szabad levegőn.

Eltúrte, hogy két fia indián-vadócok módjára éljen. Kedvükre bolyonghattak az erdőn és hegyek között, megmászhattak a legmagasabb fákat is madárfészek és tojások után kutatva és játszhattak vásott utcagyerekekkel, akik bandákba tömörülve zavarták Versec köznyugalmát. Csak akkor kaptak ki, ha valami nagy gázságot követtek el, ami előtt már nem lehetett szemet hunyni az apai tekintélynek. Anyjuk azonban egy nagy művészcsaládnak vonzó és költői lelkületű lánya, aki már akkor rövidre nyesett hajjat viselt, mindig védte gyermekeit az apai szigorral szemben, és ha kikaptak, pénzt dugdosott a zsebükbe titokban, hogy megvigasztalja őket.

Herczeg Ferencnek, mint az istenek kegyencének,

nagyon boldog gyermekkorra volt. A család jómódú abban az időben, egyik-másik ága dúsgazdag, pancsovai rokonai, a Weiferték, akiknek gőzmalmuk is volt, milliomosoknak számítottak. Anyai rokonainak, a Hoffmann építészek háza, a gondtalan boldogságnak és vidámságnak a tanyája vol ti. Ferencet gyakran meghívták Pancsovára, és mint egy dickensi regény hőse, megélhette azt a boldogságot, ami akkor már kevés embernek jutott ki Európában. Postakocsin utazhatott.

Pancsova és Versée között közlekedett Európa utolsó postakocsija.

A deliblái puszta, amelyen átvonultak, maga is nagy élmény, télen farkasok veszélyeztették az ulatst és lovát, nyáron meg attól kellett rettegnie, hogy nem bujik-é ki a berkek mögül néhány felfegyverzett nádiszivány.

Már ebben az időkbén kezdett kialakulni Herczeg Ferenc nosztalgiája a tenger iránt, ami elkísérte egy életen keresztül. Pedig a tengert még nem látott, valamire való vizet is keveset és csak Pancsován pillanthatta meg az első gőzhajót.

Még elemista volt, mikor kezeügyébe került egy háromkötetes német könyv: «Reise der Fregatte Novara um die Erde». Száraz haditengerészeti szakmunka, adatok és számok tömege, a kisfiú mégis úgy falta, mintha a legszebb tündérmesét olvasná.

A színházzal is még Versecen, gyermekkorában ismerkedett meg. Volt Versecnek egy *Zeh* nevű mecénása, akit írói ambíciók is fűtöttek, kőszínházat épített, meghívta a gráci társulatot, akik olcsó bérlet fejében vállalták a nehéz feladatot, hogy bemutassanak

egy Zeh-darabot is. Drámaírói szenvedélye vagyonába került. Koldusszegényen halt meg.

Attól kezdve a Herzog-gyerekek is színházat játszottak: hátsó udvaron a hombárt átalakítva a játékszín céljaira. A mesét Herczeg Ferenc költötte. A szöveget pedig színjátzó társai, Józsi bátyja és Mici nevű nővére mondották el rögtönözve.

A német elemi iskola után beírátták a verseci polgárba, ahol egy évig tanult.

De uratyja rájött, hogy ott semmit sem fog megtanulni, — de különösen magyarul nem, — átküldötte két fiát Temesvárra, ahol beíratta őket a kegyesrendi gimnáziumba: Ferencet a másodikba vették föl, József bátyját a harmadikba.

Mindjárt az első órán fölhívták felelni. Piusz rektor, a földrajztanár azt kérdezte tőle:

— Melyik országban van Versec?

— A császári királyi Bánságban.

A fiúk zúgni kezdtek. A piarista sápadt arcán szomorú mosoly vonaglott keresztül.

— Leülhetsz. Nem tudod. Bánság nincs és nem is volt. Csak Magyarország van. Megértettél?

— Igenis tanár úr!

Jó diák volt és egyik-másik tanára nagyon szeretete és különösen a rektor vette szárnyai alá, talán a gyermek megindítóan ábrándos nagy kék szeme miatt, ami a szentéletű paptanárt nagyon meghatotta. Mégis rövid ideig koptatta a kegyesrendiek padjait, apja átvitte Szegedre.

— Temesvárott sohasem fogsz megtanulni magyarul. Ott könyvből tanítják a magyart, akár a latint. De künn az életben, a társaságban mindenki né-

metül beszél. Szegedre kell menned, hogy magyarul tanulj.

Évekig volt Szegeden, hirtelen csöppenve bele a magyar tenger kellős közepébe. De itt támadt nagyobb magyar mestere, mint a jeles tanárok és a föld áldott népe. Itt kezdte el először Jókait olvasni és igézete alá került regényei varázsának.

Még megélte itt a nagy árvíz főpróbáját is. Egy nap szünetet rendeltek el az iskolában és minden diákot kivezényeltek a folyópartra sáncot ásni. A folyó ijesztő képet mutatott. De abban az évben nem öntött ki mégsem. Pusztító dühét a következő évben adta ki, mikor halottszennyek hullámai elárasztották a várost.

De a nagy árvíz Herczeg Ferencet nem Szegeden találta. Akkor már a fiúkat átvitték Fehértemplomba és beiratták a gimnázium harmadik osztályába.

IV.

Hirtelen megnyúlt, magas és karcsú ifjú volt, amikor mint hatodikos megkezdte pályáját a fehértemplomi állami gimnázium padjaiban. De már nem harcias és elvadult falusias fiú, volt már benne valami abból az arisztokratikus finomságból és eleganciából, amellyel később elindult Pest meghódítására. Talán a nők csiszolták ki ennyire, mert Temesvárott, Szegeden is sűrűn megfordult lányos házaknál. És a saját önvallomása szerint is a lányokat inkább bajtársainak tekintette, mint a fiúkat.

A fehértemplomi gimnáziumban furcsa kis afférja támadt. És pedig éppen az izraelita hitoktatóval.

A gimnáziumba akkor még kevés zsidófiú járt. Összesen tízen vagy tizenöten lehettek az egész intézetben. A verseci főrabbinak, a tudós Szidon dr.-nak, kellett volna tanítani őket, akinek nevét még az ország határán túl is ismerték. De a rabbi néhány tanítvány kedvéért nem akart fáradtságos utakat tenni, örökösen rázatva magát vasutakon, maga helyett a saktert küldötte el, akit Sperbernek hívtak.

— Minek nekik egy olyan telivér, mint én vagyok, jó oda egy öszvér is — mondotta tréfásan bizalmas hívei körében.

A leöszvérezett Sperber azonban ragyogott a boldogságtól, hogy sakterből gimnáziumi tanárrá avanzsált hirtelen. Új cilindert vásárolt magának, s már egyenrangúnak érezte magát Töreky Gábor igazgatóval és a tudós professzor urakkal. Mindenkitől elvárta, hogy tanár úrnak szólítsák.

Herczeg véletlenül találkozott vele a lépcsőkön, és mint földijét és régi ismerősét gyanútlan barátsággal üdvözölte:

— Jó reggelt, Sperber bácsi.

De a sakter komoran nézett rá.

— Magának én nem vagyok Sperber bácsi.

— Hanem?

— Magának én tanár úr vagyok. Megértett?

— Ne mondja Sperber bácsi.

Sperber panaszra ment az igazgatóhoz, aki összehozta a fiút, talán minden jobb meggyőződése ellenére. Herczeg pedig megharagudott Sperberre és a zsidó hittanóra előtt fekete táblára felírta a következő versikét.

Habár — Sperber komoly tanár, — Nem olyan

mint Helmeczy. — Ez elmetszi — A szókat — Sperber a zsidókat.

Azt hitte, hogy a gyerekek le fogják törölni a tábláról a versikét, mielőtt belépne a hitoktató. De ezek szándékosan ott hagyták. Hadd bosszankodjék a sakter.

Nagy botrány tört ki. A sakter-tanár mint egy bős oroszlán rohant az igazgatóhoz, és újabb vádat emelt Herczeg ellen. A fiút behívták a tanári szobába, fölmondatták vele a verset, de a tanárok nem tudták szigorú arccal végighallgatni, hanem harsány kacajban törtek ki. Herczeg nem kapott komolyabb büntetést, Csak megintette az igazgató.

Dr. Szidon maga mulatott a legjobban, mikor a versikét elolvasták neki, és a kovásztalan kenyerek ünnepén egy kiló maceszt küldött Herczegnek. —

Ez volt az első írói honorárium, amit életében kapott. Követni fogja a két körmöci arany, amellyel az önképző kör megjutalmazta tréfás eposzát.

Fehértemplomon ismerkedett meg a szerelemmel is. Egyszerire két lánynak udvarolt, anélkül, hogy az egyik tudott volna a másikról. Az egyik K. Zsófi nevű úrilány, finom, kedves és hallgatag gyermek, a másik temperamentumos szerb szépség, B. Danicának hívták.

A szerb lányt templomban pillantotta meg és első látásra gyönyörűnek találta. A háta mögé lopódzott és a kor gavallér szokásához híven elrebegte:

— Kisasszony, esedezve kérem, mondja meg, hogy hol mutatkozhatnék be önnek?

A lány fülig elvörösödött és ezt rebegte ijedtében:

— A temetőben.

Ártatlan széptevések voltak ezek. K. Zsófinak való udvarlása abból állott, hogy naponta kétszer-háromszor elsétált a kisasszony ablaka alatt, a szép lány pedig kihajolva, a könyök-ablakon nézte. Ezek a széles kiugró ablakok talán még a régi török háremek emlékei lehettek itt a délvidéken.

Valamikor talán szép odaliskok néztek ki innen az utcára. Egyébként Herczegnek csak háromszor vagy négyszer volt alkalmja, hogy megforduljon K. Zsófiék házában, névnapok vagy más ünnepies alkalmak során.

Első szerelmes verseit mégsem a két kislányhoz írta, hanem egy Püspöky Anna nevű színésznőhöz, aki magához hívta, kinevette, megcsókolta és útnak bocsátotta.

Fehértemplomon beiratkozott egy tánciskolába, miután megtörtént vele az a szerencsétlenség, hogy egy verseci bálon táncosnőjének a lábára lépett: mire ez a faképnél hagyta a terem közepén. Jóakaróinak az volt a véleményük, hogy legjobb ha kivándorol, vagy beáll az idegenlégióba, mert ilyen szégyenbélyeggel a homlokán, egyetlen társaság sem fogja többé befogadni.

Ebben a városban találkozott Ida nénivel, akit a verseciek gerolsteini nagyhercegnőnek kereszteltek el ünnepélyes megjelenése miatt. Szebasztján lány volt — egyetlen gyermek, aki életben maradt a tüdővésszel sújtott familiából, — a Herzogék haragot tartottak velük valami ősrégi örökségi pör miatt, de Feri fölújította nénikéjével a barátságot, aki szép és dúsgazdag asszony volt, az ura pedig törvényszéki elnök Fehértemplomban. Sűrűn járt a házukhoz. Itt ismer-

kedett meg saját darabjának hőisével, Dadányi Sándor huszár főhadnaggyal, aki mint Tarján Gida fog újra életre támadni *A dolovai nábob lánya* című színművében. Róla mintázta ezt a rokonszenves katona-alakot. Dadányi egy délvidéki földbirtokos-család sarja volt, gyönyörű lovakat tartott, szórta a pénzt, a huszártisztek könnyelműségével éllé le az életét. Valahogy rokonszenvesnek találhatta a kis Franzlit, tüntetően barátkozott vele, szinte megsejtve, hogy vonzó és rokonszenves huszár-figuráját ez a kis iskolás diák fogja megörökíteni a halhatatlanságnak. Hogy új lovait kipróbálja, végig kocsikáztatta Herczeg Ferencet a városon, ami fölkelte diáktársai irigységét.

Töreky igazgató is megkérdezte:

— Rokona önnek a főhadnagy?

— A barátom — felelte Herczeg gögösen.

De már megnehezültek a felhők odahaza, a Herzog-család feje fölött. A család anyagi helyzete rosszra fordult.

Az apa évek előtt eladta már a patikát, kedvezőtlen körülmények között és nagyon gyenge áron. Akkor megválasztották polgármesternek. Ádáz harcokat kellett vívnia az ellenzékkel — akik örökösen támadták, — bár nevéhez és működéséhez fűződtek a város legszebb alkotásai, többek között a mocsárvidék lecsapoltatása is az ő érdeme, kiirtotta a malária-fészket. Ellensége intrikája kiharcolta, hogy fegyelmet is indítottak ellene, a vizsgálat ugyan fényesen tisztázta, de közben elesett a polgármesterségtől. Hogy mégis kárpótolják valamivel igazságtalan meghurcoltatásáért, új patikát kapott. Ez volt akkor a harmadik Herzog-patika Versecen.

De mint sok nagystílusú ember, a maga dolgai-
ban rossz gazdának bizonyult: s az új patika jöve-
delme nem tudta fedezni a Herzogék fejedelmi élet-
módját. A hitelezők fenyegetődzve kezdtek fellépni.

A baj nem jár egyedül. A rokonoknak is nagyon
rosszul ment. A Hoffmann-féle építészeti cég is vál-
sággal küzdött. A dúsgazdag pancsovai Weiferték pe-
dig a tönk szélére kerültek.

De a mi a legsúlyosabb volt: Herzog gyógyszerész
halálos beteg volt.

A családja ezt már régen sejtette, bár mindig gon-
dosan titkolta. Orvoshoz nem fordult, bár sűrűen föl-
utazott Budapestre és Bécsbe is, és alkalma lett volna
megvizsgáltatni magát hírneves professzorokkal. De
mint tanult gyógyszerész, egy ősrégi patikus-család
sarja, félt az orvosoktól és nem bízott a gyógysze-
rekben.

Már régen halálsejtelmek kínozták. Fiait is azért
hozatta el Szegedről és azért irattá be őket a fehér-
templomi gimnáziumba, hogy időben el lehessen őket
hívni a halálos ágyához.

Sűrűsödtek a felhők és a veszély jeges szele elha-
tott egészen Fehértemplomig, hogy megdermesszen és
önmagába való szállásra készteszen frissen bontakozó
fiatal költői lelket, amely eddig gondtalanul cikázott a
virágos ágyak körül, és a világot aranyló tündérkert-
nek látta.

Még le sem tette az érettségi vizsgát, amikor meg-
halt az apja.

Apja jelentékeny ember volt. Úr és tetőtől talpig
férfi. Holta napjáig olvasott és tanult. Szálfa módjára

magasodott ki, szellemileg is kisvárosi polgártársai közül.

Utolsó szavai ezek voltak:

— Én most elutazom. Szorítsatok velem kezét. Isten veletek fiúk.

V.

Abban az időben, mikor Herczeg Ferenc, ragyogóan kiöltözködve, mint elsőéves joghallgató rótt a pesti utcát, egy napi hír jelent meg a Pesti Hírlapban, amely arról szólt, hogy a Múgyetem kapuja előtt az ifjak botrányosan inzultáltak egy arra elhaladó fiatal úrinőt. Az újság nem írta ki, de a beavatottak tudták, hogy miben állott az inzultus. Egy ezüst forintost mutattak a nőnek és még arra is tettek sejtelmes célzást, hogy miként tudna ennek a nagy összegnek birtokába jutni.

Történetesen egy arisztokrata család leánya volt. Sírva panaszkolta el a sérelmet az apjának, az pedig rohant a rektorhoz, és fölháborodva elégtételt követelt. A rektor pedig berontott a rajzterembe és sárgaföldig leteremtettézt mindenkit, aki a szeme elé került.

Az ifjak sem hagyták magukat, sztrájkba akartak lépni. A rektor pedig, hogy elejét vegye a további forrongásoknak, nagybölcsen kijelentette, hogy biztos tudomása van arról, hogy a nevetlen fickó nem a Múgyetem növendéke, hanem joghallgató volt.

Erre természetesen elcsöndesedtek a hullámok. De most meg a joghallgatók kezdtek berzenkedni.

Herczeg Ferenc éppen akkor toppant be a joghallgatók Segélyegyletébe, mikor az ifjak éppen azon

tanakodtak, hogy milyen nyilatkozatot kellene megfogalmazni a Pesti Hírlaphoz. Valaki fölismerte és azt mondta:

— Na, itt van a balek, ő majd megfogalmazza.

(Abban az időben még «balek» néven tisztelték az elsőéves egyetemi hallgatót. Csak később lett belőle gólya.)

Herczeg megírta a kis cikket, amely dörgedelmes kirohanás volt a technikusok ellen. Meg is jelent szóról-szóra az aláírásával. A többiek elfelejtették aláírni.

A dologból párbaj lett. A Műegyetemi Kör Kubik Bélát sorsolta ki Herczeg Ferenc ellen. Hírneves bajvívó már akkor. Tagja a Koszka—Hellner nevű félelmetes társaságnak, amelyik rettegésben tartotta fél Budapestet. Ferry Oszkár volt Herczegnek egyik segítje. Ugyanaz a Ferry Oszkár, akit később, csendőrtábornak korában, a kommunisták megöltek.

— Ne is védj magad, csak támadj! — oktatta Herczeget. — Amúgy sem tudnád kivédeni Kubik rettentő kardcsapásait.

Herczeg megfogadta a tanácsot. Rögtön támadott az első vágást ő adta, de a kard laposra fordult. A második összecsapásnál Kubik éles vágást mért ellenfelének jobbkezére. Három ujja sebesült meg, a kardvágás egyik ujján átvágta az ízületeket. Ez az ujj sokáig béna maradt.

Tizennyolc éves volt, mikor lovaggá avatták.

Az a négy év, amit a pesti egyetem légkörében töltött el, önvallomásai szerint később úgy tűnt föl előtte, mint ifjúságának könnyelműen elfecsérelt négy esztendeje. Sokszor szemrehányást is tett önmagának, hogy miért nem utazott inkább külföldre, ahonnan

gazdagabb szellemi zsákmánnyal térhetett volna vissza az életbe. Jogász lett, pedig a jog tudomány egyáltalán nem érdekelte. De a család ezt követelte, hogy végezze el a jogot, tegye le az ügyvédi vizsgát, hogy azután megtegyék a verseci takarékpénztár ügyészének, ő engedelmeskedett, de megfogadta, hogy üres óráiban mindig írni fog, — mert nem tudta, hogy a múzsák nagyon féltékeny asszonyok, akik nem tűrnek maguk mellett versenytársat.

Úgy élt ő is mint a vidéki aranyifjúság, amelyik a beíratások idején elárasztja a fővárost. Kívülről előkelő mágnásfiú, belül soványra lapított pénztárca és egeket vívó ambíciók. Beiratkozott a Mac.-ba, sokat sportolt, vívóleckéket vett a derék Keresztessynél, mert megtanulhatta, hogy kardot kell forgatnia annak, aki ebben a társadalomban érvényesülni akar. Megjelent a Vigadó nagy elitbáljain, de rájött arra, hogy ő ott csak „ágyútöltelékeknek” számít, és ami még a legjobban elkeserítette: a lányok nem vették komolyan. Elhagyatottnak és számkivetettnak érezte magát, talán azért is, mert nem volt rendes női társasága.

Lelke az egy költőnek és egy kalandornak lelke volt: úgy jött ide mint ahogy az első konkvisztádorok léptek az inkák földjére, hogy egyetlen kardcsapással hódítsanak és elrabolják a szentélyek dús aranykinceseit. Vad elszántság és őseitől örökölt dacos energia fűtötték ereit, mint az aranyásókéit, akik keresztül verekedtek magukat, a Chilkot szoros, jeges életveszélyes lejtőin vak törtetésben az arany után. Pest akkor valóban olyan volt, mint egy máról holnapra épült aranyváros, valahol a Yukon partjain. A korlátlan lehetőségek városa.

De hamar kiábrándult. A légvárac szétfoszlottak a ködben, ahogy közeledett hozzájuk. Legelőször saját rokonában csalódott. Volt egy hatalmas ügyvéd-rokon Pesten, aki megígérte, hogy támogatni fogja egyetemi éveiben; de mikor jelentkezett nála, fagyos arccal fogadta, és ridegen kijelentette, hogy most nem veheti be az irodába, mert a rossz üzletmenetel miatt azon van, hogy alkalmazottainak nagy részét elbocsássa.

Ferenc elköszönt a nagy rokontól és az életben soha többé szóba nem állott vele. Később, mikor már megindult a hír és a dicsőség útján, a nagy ügyvéd sokat kísérletezett azzal, hogy fölújítsa a régi jó viszonyt, de hasztalan: Lélekben már régen kitagadta kőszívű nagybátyját.

Édesanyja oda lenn a végeken ezalatt hősi harcokat folytatott a hitelezőkkel, hogy megmentse a családi vagyont és a patikát. Tíz évig tartott régi magyar nagyasszonyokra emlékeztető hősi küzdelem; de sikerült. Két fiát beírathatta az egyetemekre (József a bécsi egyetemre került), lányát pedig férjhez adta.

Az irodalom is inkább kiábrándulást okozott a fiúnak: pénzt nem hozott, babért is csak nagyon keveset.

Volt egy előkelő szépirodalmi hetilap: abban megjelent két novellája. Elhatározta, hogy elmegy a szerkesztőhöz, fölveszi a honoráriumot, s egyben megkéri, hogy alkalmazza állandó cikkírónak.

A szerkesztő tüntető szívélyességgel fogadta.

— Ön az? Valóban. Mennyire örülök, hogy személyesen is megismerkedhettünk. Mivel szolgálhatok?

— Szeretném, ha továbbra is helyet adna írásaimnak lapjában.

— Boldogan írhat minden héten. Nagyon szeretem az írásait.

— S ha meg nem haragszik, megkérem, hogy utalja ki a már megjelent két tárcacikknek honoráriumát.

— Hát ön pénzért akar írni? — riadt föl a szerkesztő nagy csodálkozással, aki Herczeget előkelő megjelenése után mágnásfiúnak vagy legalább is dúsgazdag vidéki földbirtokosnak nézte. — Ilyet még életemben nem hallottam. Hogy úr, ír, azt már hallottam. Benne van a népiskolai tankönyvekben is. De hogy pénzért írjon, olyat még nem hallottam.

Leült és haragosra fölfújta ábrázattal megírta az utalványt.

(Nyolc forintot utalt ki a két elbeszélésért.)

— Tessék — mondotta most már nagyon fagyosan. — A pénztárnál majd beváltják.

Herczeg Ferenc azonban nem ment el a pénztárhoz.

Az utalványt odaadta Jánosnak, a szerkesztőségi szolgának, aki kabátját fölsegítette.

— Váltsa be, és a pénzt igya meg az én egészségemre.

És becsapta maga mögött az ajtót, mint egy megsértett őrgrof.

VII.

Gyönyörű fiatal arab paripán vágatott Herczeg Ferenc a harmatban fürdő nagy bánáti rónán. Nagy élvezet ez: szembe lovagolni a nappal. Két apró fokszi

kutyája, a Flick és a Fleck alig bírta az iramot a szélvész módjára száguldó nemes állattal.

A ló maga is remeke az állattenyésztésnek. Ára tízezer forint — ami olyan nagy összeg, hogy egy nagyon rendes birtokot lehetett kapni érte abban az időben.

Nehogy azt gondolja valaki, hogy az író megütötte a főnyereményt, vagy hogy talán a dolovai nábob a fiává fogadta; az történt csak, hogy nyári szabadságra hazatérve, megismerkedett ménésikari tisztekkel, akik rendelkezésére bocsátották a méntelep legszebb telivéreit.

Huszártiszt barátainak társaságában majdnem mindennap kilovagolt: a fokszik néha nyulat is fölverték, s akkor a lovaskirándulás még izgalmasabbá vált, mert mulatságos agarászatfélére alakult át.

Két új barátja támadt egyszerre, az egyik Geramb József huszárfőhadnagy, ugyanaz, aki később segédkezést vállalt szomorú kimenetelű halálos párbajánál. A másik Hohenlohe Frigyes herceg, aki ebben az időben a verseci császárhuszároknál szolgált mint huszárzászlós.

Geramb báró lányosarcú gyönyörű fiú, Hohenlohe pedig kövér és örökké jókedvű lovaskatona, aki mindig nevetett. Viszont fogjuk látni őket a színpadon, csakhogy összeolvasztva kettőjüket, ő róluk mintázta Herczeg a Bilitzky kadettet. A kettőből egyet csinált, de ez az egy csakugyan nagyszerű figura volt.

Ekkor ismerkedett meg Standeiszki Henrik nevű huszárfőhadnaggal is — ezzel az izmos, keménykötésű német úrral, őt is fel fogjuk ismerni A dolovai nábob lányában: ő lesz a Lóránt hadnagy. Az író

szenvedélyes vadlovas volt már gyermekkorában. Még kisfiú volt, mikor apja, karácsony ünnepén, egy ponifogattal ajándékozta meg gyermekeit — két pompás lappiandi lovacska a csöppnyi jukker-kocsi elé fogva, és tetőtől talpig díszbe öltöztetett lovászgyerek a paripácskák mellett. Azóta lovagolt. Egyszer baleset is érte. Keresztül esett a ponija fején és betörte az orrcsontját. Már régen országgyűlési képviselő volt, mikor meg kellett operáltatni az orrát, mert kiderült, hogy a csontszilánkok nem jól forrtak össze.

De a kis báró nem volt megelégedve a lovaglásával.

— Úgy ülsz a nyeregben, mint egy civil.

— Hát mit csináljak?

— Én majd rendszeres londzs-ra fogok, hogy a tisztok ne mulathassanak rajtad.

De az író öröme akkor vált teljessé, mikor a verseci huszártisztek között találkozott I. Edével, aki a temesvári gimnáziumban megverte a vigyázót. Most már huszárhadnagy — a régi és kedves fiú, — csak azt nem bírta elviselni, ha valaki erősebb volt nála: abba belekötött.

Herczeg Ferenc most már mindgyakrabban lerándult Versecre, olyankor is, ha nem volt szünidő. Végül többet mulatott a szülővárosában, mint a pesti egyetemen. Budapest nem tudta elvárásolni, ott árvának és idegennek érezte magát, talán mert nem volt még sikere. Úgy jött mindig haza, mint a megvert római hadvezér, aki visszavonul a téli táborába. Tudat alatt talán Julius Caesar mondása derengett az agyában. Caesar, amint ismeretes, utazásai közben egyszer egy nyomorúságos ibériai falun vonult keresztül. Dű-

ledező kőházakból és néhány vályogviskóból állott az egész. Lakói toprongyos, ágrólszakadt alakok. Valaki megjegyezte:

— Vájjon itt is akadnak olyanok, akik törik magukat hatalom és hivatalok után?

Caesar így válaszolt:

— Valóban. Én is szívesebben lennék itt első, mint Rómában a második.

És Versecen még mindig Herczeg Ferenc volt az első.

Már minden társaságnak ő a központja. Nagy divatja volt akkor a műkedvelő színelőadásoknak, és ezeken Herczeg volt a legünnepeltebb színész. Talán éppen azért, mert egyáltalán nem színészkedett. A műkedvelők sikeresen dolgoztak: egy gőzfecskendőre valót játszottak össze. A gőzfecskendőre annál nagyobb szükség volt, mert minduntalan kigyulladt egy-egy szerb gazda háza, nagy bánatára a bécsi biztosító társaságnak. A végén már el sem fogadtak biztosítást a verseciektől

VIII.

Erre az időre esik a halálos párbaj, ami nagy lelki megrázkódtatást idézett elő a fiatal írónál.

1886 július 28-ika nevezetes dátum Herczeg Ferenc életében. Ekkor támadt nézeteltérése a tisztekkel. Két nap múlva megtörtént a párbaj.

Nyári kirándulást rendeztek a hegyek között: cigányozással és tánccal összekötve. Olyan majális félélt. Az ifjúság nagyon szerette az ilyen mulatságokat, amelyek kora reggeltől másnap hajnalig tartottak.

Fölvonultak a verseci lányok a mamáikkal, és hozzátartozóikkal, táncos ifjak; összesen lehetek vagy ötvenen, vagy hatvanan. Batyukkal és az élelmiszeres kosarakat cipelő cselédnappal; vidám énekszóval megindultak a hegyek felé. Az erdei séta másfél óráig tartott.

Herczeg Ferenc volt a főrendező. A mulatságra meg volt híva F. F. hadnagy és Siposs László zászlós is.

A nyári mulatságot egy erdei tisztáson tartották. Volt itt egy vadászlak, egy kocsmá, hatalmas szin, ahova rossz idő esetén meghúzódhattak.

Alig hogy megérkeztek, még kifulladásra a fárasztó hegyi úttól, a költő táncra perdült Gettmann Annával. Gazdag, előkelő család sarja, amellet Versec legünnepeltebb szépsége. Nem volt feltűnően szép, de valamé megvesztegető, lebilincselő bűbáj áradt szét egész lényén: öreg urak is hódoltak neki. Herczeg Ferenc is a lovagjai közé tartozott.

A tánc nagyon kifárasztotta a lányt, sápadtan és fulladozva ült vissza helyére. Kísérőnője még szemrehányást is tett neki.

— Ugyan Anna, minek táncoltok ebben a nagy porban. Megtiltom, hogy itt táncolj.

Ebben a pillanatban hozzájuk lépett Sipose László zászlós, hogy Annát táncra kérje.

Meghajtotta magát:

— Szabad kérnem, kisasszony!

Anna úgy ki volt fulladva, hogy felelni sem tudott. Csak a fejével intett, hogy nem.

Ez a fejrázás egy embernek az életébe került, a másíknak a tisztí rangjába: a harmadíknak pedig fogházbűntetést kellett elszínednie érte.

Már az ebédnél feltűnt Herczegnek, hogy a zászlós szótlánul, komor arccal ül a helyén. Meg is kérdezte:

— Mi bajod van, zászlós úr? Mért vagy ilyen rossz hangulatban?

— Ma kaptam életemben az első kosarat! — mondotta a zászlós kifehéredő arccal. — De megfizettek érte.

— Ugyan. Ha valami sérelem ért, szólj nekem, én majd elégtételt veszek.

— Köszönöm. Magam szoktam magamnak elégtételt szerezni — felelte a zászlós sötét tekintettel.

Fiatal volt még, alig egy-két évvel idősebb Herczegnél — tapasztalatlan az élet dolgaiban, — aki az ártatlan kikoszarztatást mázsányi súlyos sértésnek fogta föl, ami nemcsak az ő méltóságán ejtett jóvátehetetlen foltot, hanem az egész hadseregen is. Kapitány korában bizonyára mosolygott volna a gyermekes aféren, amelynek alapja mégis csak egy félreértés volt.

Mozgása is feszes volt és gépies, mintha nyársat nyeleitek volna vele, amikor karonfogta Herczeget és félrehívta.

— Gyere csak egy szóra. Mondani akarok valamit.

Közben már bontogatták az asztalt. A jakubai cigányok újra muzsikálni kezdtek. Javában állott a tánc. A bűnös kis Gettmann Anna ekkor már F. F. hadnaggyal táncolt.

A zászlós még mindig nem beszélt, csak szorongatta a főrendező karját, míg élesen figyelte a táncosokat, alig leplezhető izgalomban.

Hirtelen ujjongva felkiáltott.

— Most már minden rendben van. Megbosszult engem a bajtársam!

Az történt ugyanis, hogy a hadnagy «kitáncoltatta» Annát a bálból. Addig keringett vele, míg túljutottak a tánc számára fönntartott területen, lekerültek egészen a söntésig, ahol cselédlányok és paraszti pesztonkák báméskodtak, odaállította közéjük a meglepett ifjú hölgyet és faképnél hagyta.

— Maga ide való a cselédek közé, Anna kisasszony, nem úri társaságba — mondta gúnyosan.

Gettmann Anna sápadtan és megalázva tért vissza társaságához. Általános fölzúdulás támadt. Herczeg Ferenc csak most értette meg, hogy mi történt.

— Gratulálok a tiszt uraknak ehhez a hőstetthez! — mondotta keserűen.

A verseci bennszülött ifjak is összeröföntek. Valamennyien nagy tisztelői voltak a szép verseci lánynak, — egyik-másik talán szerelmes is. A sérelmet nem lehetett megtorlatlanul hagyni. A tanácskozásba bevonták Herczeget is.

— Fel kell szólítani a tiszteket, hogy azonnal távozzanak el a társaságunkból — határozták el egyhangúan, és Herczeget bízták meg azzal, hogy közölje velük a döntést. Az író vállalta is a hálátlan föladatot, s fölhasználva a jó alkalmat, megmondta a maga külön véleményét is helytelen magatartásukról.

— Legokosabb, ha most eltűnnek innen, mint a kámfor — ajánlotta nekik.

A hadnagy már fölcsatolta a kardját és távozni készült, de Siposs nyugodtan táncolt tovább, mintha semmi sem történt volna. Herczeg erre leintette a mu-

zsikusokat. De a zászlós zene nélkül is táncolt tovább. A boldogtalan gyerek-katona, aki olyan tragikusan végezte, ferde helyzetbe került, és nem találta föl magát hirtelen, hogy hogyan kell viselkednie. A zenét minduntalan félbe kellett szakítani, mert Siposs nem akarta abbahagyni a táncot. A helyzet kínos volt. A botrány elkerülhetetlennek látszott. A zászlós kihívóan mondotta:

— Ha az urak kocsiskodnak, akkor én pofozni fogok!

Hogy a további izgalmtól megmentse a társaságot, Herczeg úgy határozott, hogy kettéválasztja a cigányokat, ő maga fél cigánybandával elindult a közeli Sirokobilo felé, hogy barátaival és a hölgyek egy részével ezen a szerb nyaralótelepen folytassák tovább a mulatságot, a tiszteknek engedve át a csatateret. A társaság elitje természetesen Herczeget követte.

El is érték Sirokobilot, ott bevetették magukat egy ismerős házba és hajnalig húzták maguknak a cigánnyal.

Másnap megtörténtek a kölcsönös kihívások. Harmadnap a párbaj, amely a boldogtalan Siposs László halálával végződött.

A hadnagy visszalépett a párbajtól, és lemondott tisztirangjáról. Évek múlva Herczeg a vármegyeházán találkozott vele: kezelőtiszt lett belőle.

IX.

Kis lak áll a nagy Duna mentében, szomszédságában a fegyháznak. Alacsony földszintes épület. Az ablakokon vasrács. Ez a váci államfogház. Ennek a

lakója most az író és egy negyed esztendeig itt fog búslakodni.

A fehértemplomi törvényszék egy esztendei fogházra ítélte el párbajvétségért, a tábla helybenhagyta az ítéletet, a Kúria azonban leszállította a büntetést négy hónapra. Az indokolás még kihangsúlyozta, hogy mint rendezőnek kötelessége volt az inzultált hölgy sérelmét a magáévá tenni.

Kovácsnak hívták a fegyházigazgatót, akinél jelentkeznie kellett, humánus ember hírében állott, aki elnézően bánt a rabokkal, az államfogyokat meg egyenesen úgy kezelte, mintha saját édes testvérei lennének. Az íróat azonban nagyon ridegen fogadta.

— Alkalmazkodjék a szabályrendeletekhez — mondotta kurtán.

Nemrég szabadult ki az államfogházból egy úriember, aki miatt óriási kellemeltenségei támadtak az igazgatónak. Az illető sok szabadságot élvezett, kijárhathott a szabad Dunára fürödni, csónakázhatott, és titokban a közeli kocsmákat is látogathatta. De egyszer kissé mámoros hangulatban jött meg, éjnek idején, s miután nem találta meg a kulcsot, amit a felügyelő csúsztatott a Zsebébe, dörömbölni kezdett a nagykapun.

— Nyissák ki! Engedjenek be!

A fogházőrök nem ismerték. Azt hitték, valami részeg ember garázdálkodik.

— Mit háborgat minket. Menjen az útjára, De az illető nem tágitott.

— Én magyar királyi államfogyoly vagyok. Jogom van benn aludni a fogházban. Azonnal nyissanak ajtót.

Olyan botrány támadt, hogy az egész környék összeszaladt. Az esetnek híre ment, eljutott az igazságügyminisztériumba is, és Kovács orrot kapott. Azóta nagyobb szigorúsággal kezelte a foglyokat.

Az volt a szokása, hogy az újonnan jött fogoly-
nak végig kellett járnia a cellákat és be kellett mutat-
koznia a fogház régebbi lakóinak. Herczeg először
Hellner Kálmánhoz nyitott be, akit hírből már ismert;
két évre ítélték el, mert egy embert megölt párbajban.
Egyike Pest legfélelmetesebb bajvívóinak, akiben egy
kaffer bivalyereje egy tigris vérszomjas kegyetlenség-
ével egyesült. Mint egy ámokfutó, ment végig a fővá-
ros utcáin, mindenki kitért útjából, mert nem tudhat-
ták, hogy kibe és milyen címen fog belekötni. A
Kostka-társaság legrettegettebb alakja volt, mániákusa
a lovagias eljárásoknak. Ábrázata rostás, borotválat-
lan, magas alakja egy ijesztően megnyúlt fenevadra
emlékeztetett. Erre az arcra már vastag vonalakkal
ki volt rajzolva a téboly ijesztő jegye, a kezdődő para-
lízis, amit Herczeg éles író-szeme azonnal fölismert, és
igyekezett gyöngéden és kíméletesen beszélgetni vele.

— Hogy tetszik lenni?

— Köszönöm ... elég rosszul, — mormogta a
lovagias gyilkos.

A családja kitagadta és megvont tőle minden
támogatást. Rá volt szorulva azokra a fillérekre, ami-
ket az igazságügyminiszter utalt ki ellátatlan állam-
foglyok részére. Valósággal nyomorgott az urak fog-
házában, míg a szomszédos cellákban esetleg durrog-
tak a pezsgőspalackok és pazar lakomákat csaptak.
Néha napokig ki sem mozdult az odújából — csak
feküdt és nyögött, olyan volt, mint egy leromlott raga-

dozó, amelyik pestisben elhullott állatnak húsával táplálkozott és most kegyetlenül rosszul érzi magát.

De most fölugrott fekhelyéről, — hosszú két karjával ijesztően hadonászva.

— Mindenkit föl fogok pofozni! — üvöltötte habzó szájjal.

Az író csodálkozva meredt rá.

— Ezeket itt ni... fölírtam őket magamnak. Jaj nekik, ha kiszabadulok innen!

Egy cédulát nyújtott át az írónak a proskribáltak névsorával. Hogy kiket szándékozik fölpofozni. Harminc-negyven név. Az első volt az igazságügyminiszter, a második Budapest főkapitánya, a harmadik a műegyetem rektora, a negyedik a fegyházigazgató.

— De hát mit vétettek?

A spaddasin szeme zűrös lángokat lövellt.

— Nehéz volna most mindent fölsorolni. Olyan is volt, aki nem is válaszolt levelemre, amikor írtam nekik. Hát mit szólsz! Meg merték azt reszkírozni, hogy a nagy Hellner levelét válaszatlanul hagyták! De majd lekenek nekik!

Herczeg faképnél hagyta az örültet, s útjára indult, hogy a többieknél is leviziteljen. Néhány nemzetiségi izgató volt ebben az időben a váci államfogház lakója. Többnyire románok. De volt egy tót papocska, jelentéktelen és ijedt arca volt, mindig fázott, s nyáron is malaclopó köpenyben járt, s kalitkába zárt denevér módjára cikázott föl s alá a cellájában.

Herczeg összebarátkozott a románokkal, s az unalom óráiban leült velük kártyázni. Többnyire nyert. Bár maga is kezdő játékos volt.

Egy kiló kéziratpapirossal, tintával, tollal fölfegyverkezve vonult be a fogházba. Nagy tervei voltak. Akkor jelent meg a Singer és Wolfnerék pályázata társadalmi regényre. A díj: ezer aranyfrank. Elhatározta, hogy maga is pályázni fog, s a fogház csendjében nyugodtan dolgozni fog. Ha megnyeri a díjat, akkor író lesz, — és elindulhat a hír és dicsőség útján; ha ez a kísérlete sem sikerül, akkor mégis csak elvégzi a jogot és a végén ügyvéd lesz Versecen.

A kocka el van vetve.

Egyelőre csak a regény címe van meg: «Fenn és ,lenn». A regény azonban nem nagyon halad, a fogház tespedt levegője ráült a költő lelkére: majdnem megfullasztja. E falakon belül meghalt az élet, β nehéz innen elindulni új szárnyalásra. Este hét óra után, mikor rázárják az ajtót, végigveti magát az ágyon és gondolkodik a témán: de tündéri lányalakok kelnek életre a sápadt lámpavilágnál, — akik életében szerepet játszottak, a Sterbeczky kisasszonykáktól kezdve, akiknek temesvári gimnazista korában udvarolt, a táncos Gettmann Annáig, akiért embert ölt. A verseciek, akik szerették a kerek happy end-es befejezéseket, már régen egymásnak szánták őket. De Anna nagyon finoman mégis kiadta az útját, — hogy később egy polgármester felesége legyen, — könnyebbségére az írónak is, akinél nem mutatkozott nagy hajlam a nőülésre. Ellenben József bátyja beleszeretett Annának kishúgába, s hamarosan el is fogja venni feleségül.

De minden nőalak közül a költő előtt a legvonzóbb mégis saját édes nénjének, Micinek alakja, akiért nagyon aggódik, mert tudóvérzést kapott. A

tüdővész, mint a sors sötét fenyegetése állandóan ott lebeg a Hercegek fölött, — a verseci temető nagy gránitsziklája a nagy memento erre, — alatta tizenkét Herczeg-sarj pihen, — íme, a kérlelhetetlen vész most a legkedvesebbet készül elragadni. A veszedelem egyelőre elmúlt, Mici magához tért, az anyja fürdőre vitte, ahol kiszépült és megerősödött: férjhez is adta egy derék gyógyszerészhez. De a végzet könyvében már följegyeztetett, hogy Micinek is tüdővészben kell meghalnia, fiatal asszony korában, ugyanabban a Szebaszián-házban, ahonnan unokanővérei és unokafivéreinek koporsóit vitték ki egymásután. Csak a gerolsteini nagyhercegnő került ki abból a vészes épületből élve.

Egy hete ül csak, s a költőnek örökkévalóságnak tűnik föl a fogság: az az érzése, hogy itt is született és itt is fog meghalni. Nyugtalanságában kérvényt ad be az igazgatóhoz, hogy templomba szeretne menni. (Azt remélte, hogy ki fogják vinni a városba és nőket és életet láthat.) A kérvényt elutasítják.

Ekkor sürgőnyt csempésztet ki a fogházból: még pedig egyenesen a hercegprímáshoz: akadályozva van a vallás szabad gyakorlásában. Meg is volt az eredménye. De nem úgy, ahogy azt a költő elképzelte. Lám már minden reggel szuronyos fegyőr kíséri el a misére, de nem a városba, csak ide a fegyház kis kápolnájába. Majdnem egyedül ül a padsorokban. A fegyház lelkésze nagy gonddal megfogalmazott prédikációkót tart, abban a hiszemben, hogy hallgatója meghitt jóbarátja, vagy közeli rokona a hercegprímásnak.

Már kialakult az író napi programja, Reggel:

mise. Délelőtt: regényírás. Utána ebéd. Délután: tornagyakorlatok a kertben.

Arra is van ráérő ideje, hogy sztrájkra buzdítsa fogolytársait. Nem akarták ugyanis a nyári zárórát még bevezetni, bár este hét órakor erősen sütött a nap.

A legközelebbi alkalommal, mikor esti hét órakor a celláikba akarták őket terelni, egyenesen megtagadták az engedelmességet.

— Nem megyünk.

A foglár könyörögni kezdett. Majd amikor ez nem használt az igazgatóhoz rohant át utasításért. Kováts két szuronyos fegyőrt küldött át a foglár támogatására. Ebből majdnem baj lett.

Hellner Kálmán, mikor meglátta a föl tűzött szuronyt, valósággal őrjöngeni kezdett.

— Ne ágaskodj te szemtelen paraszt — támadt az egyik altisztre, — mert lenyeletem veled a saját szuronyodat!

A helyzet válságos volt. Legjobban Herczeg Ferenc ijedt meg, aki a sztrájkot kezdeményezte. Az egész csak mókának szánta, s ime az ügy kezd komoly fordulatot venni, — mert beleavatkozott az örült.

Hirtelen takarodót fűvott.

— Hát vonuljunk a szobánkba urak. Az okosabb enged.

De Hellner a világért sem engedett.

— Engem kötéllel sem húznak be a cellámba. Herczeg föltalálta magát.

— Hát ha nem akarsz hazamenni, gyere át hozzám. Majd sakkozunk.

— Az más.

Az örök összenéztek.

Szabálytalan dolog volt záróra után két urat együtt hagyni, de ez volt a helyzet egyedüli megoldása. Gyorsan rájuk zárták az ajtót.

Az író magára maradt az örülttel.

Saját vallomásai szerint ez volt életének egyik legválságosabb éjszakája. Majdnem beleőrült.

A máskor annyira hallgatag és búskomor Hellner ma szavalni kezdett. Elmondotta egész élettörténetét. Dörgedelmes kirohanást intézett a műegyetemi rektor ellen, aki összejátszott a törvényszék elnökével, hogy őt elveszítsék.

— Hogy jövök én ahhoz, hogy két évi fogházat kapjak. Hiszen én voltam a kihívott fél. Nem térhettem ki a párbaj elől. Igaz, hogy egy embert megöltem. De a végzet akarta így. Mindenki meghal, aki velem szembe kerül.

Nagyot fűjt. Kocsonyás szemében zavaros tüzek gyúltak föl. Már azt sem tudta, hogy kihez beszél. Egyszer Emilnek, máskor meg Lajosnak szólította Herczeget.

— A királyra is nagyon haragszom!

— Ugyan!

— Mért nem adott kegyelmet, mikor beadtam a kérvényt. Hiszen jól tudja, hogy én Hellner Kálmán, tartalékos hadnagy vagyok és nem lehet gyáván meghátrálnom, ha párbajra hívnak ki.

Dühösen rohant föl és alá. Egy szék az útjába került, belerúgott, hogy egyenest az ajtónak röpült.

Hirtelen megállott. Mereven bámult Herczegre, akiben megfagyott a vér.

— Mért fixírozol? — üvöltött föl vadul. Talán te is azt hiszed, hogy bolond vagyok?

Herczeg két lépésnyit hátrált. Titokban kinyitotta a zsebkését, hogy életre halálra védje magát ha az óriás megtámadja.

A helyzet megenyhült. A fenevad végigdült az ágyon, míg nagyokat nyögött. Percek múlva már el is aludt.

Herczeg leült a székre és reggelig le sem hunyta a szemét.

Az őr szokatlanul korán, már reggel öt órakor kinyitotta az ajtót: talán meg akarta nézni, hogy Herczeg Ferenc él-e még.

Hellner már kijózanodott. Kezet nyújtott a költőnek.

— Köszönöm a szíves vendéglátást!

(A történet teljességéért: Egy év múlva Hellnert mint köz és önvészélyes örültet beszállították a lipótmezei tébolydába.)

Herczeg nemsokára kiszabadult a fogházból. Váratlanul kegyelmet kapott. Az utolsó hónapot elengedték.

— Gratulálunk! — mondták rabtársai kezét szorongatva a költőnek.

— Mi is gratulálunk, — mondták az oláh igazgatók is, de közbe persze kegyetlenül szívták a fogukat. Herczeg ugyanis hatalmas összeget nyert el tőlük huszonegyesben, nem kevesebbet, mint ezerötyszáz forintot, amiért abban az időben házat lehetett venni. S ime most meglóg, állami segédlettel. Remélni sem lehet már, hogy az elvesztett pénzt visszanyerik.

Herczeg boldogan lépett ki a kapun a szabad napfénybe. Bukfencet tudott volna vetni örömeiben. Ki-

sértésbe esett, hogy minden járókelőt, aki szembe jön vele az úton, megöleljen és összecsókoljon. Most értette meg, mit jelent ez a szó, hogy szabadság, amiért annyi nép oly sokat és gyakran reménytelenül harcolt.

X.

Podgyászában magával vitte a «Fenn és lenn» kéziratát. Igaz, hogy egy harmadrésze hiányzik. Ezt a fogházban készült megírni. De mit tegyen ha kitéték szűrét a fogházból. Művét majd Pesten fogja befejezni.

Hazuról már régen nem kapott anyagi támogatást, de nem is kért. Azok a sovány forintok, amelyek régebben Versecről jöttek, amúgy sem jelentenének semmit mostani nagyúri világfiás éleiben. De hát miből? A Pesti Hírlap, amelyben tárcái néha már megjelentek, szűkösen fizetett. Miből élt és miből tudott tündökölni. Megmondja maga az író, egészen nyíltan visszaemlékezéseiben. Adósságcsinálásból. A vidéki fiúnak, aki még be sem fejezte egyetemi tanulmányait, — ekkor már tízezer forint adóssága volt. Boldog és örökre elveszett békevilág, amikor még anyagi jóságú uzsorások sétáltak Pest utcáin, akik pénzt kölcsönöztek a légvárakra és hatalmas előlegeket folyósítottak a jövő reménységeire.

Egy krisztinavárosi villában bérelt lakást: két-szoba, külön lépcsővel, valóságos kis toronylakás. Nagyon büszke volt erre a szállására. Itt fejezte be a «Fenn és lenn»-t. Közben beállott ügyvédbojtárnak, Kenedi Géza irodájába, aki abban az időben a Pesti

Hírlap felelős szerkesztője is volt. Ez már a harmadik ügyvédi iroda, amelyben Herczeg Ferenc működött. Ügyvédbojtároskodott már Versecen Szavljevics gazdag szerb ügyvéd irodájában, akinek feleségéről, erről az agilis és jószívű kövér úrinőről, aki rokonlányok kiházásításában lelte föl az élet minden örömét, mintázta a Gyurkovics-lányok mamáját.

Kenedi Géza egyébként mindenütt eldicsekedett ismerőseinek új ügyvédbojtárjával és azt mondotta róla, hogy nagyon tehetséges jogász. De ezt maga Herczeg sem hitte el neki.

Közben elkészült a «Fenn és lenn». Lemásoltatta egy verseci fiúval, a pályázatot idegen kézirással kellett benyújtani, — és abban az időben még nem találták ki a gépirást. Elküldötte Singer és Wolfnerékhez.

Benedek Elek volt a bíráló bizottság elnöke. Hónapok múlva kihirdették az eredményt. A díjat egyik regénynek sem ítélték oda. Herczeg regénye dicséretet kapott, s zárójelben azt is megjegyzték, hogy a díjat már azért sem lehetett ennek a műnek odaítélni, mert nagyobb terjedelmű volt, mint ahogy a pályázat föltételei előírták.

Herczegen olyan érzés vett erőt, mintha taglóval homlokon sújtották volna. Valahogy biztosra vette, hogy a regény győzni fog. Mindent erre az egy kártyára tett föl. Ez volt utolsó tétje. És ime összeomlott a légvár és maga alá fogja temetni a jövő reménysegeit.

Napok múlva csüggeteg hangulatban azt mondotta annak a verseczi fiúnak, aki a kéziratot lemásolta:

— Menj be a kiadóhoz, hozd el a regényt, a fel-

bontatlan jeligés levéllel együtt. Nem szeretném ha megtudnák, hogy ki volt a pályázó.

A fiú lelkendezve jött vissza.

— Nem akarják ide adni a regényt. Wolfner úr, a kiadó arra kéret, hogy keresd föl. Tárgyalni szeretne veled.

— Nem megyek. Csak hozd el a kéziratot.

Két nap múlva Wolfner József maga kereste föl a költőt krisztinavárosi toronylakásán. A jeligés boríték titka úgy látszik nem maradt titok. Nehezen mászta meg a meredek lépcsőket.

Verejtékes homlokát törölgette mikor beállított.

— Ha a hegy nem jön Mohamedhez, akkor Mohamed mászik föl a toronyba.

Bemutatkozott.

— Azért jöttem mert — meg akarom venni a regényt. Mennyi az ára?

— Ezer arany frank.

— Ugyan! Ennyit kapott volna érte ha megnyeri a nagydíjat. Lehetetlenség ekkora összeget egy kezdő írónak kifizetni.

— Ennyiért írtam. Olcsóbban nem adhatom.

— Hátha ez az utolsó szava, akkor keressen föl holnap a kiadóhivatalban. Alá fogjuk írni a szerződést.

A «Fenn és lenn» megjelent az Egyetemes regénytárban, s hatalmas sikert aratott. Beöthy Zsolt azt mondotta:

— Új csillag tűnt föl a magyar elbeszélő irodalom égén, s annak fénye el fogja homályosítani a többiét.

Herczeg Ferenc belépett az irodalomba.

A költő a Korona-kávéházban ült és bámulta a sűrű füstfellegeket, amelyek hosszúszerű csibukokból hömpölyögtek a kávébarna mennyezet felé. Akkor még erősen pipáztak a kávéházakban, még pedig hosszúszerű öblös pipákból: a konyhalegény föladata volt, hogy a csibuk meggyújtásánál segítséget nyújtson a vendégnek.

Simára beretvált ábrázatot alig lehet látni. Mindenki körszakállt hord, a pelyhedző állú, fiatal költők barkát. Az is hozzájárult a tekintély emeléséhez.

Az írón újabb csüggedés vett erőt.

Megmászta a Parnassust, de odafönt is csak havat és jégmezőket talált. Amiket nem lehet aprópénzre fölváltani. A «Fenn és lenn» megjelent, tetszett is, kapott is egy-két dicsérő kritikát, — de idefönn Pesten hamar felejtenek az emberek — sa regényt már csak lenn a Bánátban emlegetik, rokonok és jóismerősök, — azok is csak azért, mert úgy forgatják, mint valami kulcsregényt és még mindig találgatják, hogy melyik alakban kit akart a költő kigúnyolni és áldozatul odaadni a kisvárosi pletykának. A jámbor svábok el sem tudták képzelni, hogy az irodalomnak más feladata is van, mint hogy valakit csúffá tegyen.

Az író ceruzát, papírt vett elő, — egy nyúlfarknyi rövid kis elbeszélést akart írni. Akkor ragyogott föl a rövid újságtárca divatja. Pénzt lehetett vele keresni, és rövid idő alatt.

Valaki megállott az asztala előtt. Egy törpe, aki rövidre nyesett körszakállt viselt, — de nagyobb tekin-

tély az irodalomban, ebben az időben, mint sok tudós társaság együtt.

Hangja búsan és fásultan kongott, mint eltévedt kosok bégetése az erdőn, vagy mint mikor újszülött csecsemők panaszos orrbangon bőgnek, emésztő éhséglázban.

— Mondja ... nem írna nekem novellákat A Hét-be.

Kis József volt, a költőkirály: lapja A Hét, a legelőkelőbb és legmodernebb hetilap volt ebben az időben, — olyan exkluzív hely, — mint valami ókori templom: a szentélybe csak az irodalom fölszentelt főpapjai léphettek be, s azok is csak levetett saruval.

Herceg megdicsőülten pillantott föl: megjelent a gnóm, hogy fölvonja előtte a mennyekbe vezető út sorompóit. Mintha maga Sámuel próféta bukkant volna föl, sziklaodújából, a gomolygó füsttel, hogy fejét megkenje a királyok olajával.

— Boldogan állok rendelkezésére, — rebegette ki-fehéredő arccal.

Nemcsak a Simon Judit-ot szavalták akkor országszerte; — nem lehetett elmenni a zsúrra, estélyre, társas összejövetelre, hogy elő ne pattanjon egy kis bakfis, és mély érzéssel rá ne zendítsen a komor balladára: *Simon zsidóéknál minden esztendőbe, kis deszkakoporsót tesznek le a földbe*: magának a lapnak is óriási tekintélye volt az írók között.

A mai új nemzedék ezt alig tudná elképzelni. Hogy csak egy példát mondjunk: Szomaházy István előkelő és ismert író volt abban az időben, — segéd-szerkesztője lett „A Hétnek” — de azt sohasem tudta

kiharcolni Kiss Józsefnél, hogy az ő novellái közül is leadjon egyet is.

Kiss József gavallérosan fizetett; maga is nagylábon élt, de sokszor szenvedett pénzzavarban. Szerencséjére lelkes rajongóinak légiójában több hatalmas bankvezér is akadt, akik szívesen kisegítették. Ha közeledett a nyár, a költő sorra végig járta a nagy bankokat, s félig tréfálkozva ezekkel a szavakkal állított be az ismerős bankigazgatókhoz:

— Szegény ős költő vagyok, nyaralni szeretnék. Az igazgató diszkrét mozdulattal kezébe csúsztatott egy nagyobb pénzösszeget. A költő meg sem olvasta a százasokat, csak ennyit mondott:

— Nem lesz kevés?

(Erre a mondásra nem lehetett ráfizetni. Legföljebb megtoldották még valamivel a kiutalt összeget.)

A Herczeg novellák a Hétben, nagy feltűnést keltek és szaporította a költő irigyeinek számát. Nemsokára Rákosi Jenő hívatta magához. Az írás atyames-tere.

A Kalap-utcában volt a Budapesti Hírlap szerkesztősége. A lap akkor élte ragyogó ifjúságának legszebb virágkorát.

— Hány novellát tudna ön megírni egy hónapban?

— Minden héten megírok egyet.

— Helyes. Akkor szerződtem a Budapesti Hírlap munkatársának.

A lapnak volt egy külön tárcaíró szobája, három nagy író szűk kis helyen; Rákosi Viktor, Tóth Béla és Herczeg Ferenc. Mintha oroszlanokat zártak volna együvé, közös ketrecbe. Tóth Béla, Tóth Kálmán köl-

lőnek volt a fia, később országos népszerűsége tett szert az Esti Levelekkel. Annak idején a diák küldöttséggel ő is elvitte a díszkardot Konstantinápolyba: azóta keleti szakértőnek tartotta magát: tárcái alá ezt írta: Efendi, de néha megelégedett egy nagy E betűvel. Mestere volt már akkor a magyar írásművészetnek, tisztább, magyarabb prózát azóta sem írt senki.

Egyszer Herczeg be akart nyitni a szobába, amikor hallja, hogy Tóth Béla éppen az ő tárcáját szapulja.

— Ez a sváb még magyarul sem tud rendesen. Az írása tele van germanizmusokkal.

Mosolyogva lépett be író társai közé. Nem sértődött meg.

— Ezeket a germanizmusokat hazulról hoztam magammal, Verseczről. De majd kinövöm őket.

Ebben az időben született meg a *Gyurkovics lányok*, ami az egekig emelte az író népszerűségét. Igazabban most lett csak népszerű. Nem voltak egészen költött alakok, de az életben Fehér kisasszonyoknak hívták őket; egy különcködő elszegényedett bánáti földbirtokosnak voltak a lányai. De a Gyurkovicsmamáat már nem Fenéméről mintázta a szerző, — hanem itt az elnehezedett toronymagas Szavljevicsné, egy verseczi szerb ügyvédnek jószágos neje lebegett szeme előtt, aki hihetetlen agilitást fejtett ki, hogy lányokat főkötő alá juttasson. (Nem a saját lányait adta férjhez, — ilyenek nem voltak; hanem rokonlányokat, -s amielőtt, aki hihetetlen agilitást fejtett ki, hogy lányokat kor azok elfogytak, idegenek gyermekeit is.) Hatalmas tehetségnek bizonyult ezen a téren.

Herczegnek minden csütörtökön kellett tárcát

írnia a Budapesti Hírlapban. De véletlenül sokáig talált mulatni a Pósa-asztalnál a kocsmában, csak éjszaka tizenegy órakor toppant be a szerkesztőségbe.

— No, megvan a tárca? — fogadta Csajthay.

— Megvan — csak még ki kell javítanom.

Nem volt meg egy betű sem. Bevonult a szobájába. Gyorsan össze kell csapnia az egészet, hogy meg ne várokoztassa a szedőket.

Ábrázata elkomorult. Nehéz sor az, minden héten egy új témát kiagyalni. S ekkor eszébe jutottak a Gyurkovics lányok. Hét lány, minden héten egy másikat fog férjhez adni... Ez hét folytatás. Két hónapra el van vetve a témakeresés gondja.

A tárgysorozatnak olyan sikere volt, ami máig példa nélkül való a magyar irodalomban. Százával jöttek levelek, táviratok, tréfás ajándékok a szerkesztőségbe, sokan még fogadást is kötöttek arra, hogy a szerző a mamát is férjhez fogja adni. Valóságos Gyurkovics-divat támadt. Képeslapok, albumok jelentek meg a Gyurkovics-család macskafejes címerével. Az író még maga is eljárhatta a Gyurkovics-csárdást és táncolhatott a Gyurkovics-keringő ütemére. Ósbudavára nagyszínpadán Gyurkovics lányok táncoltak Barisson sestersek módjára.

A Gyurkovics-láz csak emelkedett, mikor könyv-alakban is megjelent. Tízezres példányszámban szétkapdosták. Lefordították idegen nyelvekre is: tizenegy nyelvre. Legnagyobb sikere Angliában volt és Svédországban.

A témát nem lehetett abbahagyni. Kiadói unszolására meg kellett írnia a Gyurkovics fiúkat is, aminek később folytatása lett a Gyurka és Sándorban. Ehhez

a sorozathoz tartozik Gyurkovics Milán mandátuma is. De szerencséje volt a költőnek, hogy magyar volt és nem amerikai író. Ha amerikainak szülelik, akkor a kiadók meg sem engedik neki, hogy más témához is nyúljon, s most megénekelhetné a Gyurkovics mama dédunokáit is.

A Gyurkovics epepeában a szerző nem mindennapos ösztönösséggel ráhibázott az úgynevezett családregényre, aminek mostanában olyan óriási divatja van a külföldi regényirodalomban.

De hát térjünk vissza a modellekre: akikről a szerző a Gyurkovics lányokat lemintázta.

A Fehér kisasszonykák is olvasták a regényt oly boldogok voltak és büszkék, hogy az írónak modellül szolgálhattak. Talán még bántotta is őket, hogy álneven szerepelnek, miért nem írta ki az író igazi nevüket.

Hárman voltak a fehér kisasszonyok (nem heten, mint a regényben.)

Nem lettek soha olyan boldogok mint regényalak-másaik: mind a három fehér lány kegyetlenül végezte.

A legnagyobbik lány a Mariska, aki a költőt Veronese aranyszőke asszonyaira emlékeztette, férjhez ment egy Neosil nevű ismert és vagyonos pesti kereskedőhöz. Neosilt agyonütötte egy zászlórúd, amelyet a vihar ledobott a Haas-palota tetejéről.

A második, Tilla, Jendrassik Jenőnek, a neves festőművésznek lett a felesége. Mint fiatal asszony meghalt gyermekágyban.

A legkisebb lány egy tüzérkapitányhoz ment feleségül. Két év múlva a kapitány megőrült, s nemsokára

meghalt. Volt a Fehéréknek egy fiuk is, az meg játék közben halálra sebezte magát egy flóberttel.

Az élet mégsem gyárt olyan boldog és szép regényeket, mint a költők.

De már a Gyurkovics lányok előtt történt valami, ami nagyot lendített rajta. Megjelent a *Mutamur*.

A kiadó könyvalakban megjelentette Herczeg Ferenc elbeszéléseit, amelyek a Hét-ben és a Budapesti Hírlapban láttak először napvilágot. A siker óriási. Rákosi Jenő tárcát ír róla a Budapesti Hírlapban, de ír róla Péterfy Jenő, a nagy esztétikus Gyulai Pál lapjában, a Budapesti Szemlében feltűnést keltő meleg méltatást. Most már valaki, akivel számolni kell az irodalomban, nem hirtelen fölsugárzó meteor, amelyik le fog hullani megint az égről.

A siker nem marad következmények nélkül. Beválasztják a Petőfi Társaságba s hamarosan utána a Kisfaludy Társaságba is. öreg urak fölszólítják, hogy lépjen be a Gentry Kaszinóba. Akkor még Gentry Kaszinónak hívták az Országos Kaszinót. A Klub a Nemzeti Színház bérpalotájában volt, de az elnök; (Wekerle Sándor) már építteti az új palotát, amely ott fog ragyogni a Kossuth Lajos-utca és a Sütő-utca sarkán. Már régen tagja a Pósa-asztalnak, ott szoktak összejönni az Oriens-ben a Rákóczi-úton; meghitt vendég a Kispipában a Zimay-asztalnál, de már meghívták az István főherceg szállodába is, Gyulai Pál vacsorájára: itt ismerkedett meg Görgey Artúr tábornokkal. Ma már szobra áll a Bástya-sétányon, de akkor még hazaárulónak tartották.

Barátságba keveredett Ambrus Zoltánnal, aki abban az időben jött haza Parisból, — és az irodalomban

már tekintélynek számított. Ambrussal kettesben néha fönn voltak hajnalokig, és elbeszélgettek: irodalomról és a nőkről. Ambrusról akkor faragták a szerkesztőségében ezt a kis versikét:

*„Itt töltött perceket,
A tolla sercegett
És dicsérte Herczeget.”*

Járt a Nemzeti Lovardába is: reggel néha lovagolt is. Volt már külön kis köre is, amely vakon követte. Fiatal mágnásgyerekekből és a kaszinó ifjúságából verődtek össze és körül rajongták mint csöppnyi bolygók a ragyogásban egyre növekvőbb fényű nagy állócsillagot.

Hogy ennyi elfoglaltság és társadalmi szereplés mellett, maradt ideje írásra és termelésre is, azt vaségszségének és szívós szervezetének köszönhetette, amely keményre kalapálódott ki verseczi kölyökcsatáiban, diákkori verekedéseiben a Béga vizében és később a Tiszában, ahol valóságos kis úszóbajnokká edződött.

Szerencse forgandó szélviharában sárkányszerűen hirtelen magasságokba emelkedő pályája irigységet váltott ki írotársaiból. Ez az irigység évről-évre fokozódni fog, míg olyan magasságba nem jut, ahová az irigység nem tudja követni.

XII.

Az utcán sétált, mikor vállát hátulról gyöngéden megérintette valaki.

Paulay Ede volt, a Németi Színház igazgatója.

— Olvastam a tárcáját. Nagyon talpraesett párbeszédek vannak abban. Miért nem ír ön darabot?

Az író szíve nagyot dobbant. Diákkorában, mikor ott szorongott a Nemzeti Színház erkélyén, az volt az álma, hogy valamikor ő fog ezeknek a nagy színészeknek szerepeket írni. Akkor ez még elérhetetlennek látszott. S ime az álom mintha kezdene testet öltetni. Megjelenik az igazgató és kérdőre vonja, hogy miért nem ír.

— És ha megírnám a darabot? Mit csináljak vele?

— Elhozza hozzám.

— Rendben van.

— Mikor kapom meg a darabot? — kérdezte az igazgató.

— Holnap!

Másnap valóban fölvitte az igazgatóhoz A dolovai nábob lányá-nak a kéziratát.

Paulay meg volt lepve.

— Ez valóban gyorsan ment. De én sem fogom önt megvárakoztatni. Jöjjön föl hozzám holnap feketére, majd megbeszéljük a továbbiakat.

Ezt a darabot Herczeg Ferenc még diákkorában írta. Azóta többször átdolgozta. Első címe ez volt: A hozományvadász.

Huszártisztek akkor még nem szerepeltek a darabban. Csak vármegyei köztisztviselők. Tarján Gida akkor még főszolgabíró volt, Bilitzky kadett pedig vármegyei aljegyző.

Még azon melegében, hogy megírta a darabot, odaadta szobatársának, Bandi Rudolfnak.

— Olvasd el, és mondj róla őszinte véleményt.

Bandi Rudolfkal együtt koptatták a temesvári gim-

názium padjait. Azóta elválaszthatatlan jóbarátok. Közös szobát béreltek ki Pesten, mikor fölkerültek az egyetemre. Rudolf később fölibe kerekedett az írónak: nagybátyja lett. Hogyan? Feleségül vette a gerolsteini nagyhercegnőt, miután elválasztotta az urától, a temesvári törvényszék elnökétől. Akkor Bandi már főszolgabíró volt.

De itt még nem tartunk. Egyelőre a színművet olvassa. Komoly és művelt fiú. Az író megbízik a véleményében.

— Jó a darab, — mondotta minden meggyőződés nélkül. De nem elég levegős. Az alakjai pedig papírfigurák.

— Nekem is az a véleményem, hagyta rá Herczeg. A figurákban nincsen elég lélek, s úgy mozognak, mintha dróton rángatnák őket.

És eltette a darabot a fiókjába.

Később, mikor újra elővette a darabot, gondolkodóba esett. Persze hogy nem élnek: hiszen a valóságban nem is ismeri őket. De honnan is tudná ő megjeleníteni vármegyeházi uraknak beszédét, gondolkozásmódját, — mikor az életben alig került velük össze. De hát kiket ismer ő? Verseczi sváb fiúkat ismer, és katonatisztek.

A verseczi fiatal emberek nem válnának be ezekben a szerepekben. Katonatisztek? Talán?

Gyorsan megmászta a szerepezést. A civileket eltörölte a földről. A szerepeiket ifjú huszártiszteknek osztotta ki.

Most már olyan egyszerűen és könnyen ment minden, mikor átírta a darabot, mint a karikacsapás. A

levegő mámorossá vált az oxigéntől, a figurákat frissen pezsdülő eleven vér mozgatta.

Mert, hogy a kis Geromb báró, vagy a jókedvű Hohenlohe herceg, Padányi főhadnagy, hogyan beszélne vagy mozogna bizonyos helyzetekben, — azt olyan könnyen írta le, mintha könyvből olvasná ki.

A darab élő valóság lett, amikor benépesítette meghitt ismerőseivel.

Másnak elment feketekávéra az igazgatóhoz. Sok színész volt ott: Csillag Teréz, Jászai Mari, Vizváriék, Náday Ferenc, Lánczy Ilka, és ott volt gróf Keglevich István is, akit később intendáns korában, Hencz Károly agyonszúrt párbajban.

A színészek meleg és érdeklődő pillantásaiból a szerző kiolvashatta, hogy Paulay szépeket és jókat beszélhetett a darabjáról.

De a feketénél nem került szóba a színmű. Csak mikor már elbúcsúztak az előszobában, súgta oda az igazgató:

— Jöjjön föl hétfőn az irodámba, ott megcsináljuk a szereposztást.

Egy bájos ifjú színészlánynak szánta a szerző Bilitzky kadett szerepét, hiszen Gerombnak is annyira lánynos arca volt. De Paulay Ede csak annyit mondott:

— Drámai színház ez uram, nem operett.

És a szerepet a fiatal Zilahy Gyulának osztotta ki, — akinek évtizedeken át tartó országos nagy népszerűsége éppen a Bilitzky kadetról indult ki.

A darabnak olyan hatalmas sikere volt, amelyen kevés volt még a magyar játékszín történetében s ami a Nemzeti Színház fénykorának legszebb estéire emlékeztetett. De Herczegnek néhány túlbuzgó híve majd-

nem zavart csinált. Ezekhez tartozott a vöröshajú, oroslán tekintetű Barna Dóri, a hírneves riporter, — aki miután valami pisszegésfélét vélt hallani, fölrohant a karzatra s ezt kiáltotta:

— Mindenkit fölpofozok, aki pisszegni mer!

Mire néhányan csakugyan rápisszegtek.

A másik bajkeverő pedig K. Zsigmond volt, a szerzőnek evezős társa a Hunniában. Ez meg villogó tekintettel kioktatta a karzatot, hogy zsidónak nem illik hangoskodni, mikor egy keresztény író darabját mutatják be a Nemzeti Színházban. De a fölzúduló tapsvihar elnyomott minden kisebb incidenst.

Barna Dóri, — ez a nagyon tehetséges és nagyon népszerű újságíró, önzetlenül rajongott az irodalomért. Herczeget meg különösen nagyrabecsülte. Az ő ajánlatára szerződtette le az író Rákosi a Budapesti Hírlaphoz.

Barna Dóri nagyon népszerű volt. Mindenki szerette. Egyetlen ember előtt volt csak ellenszenves, igaz, hogy ez nem kisebb úr volt, mint maga I. Ferenc József császár és király. A legenda szerint ezért, mert egy hadgyakorlaton Barna Dóri megvesztegette a király egyik szolgáját, — és megszerezte a kiürítésre szánt papírkosarat, — s annak tartalmával visszaélve, olyan dolgokat közölt le a lapjában, amiket katonai titkoknak szántak. Ez történelmi tény, hogy amikor a király Budapestre érkezett, s a várakozó riporterek sorában fölismerte Barna Dóri vörös fejét, — ezekkel a szavak kai fordult hadsegédjéhez:

— Der rothe Jud ist schon wieder da!

(A vörös zsidó már megint itt van.)

A Budapesti Hírlap bankettet adott a szerző tisz-

teletére s arra meghívták természetesen a színészeket is. Hajnalban már csak hárman ültek együtt az asztalnál: Bercsényi Béla, aki a zsendelyes bárót játszotta, Kőrösmezey Gusztáv, a kutyamosó, és maga a szerző.

Bercsényi pohárral kezében fölállott, s tréfás beszédet mondott, amelyben majdnem elparentálta Herczeget. Azt mondotta, hogy neki immár vége van, — mert híres ember lett, — már pedig Budapesten tetszetős hisztérikák élnek, akik rávetik magukat a hírneves férfiakra és szétmarcangolják, mint nőtényfarkas a juhot.

(Herczeg a saját vallomásai szerint sokat tanult ebből a barát inteleméből.)

A dolovai nábob lánya különösen katonatiszt körökben lett nagyon népszerű. A huszárok ünnepelték Herczeget, mintha a saját házi szerzőjük lenne. A nézőtérén karon ragadta egy őrnagy (hercegi rangban volt), és fölcipelte páholyába, hogy bemutassa a feleségének.

— Ez az a Herczeg, a hírneves író. Úgy ír... akár a víz!

A darab szépen jövedelmezett. Herczeg a legjobb befektetésnek azt vélte, ha elutazik Konstantinápolyba. Az utat a tengeren tette meg egy régi, kis gőzhajón, amely két ágyút is rejtegetett a fedélzetén. Szélcsendes időben pedig vitorlát bontottak, hogy takarékoskodjanak a szénnel.

Az utazás sokáig tartott, mert a kis hajó mindenütt kikötött. De Herczeg Ferenc nem tudta megenni a tengert, — amelynek gyermek kora óta szerelmese volt: már akkor is, amikor még csak álmodott róla.

Kréta szigetén volt egy kis kalandja is. Egy török

hercegnő vonult át az utcán, teljes kísérettel: a gyaloghintót néger rabszolgák cipelték, az enuchok pedig rinocerosz bőr ostoraikat csattogtatva rohantak mellette, hogy széthessegessék a járókelőket. Herczeg megállott, s mintha csak a Váczi-utcai korzón lett volna, megnézte a hercegnőt, aki az ülésről visszafordulva rámosolygott. A heréltek vad ordítózásban törtek ki, ostoraikkal ijesztően hadonászva.

Egy török törzstiszt ment arra s ez kimentette az előkelő idegent veszedelmes helyzetéből.

— Szerencséje uram, hogy utam erre vitt, — mondotta. Ezek megölték volna.

Életének legszebb emléke maradt, mikor a hajó a Márvány-tenger felől bevonult az ezeregyéjszaka városba. Legjobban a Galata híd és a Hágia Szófia mecset monumentalitása lepte. A mecset falait keresztény szentek képei borították valamikor, — a képeket a törökök rájuk kent vastag aranyozással tüntették el. De a szentélyben sok helyen lemállott az aranyfesték és egy óriási nagyságú Krisztusfej rajzolódott ki sejtelmes körvonalakban a falra.

— Bizánc! — suttozta az író, s ebben a percben fölrémlett lelkében később megírandó történelmi drámájának első kontúrja.

Végig nézhette a szelamlikot is, a szultán ünnepies bevonulását a pénteki istentiszteletre. Kocsiját a háremhölgyek fogatainak végtelen sora követte, — akik nem viselkedtek komoly odaliszkok módjára, nevetgéltek és integettek, mintha nem háremnők, hanem egy lányintézet kiránduló növendékei lennének.

Visszafelé Abdul Hamid szultán beült egy homokfutóba és maga hajtotta a lipicaiakat. A basák, a mi-

niszterek és a tengernagyok gyalog loholtak a hintaja után, amíg csak ki nem fulladtak. Ez a szogaiasság visszatetszést szült a költő lelkében, de maga a kalifa sem nyerte meg a tetszését.

— Ez legyen a Kelet ura? Ez a sárgakéjú ürű? —
suttogta magában csalódottan.

Egyik szálloda terraszán furcsa meglepetés érte. Találkozott a Dolovai nábob lányának kedves kis hő-sével, Bilitzky kadéttal. Alig hitt a szemének.

— Bilitzky! — kiáltott föl meglepetten. A kadett civilruhában!

Hogy kerül ez ide?

Azt hitte, hogy álmodik, vagy a káprázat új csalfa játékot vele. A kadett is összeráncolt homlokkal nézi a szerzőt, mintha azon tűnődnék, hogy honnan is ismeri ezt az urat.

Mind a ketten fölállanak, hogy egymás nyakába boruljanak.

— Bilitzky! — kiáltott föl Herczeg.

— Nem Bilitzky ... hanem Geramb báró. Hát már a nevedet is elfelejtetted?

— Dehogy felejtettelek el. Örökké élsz bennem. Már színdarabot is írtam rólad. Csakhogy abban Bilitzky vagy.

Már nem az a lányosarcú apród, amelyen volt huzárhadnagy korában. Kilépett a hadseregből. Megnősült. Konstantinápolyban telepedett le. Most a nemzetközi bíróságnál tisztviselő.

Míg Herczeg Konstantinápolyban tartózkodott, mindennap együtt voltak.

Egy éjszaka Herczeg titokzatos zúgásra ébredt föl,

— mintha szálfaerdő sóhajtozna a szélben, vagy vihar korbácsolná föl a tengerszoros hullámait.

Kinyitotta az ablakot. Az ég tiszta volt és csillagos. Szellő sem rezdült odakünn.

— Álmodtam! — gondolta.

Pedig nem volt egészen álom. Ezen az éjszakán a törökök tízezer örményt gyilkoltak le Konstantinápolyban, s ennek a zúgása hatolt el az ablakáig.

Geramb József báró, aki a követség estélyéről jött haza, elmondotta, hogy fekete tócsák csillogtak az utcákon, mintha esővíz áporodna. Egy ilyen tócsába a felesége véletlenül bele is lépett. Otthon megnézte: Véres volt a fehér báli cipő.

XIII.

Az író Csillag Teréz társaságának bűvkörébe került. Bájos kis naiva szerepek után, Csillag Teréz az ő darabjában kapta az első asszonyszerepet, és boldog volt, mint a kislány, aki először kap hosszú szoknyát. Csillag baráti köréhez tartozott még Jászai Mari is, a nagy tragika, a Vízvári házaspár és még többen a színészek közül. Herczeg jól érezte magát ebben a társaságban, mert nagyon elkényeztették. A Múzsza bohémjeire emlékeztető újságíró — cimborákat már régebben otthagya, — mert rájött arra, hogy meddő és sivár dolog az, hajnalig virrasztani feketekávé mellett valamelyik kávéházban, — csak azért, hogy az ember elsőnek olvassa el a saját cikkét a frissen kinyomtatott újságban, amelyik még párologott a festékszagtól. De

már elkerülte az úgynevezett úri köröket is és feléje sem nézett a lányos házaknak.

Ebben az időben esett meg vele az első autóbaleset. (Az autó özönvízelőtti öskorában történt ez.) Vizváriék mátyásföldi villájából hazatérőben a bécsi soffőr, mámoros hangulatban befordította őket az árokba. A jármű darabokra tört, de szerencsére sem az írónak, sem a kíséretében levő színésznőknek nem esett baja.

Jászai Mari, aki mezítlásos cselédlány sorból felküzdötte magát a legmagasabb polcra, amit magyar-, színésznő elérhetett, örök tudásszomjtól fűtve örökösen olvasott és tanult. Csak azért tanult meg angolul, hogy Shakespeare-t eredetiben elolvashassa. Az avoni hatyú mellszobra ott állott a szalonban a fején arany babérkoszorúval, amit a művésznő a Nemzeti Kaszinótól kapott. De egyszer azt olvasta valahol, hogy a nagy drámákat nem Shakespeare írta, hanem Bacon. A gipszfejről levette a babérkoszorút és a szobrot kitette az előszobába.

— Hát idejutottál te vén plagizátor, — mondotta Herczeg Ferenc, mikor a változást észrevette.

De később a művésznő rájött arra, hogy mégsem, Bacon, hanem Shakespeare az igazi Shakespeare, — és az istenség visszakerült az őt megillető főhelyre, homlokán aranykoszorúval.

Egyszer a művésznő ezzel a váratlan kérdéssel fordult az íróhoz:

—Nincs kedve lekísérni engem Czenkre?

—Minek?

—Meg akarom koszorúzni Széchényi István gróf sírját.

Már nemcsak Shakespeareből csinált kultuszt, hanem Széchényiből is, — húsvéti ünnepeken minden évben elzarándokolt Czenkre, a legnagyobb magyarrhoz.

Herczeg engedett a meghívásnak. Elkísérte. És talán a czeni park zúgó fái alatt, fogant meg lelkében a „*Híd*”, amit majd a színpadon fogunk viszont látni.

Fesztyék is meghívták Herczeg Ferencet estélyeikre, — ez akkor olyan kitüntetés volt, mintha beválasztották volna az Akadémia tagjai közé. Csak a legnagyobbak kaptak ide meghívást, akiknek nevét szárnyra kapta a hír a művészet terén, az irodalomban vagy a politikában.

A villa a Bajza-utcában volt, (a mai Petőfi ház) az első emeleten lakott Jókai Mór, Feszty Árpád apósa, — aki néha lejött a csigalépcsőn, nesztelenül, mint az istenség, aki az Olimposzról száll alá. Az írók közül Bródy Sándor és Bársony István voltak a hangadók. Gárdonyi Géza, aki akkor bontakozott és még nagyon Sanyaró Vendeesen nézett ki, csak azért kapott meghívást, mert titkára volt a Feszty -körképnek.

Ide járt Fadrusz János is az őserejű nagy szobrász, aki később meghitt barátságot tartott Herczeggel. Mednyánszky László báró, akkor már világhírű festőművész is barátságot tartott Fesztyékkel. Lángeszű művész, ősnemes család sarja, minden nagyúri gesztusa melletti is külön, külsejét elhanyagolta, néha valósággal toprongyosan járt, és egyszer a csendőrség majdnem letartóztatta, mikor a kisvárosi vendéglőben, nadrágzsebéből előkotort gyűrött ezresbankóval akart fizetni.

Megjelent Justh Zsigmond, a nagyon is tehetség-

ges fiatal író. Akikor jött haza Parisból, halálos betegen. Tüdőbaj gyötörte.

Dúsgazdag család sarja, fivére Justh Gyulának, a nagy ellenzéki harcosnak. Finom novellákat írt. Parisban Malonyay Dezső elvitte dr. Gruby Dávidhoz is, a világhírű magyar orvoshoz, hogy barátját megvizsgálta.

Gruby, aki komoly, világhírű tudós lettére valószínű csodaorvos hírében állott, aki a halottakat is feltámasztja (Heinét is ő kezelte és Hugó Viktort is), reménytelennek találta Justh Zsigmond állapotát. Nem szólt, csak egy könyvecskét nyújtott át Malonyaynak; szétszedhető szelvényekkel.

— Mi ez? Receptek?

— Nem. Étkezési szelvények. A barátja egy évig étkezhet az én vendéglőmben fizetség nélkül. Nagyon rokonszenves fiú.

— Ó ... neki nincsen erre szüksége . .. Köszönjük. Nagyon gazdag fiú.

És levitte barátját a Riviérára. Sápadt arca kiszínesedett a bódító napfényben; de beteg tüdeje nem tudott meggyógyulni...

Valóságos Herczeg-rajongó vált belőle; minduntalan fölkereste, mint ahogy a kihűlt hold elkíséri a tündöklő fényárban úszó földet, tündéri vándorútjain. Talán a beteg fiú ösztönös ragaszkodása nyilvánult meg ebben az élethez és egészséghez.

Egyszer vacsorát adott, amelyre meghívta Herczeg Ferencet is. Az estét a Herczeg-kultusznak akarta szentelni. Leültette a költőt egy vörös bársonyszékbe, — olyan akár a trón, — maga a felolvasó asztalhoz ült és felolvasta Herczegnek egyik szentimentális no-

velláját, amelyben egy tüdőbeteg úri hölgy szenvedéseit írta le. S hogy a hatás nagyobb legyen, valakit oda ültetett a zongorához, aki melodramatikus zenével kísérte az előadást. Herczeg kínos helyzetbe került, — mert félt, hogy mindenki halálosan unja a felolvasást, s mint ízléses ember, nem szeretett soha semmi formában megjelenő ünnepeltetésnek központjában állani. S mikor Justh fölállott, s könnyben úszó arcával megölelte és megcsókolta, ennyit mondott:

— Nagy pozór vagy te Zsiga!

Justh Zsigmond ezért halálosan megsértődött. Átpártolt Herczeg ellenségeihez. Írt egy epés hangú kulcs-novellát — amelyben mindenki ráismerhetett Herczegre, s amelyben az volt, hogy nem igazi költő, csak egy irodalmi kalandor. Herczeg élesen felelt. Útjuk most már végkép elvált egymástól.

Hónapok múlva a boldogtalan Justh Zsigmondon beteljesedett a sorsa: meghalt tüdővészben. Utolsó szavai körülbelül ezek voltak:

— Most már megtudhatja a Feri, hogy mégsem pózoltam.

Néhány hét múlva új premier a Nemzeti Színházban; bemutatják a költőnek *A három testőr* című bohózatát. Ez a darab, amely később legsikeresebb műsorszámá maradt a Nemzetinek, a premieren fagyos fogadtatásban részesült; s magának a szerzőnek is az volt az érzése, hogy megbukott. Bár a legpompásabb szereposztásban ment, a főszerepet, a párbajhős Polacsekét a kitűnő Vízvári Gyula játszotta, — akinél jobb komikus azelőtt sem látott a Nemzeti Színház színpada, s talán évszázadok múlva sem fog megszületni hozzá hasonlatos. Talán az is baj volt, hogy a hőst

Polacseknek hívták, amiben némelyek finom antiszemitizmust szimatoltak. Pedig nem ez volt a szerző szándéka. Sőt nem is akart zsidó figurát a színpadra vinni. Személyesen ismert Temesvárott egy Polacsek nevű úriembert, aki száz százalékos árja volt és tisztviselő volt a Bach-korszakban.

De Keszter József, ez az egyébként rokonszenves és nagyon jóindulatú kritikus, már a főpróbán körülhordozta a vérbe mártott lobogóját. Ekkor röppent el ajkáról, szálló igévé lett híres mondása:

— Ein gaj mutsz bei mier cselekmény haben!

Hát a cselekmény valóban vékony hajszálon csörgedezett, a szereplők annál többet beszéltek. Később a színészek maguktól megkurtították hosszú tirádáikat: az előadás friss vígjátéki pezsdülésbe jött s *A három testőr* diadalmaskodott.

A darab éles hadüzenet volt a párbaj ellen, ami akkor még sűrűn szedte áldozatait és mániákusait. Talán ezért is nem tetszett a premieren. Az első sorban egy-két kipomádézott hajú kaszinótag még élesen föl is szisszent, mintha a tyúkszemükre léptek volna.

Új szépirodalmi hetilapot készültek kiadni a Singer és Wolfnerék. A címe: Új Idők. Két jelölt között kellett választaniok: Bródy Sándor és Herczeg Ferenc között. A kiadók Herczeg mellett döntöttek, főleg azért, mert Mikszáth Kálmán is őt támogatta.

Az első regényt a hetilapba maga Mikszáth Kálmán írta, a címe: Szent Péter esernyője. Egyike a nagy palóc legszebb alkotásainak. A világ minden művelt nyelvére lefordították.

XIV.

Szilágyi Dezsővel jöttek le a Svábhegyről, közös fiakkerben: Jókai Mórnál voltak vacsorán. Szilágyi Dezső azt mondta:

— Olvastam Péterfy Jenő szép kritikáját, amit önről írt. Gyulai Pállal is beszélgettem a múltkor, ő is nagy jövőt jósol önnek. Mik a tervei?

— Képviselő szeretnék lenni.

A nagy igazságügyminiszter megdöbönt.

— A képviselőség nem írónak való. Arra Jókai is ráfizetett és Mikszáth is.

Önhöz nem volna méltó, hogy fusson a választók kegye és voksok után. Csak beszennyezne magát. Képviselő mindenki lehet ebben az országban, de az író az elhivatottak közül valló.

— Ez még nem jelenti az irodalommal való szakítást. Továbbra is író maradnék.

— Érdekli önt a politika?

— Egyáltalán nem.

— Hát akkor?

— Abban a polgári környezetben, ahonnan elszármaztam, pályatévészett embernek fognak tartani mindig, amíg csak író vagyok. Ha képviselő leszek, akkor elhiszik rólam, hogy nem züllöttem el egészen. A versecziek meg is választanának, ha hivatalos jelöltséget kapnék. De Bánffy Dezső miniszterelnök neheztel rám, mert az ellenzéki Budapesti Hírlap munkatársa voltam. Bár én csak szépirodalmi cikkeket írtam. De ő hetedíziglen nem akar megbocsájtani.

Elhallgatott. A fiakker megállott Szilágyi Dezső szállása előtt.

— Bánffyval én majd elintézem a dolgot, mondotta Szilágyi és kezét nyújtott az írónak.

Ez a beszélgetés volt az előzménye annak, hogy Herczeg napok múlva szigorúan bizalmas értesítést kapóit a verseczi főispántól, melyben értesítették, hogy ő a kormány hivatalos jelöltje, és siessen a kerületébe, mert a választók már epedve várják. Azonnal leutazott.

Ellenfele egy pángermán úriember volt, — nem sok vizet zavart — bár egyik-másik faluban elég népszerű, mert eljárt névnapokra és táncolt lakodalmakon. Herczeg megválasztása az első perctől kezdve biztos volt, — mert előre kiszámították, hogy a kétezeröttszáz szavazatból ellenfele csak néhány száz szavazatra számíthat.

Annál bosszantóbb volt, hogy a választási elnök fölösleges erőszakoskodásra ragadtatta magát (így ment az mindenütt az 1896 esztendei Bánffy-féle választási hadjáratban) — és az ellenzéknek kétszáz emberét egyáltalán le sem engedte szavazni.

Még Guszti bácsi is nagyon fölháborodott, akiben kuruc vér buzgott azóta, hogy osztrák tisztok a Komlóskertben csúffá tették a darutollas süvegét. És mikor öccsét a főispán szilvóriummal kínálta és átnyújtotta neki a mandátumot, a nagybátyja ezt súgta a fülébe:

— Tépd össze a mandátumot és vágd az arcukba!

Nem fogadott szót a nagybátyjának. S csak később, évek múlva jutott eszébe, hogy nem-e a Guszti

bácsinak volt mégis igaza. És hogy okosan cselekedt-e, amikor egyáltalán föllépett képviselőnek.

Kilépett az erkélyre, hogy a szokásokhoz híven, megköszönje a kerület bizalmát. Hatalmas abcugok fogadták. A szavazati joguktól megfosztott falusi svábok harsányan megabcugolták.

XV,

A t. Ház elnöki székében a hatalmas Szilágyi Dezső ült, amikor Herczeg Ferenc először lépte át a Sándor-utcai palota küszöbét. Úgy trónolt fenn fönsegesen és elérhetetlenül, mint ahogy az oroszán ül a napsütötte sziklán, figyelve a gondjaira bízott keeskenyáját.

Herczeget barátságba fogadta s gyakran elvitte végnélküli sétáira és néha együtt is vacsoráztak. Alapjában magányos lélek volt, és társ csak azért kellett neki, hogy legyen valaki, aki gyönyörködjék emberfölötti méretű szellemének vakító sziporkázásában. Szilágyi Dezső ezekben a beszélgetéseiben bontakozott ki a maga valódi, gigantikus méreteiben.

A barátság azonban nem tartott sokáig. A versenziek díszpolgárukká választották meg Szilágyit. Egy küldöttség érkezett a t. Házba, hogy átnyújtsák a díszoklevelet, s egyben meg akarták kérni a ház elnökét, hogy személyesen vezesse a őket a miniszterelnök elé, akitől valami kérnivalójuk volt. Herczeg akkor találta megzavarni, mikor Szilágyi épen valami beszédet fogalmazott a képviselőház utolsó padjában ülve. Ilyenkor nem volt tanácsos megszólítani, mint ahogy

nem jó égő fáklyával oda nyúlni a puskaporos hordóhoz.

— Kegyelmes uram... itt vannak a versecziek...

— Hagyjatok bókében! — mordult föl Szilágyi, a maga közismert robbanékony modorában. — Ne ráncigáljatok folyton.

Hangja akár a fölpszikált oroszlán bögése. Mindenki meghallgatta, még a versecziek is, akik fönn szorongtak a karzaton. Ez nagyon bántotta Hercz eget, sarkon fordult és mikor Szilágyi később békeangyal gyanánt utána menesztette Papp Gézát, ő is gőgösen felelt.

— Engem sem ráncigálhat senki!

A barátság ezzel megszakadt. Ha találkoztak, a sértődött Szilágyi keresztül nézett rajtja mint az üvegen.

De a miniszterelnök nagyon megkedvelte a fiatal író képviselőt. Különösen azóta, hogy önérzetesen viselkedett a Bartha-ügyben. Bartha Miklós volt a kor legnagyobb ellenzéki publicistája. A Magyarország hasábjain ontotta ki mérgét a kormányelnök és pártja ellen. Egyszer különösen éles hangú cikket írt: *Csürhe* címmel. Csürnének nevezte a mamelukokat.

Napokkal a nevezetes cikk megjelenése után egy kegyelmi kérvényt köröztek a Házban, amelyben kegyelmet kérnek Bartha Miklós számára, aki régebbi ügyből kifolyólag néhány heti államfogházat kapott. Minden ellenzéki képviselő aláírta, s egy-két mameluk is merő oportunitásból.

Herczeg Ferenc azonban megtagadtál az aláírását, amikor a kérvényt átnyújtották.

— Ha én ezt gyávaságból vagy megalkuvásból

aláírnám, akkor valóban megérdemelném, hogy a csűrhébe osztályozzanak. Magamat is odavalónak hinném.

De a sajtóban heves támadások érték. Úgy fogták föl, hogy nem akart segédkezet nyújtani bajba került íróársának. A Ház nyílt ülésén ketten is megtámadták: Rakovszky István és Hentaller Lajos, ő kénytelen személyes kérdésben fölszólalni. (Ez volt a szűzbes/éde.) Szellemesen és önérzetesen felelt a támadásokra. Maga Rakovszky is kénytelen volt elismerni, hogy igaza van. Bánffy pedig megkérdezte:

— Nem akarsz delegátus lenni?

Már minden héten hivatalos lett a miniszterelnök ebédjeire a budai Sándor Móric palotába.

De jött az obstrukció és az elsöpörte Bánffyt, utódja Széll Kálmán lett, aki egyezkedett az ellenzékkel és sikerült rávennie Apponyit és híveit; hogy lépjenek be a kormánypártba. A volt ellenzékiek dédelgetett kedvenceivé váltak, Bánffy személyes híveit pedig üldözte.

Herczeg Ferenc egyszer megállította a folyosón a miniszterelnököt.

— Hallottam kegyelmes uram, hogy emelni akarod a kvótát?

— Úgy van.

— Én pedig megígértem a választóimnak, hogy a kvótát nem emeljük. Szavamat is adtam.

— Hát aztán? Ez csak politikai fogás.

— Ha én kétezer emberemnek szavamat adom, azt meg nem szeghetem soha.

— Hátha úgy tetszik, levonhatod a konzekvenciákat.

Kilépett a pártból. Levelére, amelyben kilépését bejelentette, Hegedűs Lóránt ezt mondotta:

— Mintha csak az egyik Gyurkovics fiú írta volna.

Függetlenségét arra használta föl, hogy éles kritikát mondjon az állami színházakról. Több mint egy órás beszédet tartott, amelyben hevesen támadta Keglevich István grófot, az akkori intendánst, akivel pedig személyes jóviszonyban volt és akinek művészi ízlését maga is elismerte. De Keglevich intendáns elüldözte a színháztól Jászai Marit, aki átszerződött a Vígszínházhoz, s onnan üzentte meg.

— Csak akkor jövök vissza, ha majd elfogy a gróf.

Csillag Terézt is maga elé idézte az intendáns. Ezt mondta: «önt eddig túlbecsülték a színháznál. Ezentúl szerényebb szerepkört fog betölteni kisebb fizetéssel.»

Csillag Teréz is átmenekült a Vígszínházhoz. Herczeg felszólalásának nagy sikere volt. Százan meggratulálták. De Keglevich István gróf pozíciója nem rendült meg mégsem.

A hosszú beszéd alatt Herczeget köhögési roham fogta le hirtelen. Széll Kálmán hozzá lépett, egy cukorkát nyújtott át:

— Ettől talán elmúlik a képviselő úr keserősége! Bekapta a cukrot, s már a szájában volt, amikor rájött, hogy a cukor papírhártyába van csomagolva. De nem akarta az ország színe előtt kiköpni. Hősiesen lenyelte papírosostól.

Később visszalépett a pártba, amikor kiderült, hogy mégsem emelik a kvótát. Széll Kálmán keblére

ölelte a tékozló fiút. A legközelebbi választáson mégis megbukott: hatvan szótöbbséggel maradt kisebbségben a verseczi polgármesterrel szemben. A bukása nem keserítette el túlságosan, inkább határtalan megkönnyebbülést érzett, mint aki mázsányi kolonctól megszabadul.

A Keglevichcsel való csatározás volt az oka annak, hogy az Ocskay brigadérost nem a Nemzeti Színházhoz nyújtotta be, hanem a Vígszínháznak adta. A témát már régen elhordozta magában. Első hangulatát talán az adta meg, hogy késő éjszaka, az Orient Expressre várva, hallgatta Radics Béla bandáját az Országos Kaszinó éttermében és a tárogató rázendített Hej Rákóczi, Bercsényire. A kuruc világ édes, mélabús hangulatában ült föl a vonatra, és szöveget keresve a melódiához, álmatlanul vergődve a hálókocsiban, megírta az Ocskay brigadéros első vázlatát. De sok tanulmányt kellett végeznie, hogy a milió rajza tökéletes legyen: akkor még azt sem tudták az emberek, hogy volt-e rendes hadserege a vezérlőfejedelemnek, ez a katonaság hogyan volt tagolva, s a különböző fegyvernemek milyen egyenruhát viseltek. Megállította tehát a Ház folyosóján Thaly Kálmánt, hogy kifaggassa.

— Szeretnék valamit megtudni a kuruc-labancvilágról.

— Parancsolj velem — felelte ez, gyanakodva nézve a mamelukra.

Kondor ősz hajával, mahagonbarna arcával vályogvető, vidéki cigány-vajdához volt hasonlatos. De komoly tudósa volt a Rákóczi-kornak. Egy élet munkáját áldozta ennek.

A kérdések zuhataga zúdult ősz fejére. Herczeg három napon át faggatta. A kuructudós végül is gyanút fogott. Minek jön át ez a labanc íródeák a negyvennyolcas kurucok táborába? Talán spiózkodni akar:

— Mit akarsz te attól az Ocskaytól? — kérdezte majdnem ingerülten.

— Darabot akarok róla írni.

— Fölösleges. Én már könyvet írtam róla. Abban minden benne van. Annál többet te sem tudnál róla mondani.

(Később, mikor kitört az Ocskay-hajsza, az öreg Thaly úgy nyilatkozott, hogy nem nézte meg ugyan a Herczeg-darabot, de az csak csapnivalóan rossz lehet.)

Herczeg Ferenc a Margitszigeten írta meg a darabját a dunai hajnalok bűvös varázslatában. De külsőleg is tökéletesen akarta színre hozatni, hogy Ocskay katonáinak egyenruházata korhű legyen, a csalma forgójától a sarkantyúig. De nem talált adatokat: hiába böngészett a Nemzeti Múzeum könyvtárában. Búsan ült az Országos Kaszinóban, maga elé meredve, feketéje mellett.

Aczél báró lépett az asztalához.

— Valami baj van, Feri?

— Igen. Nem tudom, hogyan öltöztessen föl kuruc vitézeimet.

Aczél Béla báró volt a kaszinó igazgatója, ő rendezte be a kaszinót nagyúri műízléssel és tobzódó, majdnem ezeregyéjszakai pompával. A Park Clubot is ő tervezte. Másként is tehetséges és érdekes egyéniség. Nemrégén jött a Rivéráról, ahol egy francia arisztok-

ratát agyonlőtt párbajban. Pedig nem is haragudott rája. A franciának az volt a bűne Aczél szemében, hogy ő volt a világ legjobb pisztolylovója, már több embert a másvilágra küldött és rettegésben tartotta az egész Riviérát. Ennek az ember-tigrisnek vágta a szemébe, hölgyek előtt:

— Nem érzi gróf úr, hogy tulajdonképpen milyen nevetséges alak ön?

Ebből lett másnap a párbaj. De a franciának nem maradt ideje, hogy mesterlövési ügyességét bebizonyítsa: Aczél kapásból agyonlőtte.

De most Herczegnek azt felelte:

— A kuruc-kosztümök dolgában magam sem tudnék tanácsot adni. De majd összehozlak Palkovicscsal.

Palkovics Pál őrnagy hadsegéde volt Lobkovitz tábornoknak, a budapesti hadtestparancsnoknak. Ismerte a kuruc-kor irodalmát, maga is kuruc-vér — egyik őstét Heister tábornok lefejeztette.

— Az egyenruhák leírását majd meghozatjuk Bécsből — biztatta Herczeget. — Szólok Lobkovitz hercegnek.

A hadtestparancsnokság közbenjárására csakugyan megküldték a bécsi arzenál könyvtárában őrzött régi akvarelek sorozatát, amelyeken rajzban megörökítve Lipót császár korabeli katonák öltözéke, a német vitézeké ugyanúgy, mint a labanc harcosokéi, s a legaprólékosabb részletességgel kuruc hősök vitézi ruhái is. Herczeg kedvére válogathatott bennük. Nemcsak egy színházi előadásra való futott volna ki, hanem már pontosan rekonstruálhatta volna az akvare-

lekből Rákóczi egész százezer főnyi hadseregét, a huszároktól kezdve a muskétásokig.

A premieren hatalmas siker. A közönség állva tapsolta végig a felvonásközöket. Tisza Ilona szerepét Csillag Teréz játszotta, aki átmentett valamit a Nemzeti Színház történelmi drámáinak játéktílusából. A sajtó is nagyon kedvezően írt.

De hetek múlva *Holló* Lajos *Magyarország-a* vad kirohanást intézett a színház ellen, hogy a darabot sürgősen le kell venni a műsorról, mert a szerző beállítása kegyeletsértő a szabadsághős fejedelemre nézve. A támadás rosszhiszemű volt és mai szemmel meglehetősen együgyű is. De a sajtóhajsza sikerének mindig az volt a titka, hogy nem lehetett olyan ostobaságot leírni, hogy az ne lelt volna visszhangra sokezer tökfilkó fejében, akik együtt üvöltöttek a rosszhiszeműekkel. A támadást napról-napra megismételték, de kevés sikerrel. Az Ocskay brigadéros hamarosan megérte a századik előadást.

Herczegnek a sajtó szolgáltatott elégtételt. Az Otthon Kör monstre-bankettet rendezett a tiszteltére, amelyen az atyamester, Rákosi Jenő beszélt, aki maró gúnnyal leintette a szerző ellenfeleit. A banketten a Magyarország munkatársai is fölvonultak teljes számmal, akik ezen a módon demonstráltak, hogy nem azonosítják magukat a cikkel.

A szomorújáték hódítóan bejárta a vidéki színpadokat is. A szerző minden premieren megjelent.

De hamarosan elszólította a politika. Új választást írtak ki. Meg kellett mérkőznie Verseczen a polgármesterrel: előző választáson ez volt a választási elnök, most meg Herceg ellenfele. Kemény harc után az író

maradt kiterítve a porondon. (Néhány szavazat döntötte el.) Nem pajzssal tért haza, hanem csak pajzson. A bukás nem támasztott nagyobb elkeseredést a lelkében. Csak azon csodálkozott, hogy a jóbarátok mennyire örülnek neki.

XVI.

Elhatározta, hogy nagyobb útra indul. Megnézi Oroszországot. Most, hogy már nem kell bejárnia a t. Házba, ráérő ideje van elég. Megszabadult a politika ballasztjaitól. Választói sem zaklathatják dib-dáb semmiségekkel.

Oroszországot csak útleírásokból ismerte és a regényírásból. Bár ekkor már sokat utazott. Európának majdnem minden országát bejárta. Kalandozgatott a dalmata partokon, vitorlásjakton kóvályogva a szirtek között.

Törzsvendég volt Norderneyben is, ami halászfaluból ekkor kezdett kialakulni világhírű fürdőhellyé. De a nők térdig érő szoknyában és bokáig húzódó nadrágban fürödtek.

Többnyire Endrődi Sándornak, a nagy költőnek társaságában utaztak Norderneybe. Falusi halász-házban laktak, egy vízbefult heringhalász Özvegyénél. Az épület másik részét egy porosz tábornok bérelte ki a családjával. A tábornokoknak vendégük is volt, szőke és ragyogó if júságú énekesnő, különösen akkor nagyon gyönyörű, ha mosolygott, láttatni engedve tündöklő fogsorát.

— Biztosan dán nő — mondotta Herczeg, — megcsodálva tejbőrének vakító fehérségét.

— Az lesz az. Dán.

Később kiderült, hogy a hölgy mégsem volt dán. De akkor maguk között elnevezték már Oféliának, Hamlet menyasszonya után.

De a szezon végén Herczeg majdnem kiábrándult az emésztő fehérségű szépségből. Beszélgetést hallott, ami a tábornokné és Ofélia között folyt le.

Ofélia azt kérdezte:

— Igaz, hogy a magyarok megeszik a kukoricát?

— Nem tudom, de azt hiszem, hogy igen.

— Borzasztó. Nálunk csak a disznók eszik meg.

Később a tábornok fölfedezte Herczeget. Belevonta a vitába.

— Ön eldönthetné a problémát. Megeszik a magyarok a kukoricát?

— Megeszik. Sőt megeszik a disznót is — felelte az író elkomorodott tekintettel.

Másnap a művésznő megpillantotta az írot a homokpadon. Oda sietett.

— Tegnap valami butaságot mondtam, Ne haragudjon érte.

A közvetlenség meghatotta Herczeget. Fölugrott. Kezét nyújtotta a nőnek, mosolyogva. Helyreállott a béke.

Már gyakran sétáltak együtt a homokzátonyok fölött a holdsütötte tengerparton. Az énekesnő tudta, hogy a társa magyar úr és gavallér, de sejtelve sem volt arról, hogy hírneves író. Herczeg ezt sohasem verte dobra.

— Ön olyan szellemes ember — csicssergett a hölgy. — Kár, hogy nem lett író.

— Valószínűleg mert nincs hozzá tehetségem.

— Én az ellenkezőjéről vagyok meggyőződve.

Egy év múlva az énekesnő Stokholmban, egy színházban, véletlenül betévedt a Kék róka előadására. Ráeszmélt, bogy ezt a színművet az ő norderneyi lovagja írta, s szemrehányó levelet küldött a költőnek, akinek pesti címét valahogy kinyomozta.

— Nem szép, hogy lóvá tett engem!

De az író most már hatvan kilométeres sebességgel röpíti a vonat az orosz határ felé, ahol ölmagas, félelmes kinézésű kozákok között fogják faggatni útlevelei és egyéb iratai után. Végigjárta Kievet, Szentpétervárt, Moszkvát. Meghatja az ősrégi kievi templomok pazar pompája. De Szentpétervárról az a benyomása, hogy az egy nagyranőtt porosz város, nyílgyenes széles utcáival, kaszárnyaszerű bérpalotáival; akár Berlin. S ez kiábrándította. Kiutazott a Carszkoje Szeloba, a cárok nyári palotájába: az egyik falon felfedezte Görgey Artúr tábornoknak életnagyságú olajfestményét, szemközt vele a másik falon pedig egy másik csatakép volt, amelyik a világosi fegyverletételt ábrázolta.

Moszkvában magát Debrecent véli viszontlátni ijesztően megnövekedetten ázsiaibb és világvárosiasabb formában. Általában mindenütt meglepi a magyar és az orosz lélek nagy hasonlatossága: s ha fiatal lovastisztek mulatnak zene, cigányének mellett, mintha csak a saját huszártisztjeit látná, szőkébb és ezenti-mentálisabb kiadásban. A különbség csak annyi, hogy ezek az oroszok még többet isznak.

Az író, mielőtt útra kél, ajánlólevelet kapott egy bácskai nagybirtokostól ennek barátjához, egy Komarovszky nevű grófhhoz, aki a feleségével együtt Orel-

ben lakott. A vonat nem érintette ezt a várost, és az író az ajánlólevelet postán küldötte el a grófnak.

Megérkezve Moszkvába, az író a Szlavianszki nevű szállodába szállott. Mikor később ki akarta egyenlíteni a számláját, felvilágosították:

— Önnek itt nem lehet fizetni: ön Komarovszky gróf úrnak a vendége. Mindent ő fog rendezni.

— De honnan tudják önök, hogy én kinek a vendége vagyok?

A gróf úr táviratilag már intézkedett.

Egyik megnyilatkozása volt ez a túlságig fokozott orosz vendégszeretetnek, ami nálunk magyaroknál is dívott, de az újabb nemzedék már csak a dédanyák elbeszéléseiből ismerheti.

Másnap betoppant a gróf is a szállodába.

— Tulajdonképpen én is magyar vagyok, mondotta, amikor már összelekedtek.

— Hogyan?

— A családom magyar eredetű. Valószínűleg Komáromból származtunk. A Báthoryakkal kerültünk Lengyelországba... s annak felosztása után orosz állampolgárok lettünk. Erről írásos bizonyítékaink is vannak.

Az író két hetet töltött a gróf társaságában. Elmentek a moszkvai operába, ahol éppen az Anyegint játszották. Alig kezdődött el az előadás, félre húzták a függönyt és egy karcsú, nagyon elegáns szépasszony lépett a páholyba. A gróf felesége volt.

— Emma... a feleségem — akarta a gróf őket egymásnak bemutatni.

De a grófné mosolygott, a férje szavába vágva, kifogástalan magyarsággal mondta:

— Ó . . . Herczeget nekem nem kell bemutatni. Mi már nagyon régen ismerjük egymást.

— Honnan? — csodálkozott az író is, aki semmire sem tudott visszaemlékezni.

— Budapestről. Az Otthon Körből.

Kiderült, hogy Emma, lánykorában, a pesti Zeneakadémia növendéke volt, ahol két nővérel gordonkázni tanult. Egy hangversenyen fellépett az Otthon Körben és ott mutatták be Herczeg Eerencnek.

Az író nemsokára hazautazott Moszkvából. Egy év múlva pedig Komarovszkyék keresték föl Budapesten.

— Riviérára készülünk — mondták. — De eljöttünk ide is, hogy visszaadjuk a vizitet.

Három napot töltöttek együtt. Közben megérkezett közös jóbarátjuk, az a bácsmegyei nagybirtokos, aki Herczeget Komarovszkyékkal összehozta.

— Várjuk magukat Nizzában — ezzel a szavakkal búcsúzott el tőlük a szép Emma grófné.

Mert az volt a megállapodásuk, hogy Herczeg a barátjával együtt utánuk megy Nizzába.

Ebből a kirándulásból azonban semmi sem lett. Megrendítő tartalmú sürgöny érkezett a gróftól:

— *Emma hirtelen meghalt.*

A Komarovszky név két év múlva belekerült a világsajtóba is egy sötét háttérű bűnügy kapcsán, aminek a gróf volt a szerencsétlen áldozata. Komarovszky gróf Velencébe utazott, hogy ott viszontláthassa szerelmét, Tarnovszka grófnőt, akit el is akart venni feleségül. A vöröshajú szépség egyike volt a kor legelvetemültebb és legkiismerhetlenebb wamp-jainak. Alig

helyezkedett el a gróf a szállodában, belépett a szobájába egy Naumov nevű orosz diák, revolvért rántott és agyonlőtte a grófot. A diák azután öngyilkos akart lenni, de ebben megakadályozták.

Ha a diák is meghalt volna, akkor sohasem derült volna ki a bűnügy komor háttere, amelynél szövevényesebbet keveset produkált a kriminalisztika. Tarnovszka gyilkoltatta meg Komarovszkyt, akinek akkor már a menyasszonya volt. Ravasz kedveskedésekkel előbb rávette a szerelmes embert, hogy végrendeletében rátestálja a vagyont, s nagyobb összegre még be is biztosította a gróf életét. A cselszövénybe bele volt avatva egy moszkvai ügyvéd is, maga idejében jeles kriminalista: de ő maga is Tarnovszka hálójába került s a démon kedvéért ott hagyta a feleségét. A gaztetet az ügyvéd agyalta ki. A boldogtalan diák csak eszköz: őrzöngő szerelemben mindent vállalt, még azt is, hogy a merénylet után öngyilkos lesz. A legdrámaibb a dolgan az volt, hogy Naumov jóbarátságban volt Komarovszkyval, s mikor barátját részben elterülve látta, letérdelt melléje s sírva kért bocsánatot tőle.

A bűnpör velencei főtárgyalása lázba hozta az egész világsajtót: hasábos tudósításokban számoltak be az esetről. A vizsgálati fogság megviselte Tarnovszkát, arcáról lefagytak a rózsák, ajka meggyötört és sápadt, s a kíváncsiak töprenkedhettek rajta, hogy ilyen csúnya nő hogyan bolondíthatott el annyi férfit. Sok évi kegyetlen fogházbüntetést kapott, amit Velence ódon tömlöcében ült le. Az oroszok meg voltak győződve arról, hogy Emma grófnét is ő tétette el láb alól.

Magányos férfi a tengeren.

Minden vitorla ki van feszítve, de a szél nem akar belekapni. A hajócska majdnem mozdulatlanul áll, — mintha nem is közlekedési eszköz lenne, hanem lakóház, amelyet gyöngyszínű víztükör fölé építettek. De a férfit nem bosszantja a vitorlás yawl makacs mozdulatlansága. Neki mindegy, hogy hol vannak. A tengert akarja nézni, mert szerelmese a tengernek.

Az aranyszínű víztömegeből, amelyen végigeikkázik az első napsugár, smaragzöld folt emelkedik ki.

Egy sziget.

— Itaka! — kiált föl a hajós, és Homeros jut az eszébe és gyermekkorának görög hősei elevenednek meg, lehunytt szempillái mögött.

De a szigetlakók nem sokat törődnek Odisszeusz-fizal, aki hajójával évekig bolyongott a tengeren, hogy a jósors vissza vezérelje hű feleségének karjába, őket csak az olajfa érdekli, annak a terméséből élnek. A sziget híres kitűnő olajáról. Egy millió olajfa tenyészik itt, bőséget és jólétet szerezve Odisszeusz király kései alattvalóinak.

Nyárelő van és már virágzanak a fák. A kerekedő szél nemcsak a vitorlákat duzzasztja még, hanem magával sodorja egymillió virágba borult olajfának mámorító jószágát. A világ valamennyi illatszerkereskedése és parfümgyára együttesen sem tudná utánaprodukálni ezt az illat-tömeget. Valóságos illatfelhő szakadt a tengerre; olyan gyönyörűséges, hogy abba bele lehet ájulni.

— Isteni — kiált föl a hajós, mert nagyon szereti az olajvirág szagát.

Fömlállott a kötélcsomóról. Csak most ismerhetni föl, a sötétbarnán lesült arcot. Nini, hiszen ez Herczeg Ferenc, a magyar irodalom koronázatlan fejedelme. Ide menekült a siker, az ünnepeltetés, a társadalmi kötelezettségek halálosan unalmas és nyűgös fészkeből, a hullámok hűvös, jégtiszta és üdvözítő birodalmába.

Lekiált a szakácsnak:

— Beppo, hozzátok fel a reggelimet.

Egy év előtt vásárolta a vitorlánhajót Cowes-ban. Összesen harminchat tonnás, karcsú és kecses vízi jármű. A fődélzet hosszúsága hatvanhárom angol láb, a vitorlázata összesen háromezer angol négyszögláb. Mikor megvette a kitűnő állapotban lévő vitorlás yawl-t, még Tambourinenek hívták, ő keresztelte át Hajnalra.

Remekül volt berendezve: volt egy kajütje, szalonja, s úgynevezett lady'sroom hölgyek részére, két ágygal, külön padló alá süllyeszthető fürdőkáddal. Konyha és a négy matróz hálósobája. Egy Ghambecs nevű skót kapitány hozta el a Hajnalt Cowesből, a Gibraltáron kersztül, Fiúméba. Herczeg Ferenc gőzhajón elébe utazott a jakijának. Meg volt rendülve, mikor először megpillantotta: nagy szélben összes vitorláit kifeszítve röpült a kis hajó, féloldalt dőlve, mint a sirály.

Az író arca fölragyogott.

— Így csak az angolok tudnak hajózni! — mondotta a társának. Oly sebesen jön, mint a kilőtt torpedó.

Valóban. Az ő morlák és lussini matrózainak kezén a yawl többé soha ezt a sebességet el nem érte. De ő erre nem is áhítozott. Nyaralni akart a tengeren, nem akart sportrekordot javítani.

Portoré lett a Hajnal téli kikötője. A yawel-t anyakönyvelték a K. u. K. Jacht Eskader mátrikuláiba, s azóta joga volt a hadilobogó kitűzésére.

Herczeg Ferenc most már elválaszthatatlan a hajójától. Alig tudja kivárni, hogy néhány heti szabadsága legyen s leszökhessen Portoréba, hogy kedvére bolyonghasson az Adria vizein.

Most már fönn áll a hajó magas tatján, s fejest ugrik a tengerbe. Háromszor körülüssza a kis hajót.

Beppo, a hű szakács megint:

— Uram, itt cápák is vannak!

— Alighanem ilyenkor még alszanak — mondotta az író, míg bolyhos törülközővel letörülgeti a sós vizet, aranyszínűre lesült bőréről.

Végigterült a fődélzetén, lázálmok kápráztató gyorsaságával suhannak el szeme előtt eltűnt ifjúságának emlékei. 1891-ben választották be a Petőfi Társaságba, két évre rá a Kisfaludyba; 1909 óta az Akadémia tagja. 1904-ben meghalt Jókai, a magyar írócéh fejedelme, és őt ültették a Petőfi Társaság elnöki székebe. Mindez úgy hat, mint a varázslat. A Nemzeti Színházban állandóan műsoron vannak a darabjai; a régieket még mindig játsszák, amikor helyükre tódulnak fantáziájának újabb játékszerei: «Az első vihar», a „Balatoni rege” és a többiek. Darabjai már színre kerültek külföldi színpadokon is, már Parisban is volt premierje és a francia sajtó olyan megleghangú méltá-

tást írt róla, amit náluk ritkán élt még meg idegen szerző. Lám már a Gyurkovics lányok sem elégszenek meg a hazai földdel, át fognak perdülni a tengeren, hogy Amerikában is diadalmaskodjanak «The Seven Sisters» címen. Prózai írásművei egyik kiadást érik meg a másik után, sűrűn fordítják idegen nyelvekre, — míg ő itt fekszik a deszkán s bámulja a fátyolos levegőget, talán ezren, meg ezren olvassák könyveit ugyanebben a percben, és emlegetik a nevét. Hegy-óriásokat mászott meg — hihetetlen magasságokba jutott föl, — hogy azután rájöjjön arra, hogy odafönn sincsen semmi. Szépasszonyok táborozták körül, minisztereknek volt a barátja, grófok és hercegek ünnepték, az ifjúság vezérének és eszményképének vallotta, s most mégis az az érzése, hogy délibábokat hajszolt és az élete sivár volt, üres és értelmetlen. Csak itt talált önmagára a tenger nagy magányosságában, ahol az istenség lelke lebeg a vizek fölött.

— Boldog csak itt lehetek — suttogta szédülő fővel.

Tenger iránti nagy szerelme, amely gyermekkora óta kísérti, maga előtt is örök rejtelem maradt. De mi nemcsak a magunk életét éljük, hanem őseinkét is, aiet a sok sok százezer emberét, akik előttünk jártak a földön, kiknek vére elapadhatatlanul ereinkben kering, és reánk testálták szenvedélyeiket, vészes, vagy boldog örökség módjára, őseinek ismeretlen sorozatában talán egy-két viking-hajós is akadt, meglehet.

A képviselőtáz már régen átköltözött a dunaparti új palotába — de az obstrukció újra fölütötte fejét, elkésérítve Széll Kálmán életét. A véderőjavaslat körül vannak nagy harcok: minek azt megszavazni, mon-

dották a baloldalon, — mikor az a Habsburgokat erősíteni, akik ellenségei ennek a nemzetnek.

Széll Kálmán hamarosan meg is bukott. A királynak Khuen-Héderváry Károly gróf vagy Tisza István gróf között volt választása, hogy melyiket tegye meg Széll helyére — mert erélyes kormányelnökre volt szükség, őfelsége végül is Tisza Istvánt nevezte ki miniszterelnökké. De ezek a politikai hírek úgy jutottak el a magányos hajóhoz, mint elhaló Morse-jelei egy nagyon távoli földrengésnek.

Más két vendég is volt a hajón, pesti jócimborák, akik meglátogatták. Az ő társaságukban kalandozgatót a tengeren és éppen a Mulo-fok alatt vitorlázott el, amikor észrevette, hogy a világító-toronyból száslójeleket adnak le. Nem akarta tudomásul venni. De egy bárka vált el a parttól és percek alatt ádósíklott a vitorlás mellé. Fontos levelet hozott. Podmaniczky Frigyes báró írta. Arról értesítette Herczeget, hogy a pécskai kerület megüresedett Vásárhelyi halálával — időközi választás lesz, — a párt őt jelölte; utazzék haladéktalanul a kerületébe.

Míg átfutotta a sorokat, fölremlett előtte az öreg Podmaniczky alakja, pepitakockákból összerakva és óriásira megnyúlva, mintha ősz fejével a felhők peremét súrolná, s két lábával lenyúlva a tenger iszapjába, hol a vízi istenek és az okeanidák élnek. Haragudott az öreg báróra, minek zavarja őt nyári nyugalmaiban, s a boldogtalan Vásárhelyire is neheztelt, mért éppen most kellett meghalnia szegénynek.

Rövid sürgönyt adott föl a közeli Szebenikóból.

— Nem megyek. Nem akarom itt hagyni a tengert.

De ezzel az ügy még nem lett elintézve. A jakt az Incoronata-sziget kopár lagúnái között vitorlázott át, amikor utolérte a fináncok őrhajója.

Táviratot nyújtottak át neki. A miniszterelnök személyes sürgönye volt:

— *Baráti szívességgént kérem tőled, hogy jöjj azonnal Budapestre. Tisza.*

Ezt már nem lehetett lemondani.

Fájó szívvel búcsúzott el a hajójától és az első vinnal Pestre jött.

Tisza nagyon melegen fogadta, mert már akkor a maga külön baráti köréhez tartozónak számította. A pártkörben pedig megnyugtatták, hogy nyugodtan leutazhat, már minden elő van készítve, a kerület egyöntetű lelkesedéssel fogja megválasztani.

De Pécskán kellemetlen meglepetés érte. Itt már két jelölt viaskodott egymással, egy függetlenségi párti és egy román nemzetiségi. Sejtelve sem volt senkinek arról, hogy van egy Herczeg-párt is. Előlről kellett mindent megszervezni. Lejött ugyan két kortes a támogatására, de ezek olyan groteszk figurák voltak, hogy kénytelen volt megkérni őket, hogy forduljanak vissza, mert csak ártanának neki.

Legelőször Glogovácot sikerült megoldoznia. Nagy német község, jóra való szorgalmas gazdanéppel. Herczeget szívükbe fogadták és elnevezték „Unser Kind”-nek. Beszédéből különösen ez a mondat találkozott osztatlan tetszésükkel:

— Olyan legyen a paraszt, mint a jó kocza . . . — mondotta Herczeg. — Kemény a munkában, fényes a becsületben és éles az igazának megvédésében.

Helyeslés és tapsvihár zúdult fel a piactéren. Her-

czeg ötletes mondása szállóigévé vált azóta a glogováciak körében.

A szavazás lezajlása után pótválasztásra került a sor Herczeg és a függetlenségi jelölt között. Minthogy az utóbbinak a sikerre semmi kilátása nem volt (a románok teljes számban átpártoltak Herczeghez), vissza lépett a jelöltségtől.

Herczeget egyhangúlag megválasztották. Mint a pécskai kerület országgyűlési képviselője vonult be Budapestre.

XVII.

Alig várta már, hogy kitavasodjék. Hogy viszont lássa a tengert.

De előbb még Velencét kell érintenie, mielőtt hosszabb útra indulna. A karcsú jakfc könnyedén siklott át a canale mortale útjelző cölöpéi között.

A lagúnák városa ebben az időben hemzsegett a magyaroktól. Gondolák nyüzsögtek a vitorlás yawl körül: az utasok hangosan betűzték ki a nevét: Hajnal!

— Nini... egy magyar hajó! — kiáltott föl valaki egészen boldogan... hogy íme a magyarok között is akadt valaki, aki a saját szakállára neki mer vágni a tengernek.

Másnap délelőtt, mikor az író hajója fődélzetén nyugvószékekben feküdt, pipázgatva, ismerős, női hang kiáltott át hozzá:

— Jó reggelt, Herczeg úr! Csakhogy ki tudtam nyomozni rejtekhelyét. Most már tudom, hogy ki az a rejtelmes kapitány, aki elbújik itt a ponyva alá.

— Ön az! No ez kellemes meglepetés — kiáltott föl az író, talpra szökkenve.

Ofélia volt, a kedves szöke operaénekesnő, akivel Norderneyban barátkoztak össze.

Az ifjú hölgy fiatal tigris könnyedségével állott föl a gondolában, hogy áttornássza magát a jakt földézetére.

— Ismerőseim mesélték, hogy egy magyar író hajója vesztegel a lagúnákban. Mindjárt gondoltam, hogy csak ön lehet az.

Az író végig kalauzolta a nőt a hajóján. Megmutatta a szalont, a kajütöt, a vitorlaraktárt. A hölgy különösen a lady'sroomtól volt nagyon elragadtatva.

— Milyen praktikusan van berendezve a hölgyterem. Ki lakik itt?

— Egyelőre még senki. De nemsokára lesz lakója.

— Kicsoda?

— Ön!

— Ezt nem mondja komolyan — felelte a nő, igyekezően kiszabadítani magát a kék szemek hipnotizáló bűvköréből.

— Föltéve természetesen, ha elfogadja a meghívásomat.

— Hát lehetséges azt elfogadni.

— Megsértene, ha visszautasítaná.

— De hiszen abból világraszóló botrány lenne — mondotta az énekesnő, — Adjon legalább három nap gondolkozási időt.

— Nem lehet. Tizennyolc óra múlva tovább vitorlázom. A holdtöltét a korintusi öbölben akarom meg nézni.

— Mit lehet ott látni?

— Mindent, ami gyönyörű, az Olimposzt, a Parnasszust ... az összes görög isteneket.

— De nekem vőlegényem van.

— Itt Velencében?

— Nem, Skóciában.

— Egy vőlegény, aki Skóciában van, nem akadály.

— És én nem egyedül jöttem Velencébe. Társaságom van. Hogyan magyarázzam meg hirtelen eltűnésemet?

— Ezt önre bízom hölgyem. Maguk az ilyenekben sokkal találékonyabbak nálunk, férfiaknál.

— De valaki kifecseghetné a dolgot és az szörnyű lenne.

— Csak a sirályok és a delfinek lennének tanúi utazásunknak.

— A legénysége is elárulhatna.

— Ezek a morlások tudnak hallgatni, akár a sír.

A hölgy elbúcsúzott.

— Talán! — rebegte, tréfás mosollyal az ajkán.

Az író csak éjfél után tért meg hajója földéltére egy velencei kávéházból. A lady'sroom előtt egy pár parányi női topán feketéllett, mintha csak valami szállodai szoba elé tették volna ki.

Ebből tudta meg az író, hogy a vendéghölgy megérkezett:

Az operaénekesnő merész és kedves útitársnőnek bizonyult. Mindennel meg volt elégedve, még Beppo szakács főztjét is kifogástalannak találta. Tengerből

fölmeredő madaraktól benépesített sziklafal, meglepett, csodálkozó kiáltást röppentett el ajkáról.

Az embernemlakta Incoronata-szigeten megfürödtek a homokzátónyok között, fölverve néhány madarat, amelyek ijedten keringtek fészkelő helyük körül. Holdvilágos estéken a hölgy elővette a mandolinját és énekelt. Hangja gyönyörű volt és egészen elbűvölte a matrózokat s talán a hajó körül ficáncoló fiatal delfineket is.

Az albán partok alatt vitorlázott el a hajó, sehol egy világítótorony, vagy fényjelzés. Ez még akkor a török szultán birodalma volt. Éjszaka kísérteties vihar támadt: a kegyetlen nyugati szél neki akarta nyomni a jaktot a sziklafalnak. A legénység egész éjszaka talpon volt. Csak nehezen tudtak kivergődni a zátónyok és a halál birodalmából.

A hölgy mélyen és édesdeden aludt a ladyroomban. Sejtelve sem volt arról, hogy mi történt.

— Mi volt az éjszaka? — kérdezte ártatlanul, míg a reggelijét fogyasztotta. Egész éjszaka futkosást hallottam, és kiáltozást. Mért csináltak ilyen pokoli zenebonát?

— Majdnem hajótörést szenvedtünk.

— Ez komoly?

— Annyira komoly, hogy csak hajszál választott el bennünket attól, hogy most nem fekszünk odalenn a halak és az alugák bús világában. Együtt mentünk volna a halálba.

— De mit szólt volna a vőlegényem?

— Biztosan értelmetlenül meredt volna maga elé, ha értesül katasztrófánkról az újságokból.

Elérték Korfu-szigetét. A hajó ki akart kötni,

mert az író meg akarta mutatni a művésznőnek az Achileónt, Erzsébet királynőnek tündéri márványvilláját. De Ofélia megijedt, mikor egy fejedelmi jaktot pillantott meg a bolo tövében.

— Nem Károly István főhercegek jaktja ez?

— De igen.

— Akkor nem szállhatunk itt ki.

— Miért?

— Mert ismernek. Bemutattak a főhercegi párnak egy estélyen, ahol énekeltem. De a mi még rosszabb, ismerik a vőlegényemet is. Félremagyaráznák a helyzetet.

— Akkor mit csinálunk?

— Elillanunk innen, olyan gyorsan, ahogy csak lehet.

Beeveztek a korintusi öbölbe. Tündéri holdvilágos esték. Köröskörül az ezüstös párában kibontakozott a görög regevilág és az ókori történelem. Kirándulásaik közben bejárták az egész környéket. Csacsifogaton vonultak föl Delphiben a hegyre, hogy megnézzék Apolló jóshelyét.

De ahogy elfogytak a holdvilágos esték, a művésznő hazakíváncozott.

— Majd át fog rakni egy gőzhajóra. Egyedül kívánom megtenni az utat hazafelé. Nehogy gyanút fogjanak.

A vitorlášhajóval mégis elvitette magát egészen Gravozáig. Csak ott szállott át a Dalmata nevű gőzhajóra, amely Fiúméba fogja vinni. A hajó fődélzetéről még sokáig integetett a zöld hullámhegyek között bókiázó jakt felé.

— Egyetlenegyszer! És soha többé! — kiáltotta.

Nem is találkoztak többet.

Odisszeusz király érezhette úgy magát, mikor elszakadt Oggie szigetéről, ahol esténként a nimfa énekét hallgatta, mint Herczeg Ferenc, amikor a hullámok birodalmából visszakerült a parlament gótikus boltívei alá; a halálos unalomba.

De az obstrukciós szónoklatoknak kávédaráló-szerű monotonosságát csakhamar vad és viharos jelene-tek váltották föl. Jött a Perczel-féle hírhedt zsebkendőszavazás, ami vad dühöt váltott ki az ellenzék csatasoraiban. A következő napok egyikén, megbeszélés szerint, már a kora reggeli órákban berontottak az ellenzékiek az ülésterembe és a székeket és a bútorokat összetörték. Az ülésterem olyan hatást tett, mint egy rommá lőtt város, ahol vandálok garázdálkodtak, összetört pad tetején ült báró Bánffy Dezső, fején szürke cilinder, szájában cigaretta, és rekedt, kaján nevetéssel fogadta a beözönlő mamelukokat.

Aznap tanácskozni nem lehetett. A kormány hívei a Lloyd-klubba vonultak vissza tanácskozásra. Valaki ezt mondotta:

— Erre ráfizetnek. Az új választásokon a közvélemény el fogja söpörni ennek az ostoba és gyermekes rémtettnek összes résztvevőit.

Ellenkezőleg. A közvélemény igazat adott a képrembolóknak. A Tisza-féle téli választáson megbukott a szabadelvű párt, s csak itt-ott maradt egy-egy töredék belőlük. Podmaniczky báró zsebkendővel törülgette fátyolos szeméit, el sem tudta volna képzelni, hogy ilyesmi lehetséges. Mikszáth Kálmán színes és szellemes tárcát írt, amelyben a nagy összeomlást a mohácsi vésszel hasonlította össze.

Herczeg Ferenc újra fellépett Pécskán és győzött. De mit ér egyesek diadala, mikor egész csapattestek fűbe harapnak. Kemény küzdelemben volt része: ellenfele gróf Dessewffy Arisztid, a környéken népszerű nagyjúr, akit az összes nagybirtokosok támogattak.

Nagy hidegek jártak. A tarlóra leesett a hó. Mikor kocsiján bevonult egy magyar faluba, nem fogadta semmiféle küldöttség: egyetlen kislány várta, virág-bokrétával a kezében.

— Fogadja ezt tőlem képviselő úr jószívvel — mondotta remegő hangon, míg átnyújtotta színes papirosból összeragasztott csokrot.

Alig lehetett több tizenötévesnél, könnyű fehér nyári ruhácska rajta (nyolcfokos hideg volt), mert valahol úgy olvasta, hogy kislányoknak talpig fehérben illik fogadni képviselőjüket. Az apja nagyszájú kortes, aki a grófnak dolgozott, de a kislány külön véleményen volt az apjával, mert rajongó olvasója volt a Gyurkovics lányoknak.

Jött a koalíciós világ. Tisza megfogyatkozott hívei üldözött vad módjára húzódtak meg a t. Ház pad-soraiban. Népszerűtlenségük akkor volt a maximumon, valóságos társadalmi bojkot! indult meg ellenük. Az üldöztetésből Herczegnek is kijutott, mert balsorsban is hűséggel kitartott vezére mellett. Az utcán jóismerősök elfordították a fejüket, hogy ne kelljen köszönniök. Sőt megtörtént az a hallatlan eset, hogy egy fiatal koalíciós képviselő a Pannónia éttermében nem fogadta el Herczegnek feléje nyújtott jobbját.

— Tisza-huszárral én nem fogok kezét!

A dologból párbaj lett. Herczeg sebesült meg. Fejvágást kapott. Arcát elborította a vér. Mikor a tükörbe nézett, ijedten állapította meg, hogy az orra ketté van szelve, és nyitva tátong a belseje. Azt hitte, hogy az orra örökre menthetetlen. De az orvostanár ügyesen összevarrta a sebet, és hetek múlva a vágásnak még csak a nyoma sem maradt meg.

Nem is az bántotta. Ellenfelét banketten ünnepelték az Országos Kaszinóban, és azon résztvett egy-két úr is, akit a maga személyes hívei közé sorozott. Ez nagyon kiábrándította a jóbarátokból. Mikor azután megint fordult egyet a világ, s mosolygós, hízelkedő arcok özönlötték körül, — már ő bánt nagyon ridegen az álbarátokkal.

Ebben a hangulatban írta meg a Bizáncot. Nem ezt akarta megírni. Darabjának eredeti címe: *Mohács előtt* s egy pusztulásra ítélt nemzet a hőse. De annyi keserűség gyűlt föl benne, hogy jobbnak látta idegen ég alá áttenni: s a töröktől ostromolt Bizáncot példázatul állítani. Hasonló hangulatban született meg az Árva László király című történelmi színműve is.

A Bizánc eredetileg egyfelvonásosnak indult. Csak később bővült egész estét betöltő szomorújátékká. Nagy sikerrel mutatták be a Nemzeti Színházban, és külföldi színpadokon is. A Burgszínház számára egy fiatal főherceg kezdte lefordítani németre. A félével el is készült. De akkor közbe jött a háború.

A magyar politikai élet lejtőre került. A király katonasággal oszlatja föl a házat. Elkövetkezik a Fejérváry—Kristóffy-kormányzat ideje — a darabont kormány, — amely a vármegyék heves ellenállásába ütközik.

Végezetül mindenütt reménységet keltve, megszületik a Wekerle—Kossuth-kormány.

XVIII.

Augusztus van. A Hajnal kifeszített vitorlákkal vígan hasítja az Adria sötétzöld vizét.

Már 1909-et írunk. Herczeg Ferenc künn jár a tengeren. De már nem egyedül. A nagy magányosság, ami után annyira sóvárgott, végetf ért... e pillanatban úgy látszik, hogy annak örökre vége. De a láncok édesek és a teher könnyűi

A lady'sroom újra el van foglalva. Egy hölgy lakik benne, aki a szobalányát is magával hozta.

— Juliska! — kiált le az író a kabinba. — Már kész a reggeli.

— Jövök, édes Feri — és a lépcsőről fölbukkan fiatal, gyermeklányra emlékeztető asszonyarca. Herczeg feleségének arca.

Az író 1908-ban nősült. Feleségül vette Grill Juliskát.

A lány húszéves volt akkor: ő meg negyvenötéssz-tendős, csak jóval fiatalabbnak látszott. Már kislány kora óta ismerte Juliskát, mert járt a házhoz. A gyermeklány mindig vonzódott az íróhoz, ebbe később irodalmi rajongás vegyült, amelyből szerelem támadt. Nem példa nélkül való különben sem, hogy egy húszéves nő beleszeressen egy negyvenes férfiba, sőt nagyon gyakori eset ez századunkban.

Vácon rendezte be az író a családi fészket: kibérelte a Farnady-házat, amely a törökvilágból maradt

itt, valóságos kis kastély: ablakai nem az utcára néztek, hanem befelé a hatalmas kertre, s a régi fák alatt pázsittal borított lépcsőzetes terrasz vezetett le egészen a Dunáig.

Nászútra Rómába utaztak és Athénbe: az író örült annak, hogy ciceroneje lehet ennek a boldog gyermeknek. Mire hazaértek Vácra, már beköszöntött az ősz s a kert fái halálra áztak a szakadatlanul zuhogó esőben. Herczeg attól félt, hogy neje unalmasnak fogja találni az életet és visszavágyódik majd Pestre; de Juliska megnyugtatta, hogy nagyon boldognak érzi magát és nem kívánczik társaságba. Mindenképen azon volt, hogy kiérdemelje a jó feleség nevet. Hat éves házasságuk alatt még csak a legkisebb nézeteltérés sem volt közöttük.

Váci magányukban nem zavarta őket senki. Mindössze két látogatójuk akadt: az öreg Zubovics Fedor huszárkapitány, a szárazföldi torpedó föltalálója, — akinek fantasztikus élete és kalandjai sokban báró Münchhausenére emlékeztettek: s néha beopogtatott hozzájuk Kassai Vidor, valamikor a Népszínháznak nagy komikusa, most már nyugalomba vonult öreg színész.

Nyaranta a tengeren bolyongtak a Hajnal-on. Néha egy kis rokongyereket is magukkal vittek az útra, ifjabb Herczeg Ferencet. Nemcsak az unokaöccse volt a költőnek (József bátyjának volt a fia, hanem keresztfia is). Minden rokona közül talán ehhez a diákgyerekekhez vonzódott az író a legjobban.

Augusztus 5-én egy hír került a bécsi lapokba, ami sok embert megrendített: Arról szólt, hogy az Adrián rettentő vihar dühöngött, amely áldozatokat is szedett.

Elpuszult egy Hajnal nevű vitorlásjakt, s a hajó tulajdonosa feleségével együtt a tengerbe fulladt.

Az újsághírben nem volt név megemlítve: de a beavatottak jól tudták, hogy a hajó tulajdonosa Herczeg Ferenc. De szerencsére hamar megjött a cáfolat is. A vitorlás yawl kegyetlenül megrongálódott a nagy viharban, de utasainak szerencsére nem esett komolyabb bajuk.

Mindez augusztus 4-én történt. A kis hajót Zirone sziget közelében érte el az égi háború. Volt egy-két baljós jel az égen, de még a bennszülött matrózok sem tulajdonítottak annak jelentőséget. Herczeg mindenesetre bevonatta a csúcsvitorlát. A nagy vitorlát is öszszébb akarta húzatni. De erre nem volt idő. A ciklon egy másodperc alatt fölborította s félig víz alá nyomta a kis hajót, s ez nyögve és csak bukdácsolva tápászzkodott föl a hullámsírból; de mikor a szél beleakaszkodott a vitorlákba, egy torpedó romboló sebességével sisteregve száguldott a vizen. A matrózok közül ketten letérdeltek a fedélzetre és imádkozni kezdtek, s ez a látvány nem nagyon fokozta a hajótulajdonos jókedvét. Pokoli sötétség volt, — bár csak délután öt óra, — két lépésnyire is alig lehetett látni, de Herczeg mégis észrevette, hogy fekete sziklatömbök mellett suhannak el, ha bármelyiknek nekivágódnak, menthetetlenül a halál fiai valamennyien.

— Végünk van, kiáltott egy ijedt hang.

A vitorlarúd meghajolt, mintha készülne kettépattani, — ami azzal a veszedelemmel fenyegetett, hogy az egész hajó kettészakad. Szerencsére a szél elszakította a vitorlavásznat, s a nagy nyomás engedett. Később elkerültek az alattomos, sziklazátonyos parttól

is és megkönnyebbülten lélekzettek föl a szabad tengeren.

Hajnalban találta meg őket a Dalmátia nevű gőzös és bevontatta őket az első kikötőbe. A yawl szánalmas állapotban volt. Megtépett vitorláival olyan, mint egy megcsupaszított és leforrázott madár.

De a költő és hitvese megmenekültek.

Mikor megnősült, megfogadta, hogy visszavonul a világtól: csak íróasztalának él, tartózkodni fog a közéleti szerepléstől, sőt távol tartja magát a társaságoktól is. Ezért ment Vácra. De az ember nem lehet ura a saját sorsának, ha az istenek másként döntenek.

A politika új fordulatot vett. Megbukott a Wekerle-Kossuth kormány is. Elsöpörte őket a nemzet kiábrándulása és az udvar bizalmatlansága. Khuen-Hédervári Károly gróf kap megbízatást a kormányalakításra. Megalapítja a munkapártot, s új választásokat írnak ki. A választási hadjáratot maga Tisza István vezeti. Váratlan fölényes nagy győzelmet arat, a munkapárt óriási többséggel vonult be a Házba.

Herczeg Ferenc újra képviselő. Kedve ellenére. De a pécskaiak hallani sem akarnak más jelölről, s azzal fenyegetődznek, hogyha nem vállal mandátumot, akkor függetlenségi jelöltre fognak szavazni. Kénytelen engedni pártja érdekében. Az elnöki emelvényen Tisza István ül komor arccal, mert el akarja tiporni az obsztrukció hidráját, amely 1896-tól 1912-ig sorvasztotta a nemzet életét. ”

Herczeg Ferenc népszerűsége újra emelkedőben van. A Budapesti Újságírók Egyesülete elnökévé választja.

A Ház közben tumultuózus jeleneteknek a tanuja. Tisza elköveti a váratlan házszabálysértést, hogy megmentse az alkotmányt és a magyarságot. Az ellenzék örült és macskazenét rendez. Az ülés látogatottságától eltiltott képviselőket rendőrök tuszkolják ki a t. Házból.

És ekkor előáll egy sápadt alak, Kovács Gyula képviselő, pisztolyt ragad, és „van itt még ellenzéki ember” kiáltással rásüti Tiszára. Nem talál. A golyó a képviselőház elnökének füle mellett süvít el. Az izgalomban Ertsey Péter revolverrel a merénylőre lő: az ő lövése is célt téveszt. Kovács Önmagát akarja most föbelőni, de csak könnyű sérülést szenved. Hordágyon szállítják el, a folyosón egy koalíciós érzelmű kis grófkisasszony virágcsokrot nyújt át neki.

Mindenki izgatottan kiáltozik. Csak Tisza István ül helyén jéghideg arccal, mozdulatlanul. S mikor elül a zaj, halk hangon mondja:

— Folytatjuk az ülést!

A budapesti lapok féktelenül támadják. Egy berlini újság vezércikket ír róla, mint a hősiesség mintaképeről.

Herczeg Ferenc három évig lakott Vácott, — s azután rengeteg teendője és elfoglaltsága miatt vissza kellett költöznie a fővárosba. A Hidegkúti-úton a Hűvösvölgyben már régebben vásárolt egy telket, erre építette föl a villáját, amely ezentúl már állandó tanyája lesz.

Még Pöstyénben, ahol néhány hetet töltött Tisza István társaságában, már régebben megbeszélték, hogy új folyóiratot fognak kiadni, és Herczeg Ferenc lesz a szerkesztője. Ebben folytat most éles polémiákat a

Huszedik Század munkatársaival, akik később előkelő szerepet fognak játszani az őszirózsás forradalomban.

Megnehezedik az idők járása a politika egén. De kívülről is ijesztő színekben piroslik a határ, kitört a Balkán-háború; előjátéka a nagy világháborúnak. És össze fog omlani a nagy Habsburg-birodalom, s a ronok maguk alá temetik Magyarországot is, amely megcsontkítva kerül ki a katasztrófából.

Baljós sejtelmek, amik Tisza Istvánt gyötörték, valósággá váltak. Gyilkos golyó fogja Tiszát is leteríteni, mint háborús uszítót. Pedig egyik legnagyobb ellenzője ő volt a háborúnak.

Minden eltűnik és megsemmisül, ami szép vagy kedves volt a költő életében. Az egész múlt aláírul a kitűnő káoszban: tornyok és templomok omlanak össze. A hitvese el fog válni tőle, hogy új életet kezdjen új férje oldalán.

A keresztfia és öccse, a család egyetlen fiúgyermek, az ifjabbik Herczeg Ferenc elesett Volhíniában. Vele ímegszűnt a nemzedékek őrségváltása. Szülővárosa idegen uralom alá került. Ittmaradt magányosan. Mint az őrtorony a verseci Várhegyen.

XIX.

És jöttek a forradalmak.

A hűvösvölgyi ház ablakán, ijesztő estéken már gyakran bekiáltották vörös Lenin-gyerekek:

— Jóéjszakát Ocskay!

Egyszer el is hurcolták. Élete soha nem volt nagyobb veszedelemben, mint akkor. De nem félt a ha-

láltól. Talán hasonló gondolatok derengtek agyában, mint a francia forradalomban halálraítélt Colistine tábornoknak, aki a siralomházból ezt üzenté a kedvesének:

— Ne aggódjék miattam. A halál szükséges és természetes, és majdnem olyan egyszerű, mint a születés.

Gyermekkorában arról álmodott, hogyha majd fejedelem lesz, palotát fog építeni a verseczi csonka torony körül. A királyságot ime elérte, — írófejedelem lett, — és halhatatlan emléket is emelt, — nem téglából és kövekből, — hanem könyveiből. De a könyv gyakran maradandóbb, mint a kő.

A siker elmaradhatatlanul társulszegődik hozzá, háború és forradalom után is. Neve még mindig ott ragyog a színpadokon. Könyvei sok százezer példányban forognak közkézen, nemcsak nálunk, hanem külföldön is. Harmincöt évvel az Ocskay-premier után megírta a Pro libertate-t, korszakos nagy regényét, hogy elégtételt szolgáltatson a vezérlőfejedelemnek, aki állítólag nem jutott megfelelő szerephez az Ocskay brigadérosban.

Látszólag egy magyar mágnás nagyúri, előkelő és gondtalan életét élte. Aki Orient-expressben járja be a világot, kibicel a kaszinóban milliókra menő kártyacsatáknál, és saját jaktján járja a tengert. De ez csak külsőleg volt. Rengeteget dolgozott, néha kora reggeli órákban ült le íróasztalához és csak másnap hajnalban hagyta abba, mikor majdnem ájultan összeesett. Az író, akármilyen nagyúr, Örök rabszolgája a saját mesterségének.

Sok kitüntetés érte napjainkban is. Tagja lett a felsőháznak és a revíziós liga őt tette meg elnökévé.

De életének nagy elégtétele nem ebben van. Hanem abban, hogy írásai ma is üdén és frissen hatnak, mint akkor, mikor először hagyták el a nyomdafestéket, míg sok, nálánál modernebbnek kikiáltott pályatársa művén megérik már az elévültség nehéz és avas illata.

Egy kései kor történetírója, aki hivatott lesz bírálatot mondani életéről és működéséről, — talán a saját példázatát fogja idézni, amit a jó kaszáról mondott a glogováci parasztnak:

— Kemény volt a munkában, fényes a becsületben és éles az igazság megvédésében!

VÉGE.

A 80 ÉVES HERCZEG FERENC

Írta: Gróf Edelsheim Gyulai Ella

Herczeg Ferencről írva, nem szeretnék közhasználatától fényesre koptatott szavakhoz folyamodni, mégsem mondhatok mást, mint hogy a magyar írók kor- és rangelnökének 80. születésnapja pirosbetűs ünnepe az egész országnak. A nyolcvanéves kor magában véve nem rendkívüli. Nehéz testi munkát végző embereik közül is sokan megélik, sőt túlélnek ezt a tiszteletet parancsoló évfordulót.

Nem pátriárkái kor küszöbét lépte át tehát a nagy író, de egy olyan korét, amelyben a test és a szellem gyakran már sürgető és gyengédtelen figyelmeztetést kap egy láthatatlan hatalomtól, hogy itt az ideje a munkatempót csökkenteni. Hála a Gondviselésnek, Herczeg Ferenc figuráját a legkeményebb tölgyfából faragta ki a sors. Szálfaegyenes alakját, napbarnított arcát, szemének élénk csillogását látva, senkinek sem jutna eszébe, hogy ez az atléta alakú úr, ha történetesen tanári, orvosi, vagy közhivatalnoki pályán működik, most érkezett volna el a kényszer-nyugdíjasok életének tétlen örömei és szorongásai közé.

A teremtésnek vannak ilyen különös (kegyeltjei és pedig rendszerint *a kivételes emberi nagyságok között*). Herczeg Ferenc lenyűgöző férfiassága nemcsak testi megjelenésében mutatkozik, de benne él legújabb alkotásaiban is. Aki ma olvassa étherien tiszta

gondolatmenetű, okos és nemes lélektől sugallt cikkeit, ugyanazt a fenyőillatú, üdítő ízt érzi, mint az, aki a hús, harminc, sőt negyven év előtti Herczeg Ferenc írásaiban gyönyörködött. Az író nem változott, de egyre nőtt, olyan lett, mint a hegytetőn álló magános faóriás. Kevés olyan írót ismerünk a magyar irodalomban, akinek oeuvreje az egyenletességnek azt a teljességét mutatná, mint az övé.

Attól a pillanattól fogva, amikor mint novellista, a bácskai duhaj dzsentrivilág színes rajzaival az irodalmi porondra lépett, mindenkinek éreznie kellett, hogy itt egy kivételesen nagy tehetség indult el hódító útjára. Könyvespolcok sorát megtöltő munkásságának csak a nagyobbik állomásait próbálom felsorolni. A *Gyurkovich-család* mosolygó krónikása érdeklődésével csakhamar nagyobb és mélyebb feladatok felé fordult, úgy a regényirodalomban, mint a színpadon monumentális alkotások sorát hagyva maga mögött.

A modern magyar színpadi irodalomnak kétségkívül ő volt az első igazi mestere. «A dolovai nábob leányának» még ma is élő sikere után az «Ocskay brigadéron», «Balatoni regén», «Déryné ifjasszony»-on át feljutott a «Bizánc»-ig, közben a társadalmi vígjátóknak olyan remekét alkotva, mint a «Kék róka». A regényirodalomban a «Hét sváb», az «Andor és András», a «Simon Zsuzsa», az «Aranyhegedű», a «Láp virága» és főként a «Pogányok» őrzik majd meg nevét a legkésőbbi utókor számára, nem is beszélve arról a rengeteg remekművű novelláról, amelyek közül százat külön kötetben jelentetett meg kiadója.

Mindez persze roppant hézagos ismertetés, hiszen, ahogy mégegyszer végigfuttatom emlékezetemet a

Herczeg-művek során, eszembe jut, hogy kihagytam egyik legjelentősebb újkori »színpadi alkotását, «A híd»-at és nem beszéltem a «Visszaemlékezések» két pompás kötetéről, a «Gyerekkor»-ról és a «Gothikus ház»-ról sem. Pedig éppen az utóbbi nélkül nem lenne teljes Herczeg Ferenc írói és emberi portréja, mert elénk vetíti a politikust és publicistát, a legújabbkori magyar történelem egyik ragyogó vértetéű, sorsformáló vezéralakját.

A későbbi korok történetírójára tartozik, mit köszönhet az elnyomott magyar igazság ügye Herczeg Ferencnek? A sors még abban is megmutatta iránta való különös kegyeit, hogy megérhette küzdelmének és harcainak részleges diadalát.

Ezen a mai ünnepnapon, amikor a hálás olvasók százezreinek hódolati árad feléje, talán erre a még befejezetlen művére a legbüszkébb. Mi többiek, olvasói, tisztelői és tanítványai szeretettel és csodálattal köszöntjük a magyar irodalom fejedelmét, aki életének nyolcvanadik, évfordulóján születésnap meglepetésül nem is egy, de két új színpadi művel ajándékozta meg nemzetét. Ez a két új darab lesz bizonyossága a nyolcvanéves Herczeg Ferenc elmúlhatatlan ifjúságának és örök szépségeket teremtő lángeszének.

KÖSZÖNÖM A CRESCENCIÁT

Írta: T a s n á d y I l o n a

Talán senki nem áll olyan közel az írók világához, mint mi, színészek és senki annyi hálaival nem tartozik a drámairodalom művelőinek, mint mi. *k*z ő zsenijükre támaszkodva formáljuk alapjainkat.

Sokszoros hála illeti Herczeg Ferencet, akinek nagyszerű drámai alkotásaihoz annyi színpadi alakítás sikere fűződik — és mindezek mellett többi művei, vezércikkei, melyeknek olvasása rendkívüli élmény, büszkeséggel kell, hogy eltöltsék az olvasót. Mindezt Herczeg Ferenc írta és ő a mienk, magyaroké.

Most legyen szabad egy kicsit szubjektívnek lennem. Színpadra nyilvánosan először az ő darabjában állottam ki: A dolovai nábob leánya Jób Vilmáját játszottam. Aztán jöttek a többiek. Az Árva László király Kanizsay Erzsije, a Bizánc Iréné császárnője, mely utóbbi egyik legnagyobb színészi feladatomból volt. A legszebb feladat azonban, melyet Herczeg Ferenc drámaíróként bőkezűsége juttatott nekem, A híd Crescenciája volt. Felejthetetlen emlékem ez a csodálatosan megírt női alak. Legnagyobb becsben tartom azokat a képeket, melyeket a nagy szerző (emlékül küldött nekem az egyik egykorú metszet gróf Széchenyi István feleségét, a másik a Lánchidat ábrázolja.

Mikor mindezekre visszagondolok, a magyar írók fejedelme nyolcvanadik születésnapján, a hála érzése tölti el szívemet és az a bensőséges kívánság, hogy Herczeg Ferenc még sok magyar színésznek sok gyönyörű feladatot adjon új műveiben!

NÉHÁNY TALÁLKOZÓM HERCZEG FERENCCEL

Írta: Bethlen Margit

Először nagynéném, Bánffy Gyurkáné született Bethlen Margit házában láttam. Tizenkét-tizenhárom éves lehettem akkor, hosszú copfos, rövidruhás kamaszlány, akinek legnagyobb boldogság volt Margit néni kertjében rablósdit játszani annak gyermekeivel. Elmenetel előtt, ahogy illik, bementem a nappaliba köszönni, ahol nagynénémet egy idegen úr társaságában találtam, ami kissé kellemetlenül érintett, mivel úgy gondolva, hogy egyedül lesz, csak úgy borzasan, kipirulva a játéktól, rontottam be.

Az úr, ahogy meglátott, felkelt helyéről és nénémhez fordulva megkérte, mutasson be nekem, ami zavaromat még jobban fokozta. Mit csinál az ember, ha úgy bánnak vele, mint egy naggyal? villant át eszemem, de mielőtt a megoldást megtalálhattam volna, néném már teljesítette a kérést:

«Ez Herczeg Ferenc», mondta, «egyike legjobb íróinknak már most, de mire olyan öreg leszel mint én, minden bizonytalán ő lesz a legjobb. Különben talán már olvastál is tőle valamit?»

«Nem», feleltem fülig vörösen és alig merve Herczegre pillantani, aki barátságosan nyújtotta felém kezét:

«Ha a kis grófnő megengedi, talán elküldhetném neki a Gyurkovics-leányokat? Egy csomó leány van

benne, aki egytől egyig mind szerelmes és férjhezmegy», tette hozzá magyarázólag, «az éppen neki való lesz.»

Elragadtatva néztem reá. Milyen kedves. És milyen szép ember. Épp olyan, amilyennek egy írónak lenni kell. Ha nem rendes ruha volna rajta, hanem valami lepel, mint Petőfin a Petőfi-téren, kitűnő szobor lenne belőle. És könyvet is akar nekem küldeni, pedig még karácsony sincs! De hirtelen eszembe jutott valami és szomorúan megráztam fejemet:

«Nem lehet», mondtam megtörve: «nekem még nem szabad olyat olvasnom, amiben szerelem van. Azt mondja a kisasszony, hogy az elrontja a leányokat.»

«Hát akkor várunk avval a könyvvel még egy-két évet», felelte Herczeg komoly ábrázattal. «Semmi szín alatt sem venném lelkemre, hogy a kis grófnőt elrontsam.»

*

Majdnem két évtizeddel később volt. Akkoriban kezdtem írni, rövid, nyúlfarkhosszúságú meséket, melyeket szépen lekopogtatva szétosztottam a rokonság között. Az egyik ilyen füzetke egy másik nagynénem révén egy Tisza Istvánéknál tett látogatás alkalmával, akinek sógornője volt, Herczeg Ferenc kezébe került, aki gyakran fordult meg az akkori miniszterelnöknél. Elolvasta és izent nekem, hogy szeretne néhányat közülük az *Új Idők-ben* kiadni, beszéljük meg a dolgot.

Engem váratlanul ért a felhívás, mivel szerény kezdő létemre álmomban sem gondoltam arra, hogy ily előkelő lap arra érdemesítsen, hogy hasábjain megjelenhessek és amikor Herczeg mindjárt avval kezdte,

hogy kijelölte a szerinte alkalmasnak ítélt meséket, bátoritanul megjegyeztem, hogy nem tudom, elég jók-e arra, hogy a nyilvánosság előtt szerepelhessek velök.

«Azt csak bízza rám», felelte az ő kedves, barátságos mosolyával, «vállalom a felelősséget. Ha pedig tévedtem, úgy legalább együtt bukunk meg, grófnő mint író, én pedig mint főszerkesztő.»

Megint sok évvel később volt. A *Pesti Hírlap* felkért, vállaljak nála belső munkatársi tagságot. Gondolkodási időt kértem másnapig, hogy férjemmel megbeszélhessem a dolgot. Ezt meg is tettem és elhatároztuk, hogy elfogadom az ajánlatot. Közben azonban az utcán véletlenül belebotlottam Herczegbe, akinek azon melegiben elmondtam a nagy újságot.

«Ha újságírónak akar beállni, miért nem inkább az én lapomhoz jön?» kérdezte Herczeg Ferenc szemrehányó hangon. «Utóvégre én fedeztem fel magát és már meg is szoktuk együtt dolgozni.»

«Hát... a *Pesti Hírlap* kért föl», kezdtem habozva, «arra igazán nem gondolhattam, hogy magának szüksége van reám...»

«Van.» Felelte Herczeg olyan határozottan, hogy magam sem tudom hogyan, öt percen belül már a *Budapesti Hírlap* munkatársa voltam és az is maradtam a lap jóval később történt kimúltáig.

Két éve annak vagy három, hogy Herczeg Ferenc baleset következtében hosszú ideig az ágyat nyomta, aztán, amikor sebe már begyógyult, tüdőgyulladást kapott? Már nem emlékszem pontosan. Arra azonban

annál jobban, hogy amikor már látogatókat fogadhattott, én is elmentem hozzá.

Karosszékben ült, bottal maga mellett és kissé bágyadtan beszélt. Beteget illik vigasztalni, így én is olyasvalamit mondtam, hogy oda se neki, néhány hét múlva megint épp oly friss lesz, mint annakelőtte. Megcsóválta fejét:

«Lássa, én hetvenhat évig úgy éltem, mint egy fiatal ember és annak is éreztem magam. Most már ideje, hogy megvénüljek. Hát azt is teszem.»

Ebben azonban tévedett. Akinek fizikuma és szel-
leme oly friss, mint írásai, annál vénségről még sokáig
nem lehet beszélni. Evvel a jóslattal megbukott, fő-
szerkesztő úr, de hála Istennek, ezt a bukást könnyen
el lehet viselni!

L U J Z A N É N I

Írta: ifj. Hegedűs Sándor

Én mindig úgy képzeltem, hogy egy nyolcvanéves ember botra, támaszkodva jár, szemüveget visel és hosszú fehér szakála van. De azt még nem tudtam még álmomban sem elhinni, hogy mikor valahol nyílik a szalon ajtaja s azon belép egy elegáns, nyúlánk, fiatalarcú, üde ember, hogy az 80 éves. Hiszen az összes fiatal táncosok összenéztek érkeztekor, mintha azt mondták volna egymásnak: «Na, ez felveszi velünk a versenyt!» Már pedig Herczeg Ferencnek ilyen sikerei vannak és ezek nem színpadi sikerek, ezeket nem lehet megrendezni, mert neki ilyen alkalomkor mindig személyesen kell megjelenni, úgy ahogy van, teljes mivoltában. Hogy aztán hogyan lehet az, hogy ezt ő 80 évvel így tudja csinálni, erről különböző verziók vannak forgalomban. Egy fiatal bakfisleány, aki nagy rajongója, azt beszélte nekem, hogy Herczeg Ferencnek egy nagy titka van, amit senki sem tud róla, de ő tudja. Érdeklődve kérdeztem tőle: „S mi az a titok?” Rámérett nagy szemével és aztán halkán súgva kérdezte: „Mondja csak, ismeri maga a Sziriuszt, Herczeg regényét?”

„Hogyne” — feleltem.

„Nos, akkor megmondom magának, ez a Szirius mester nem képzelt alak, ez valóban létezik és Herczeg Ferenc legbelsőbb intímusai közé tartozik.”

„Ugyan” — mondtam csodálkozva.

„Igen!” — folytatta a fiatal leány. „S ennek a Sziriusz mesternek sok találmánya van. Az egyik az, amelyet Herczeg regényeiben leír, a másik az, amelynek titkát Sziriusz Herczegnek adta ajándékba, de csak saját használatra, a titok szent megőrzése mellett!”

„És mi az a titkos találmány?” — tudakoltam.

A fiatal leány a fülemhez hajolt és bizalmasan megsúgta: „Herczeg Ferenc meg tudja állítani az idő kerekét, hogy míg az mindenkivel tovavágtat, őt kikapcsolja, őt meghagyja fiatalságában és nem engedi, hogy a múltó napok megöregítsék!”

A fiatal leány szavai élénken felcsigázták kíváncsiságomat s egyszer mikor Herczegnél voltam látogatóban, úgy mellesleg megemlítettem a Sziriusz című regényét, amelyből az időtájt darabot is írtak. Ügy gondoltam, hogy talán valami elejtett szó, eligazít az ő rejtélye iránt. De nagy csodálkozásomra ő nem a saját regényét dicsérte, hanem a fiatal szerzőt, aki a regényt színpadra alkalmazta, Földes Imrét. Erre fordítottam a dolgon és azt mondtam: „Szeretem a Sziriusz regényt, mert sok titokzatosság van benne és az embert mindig a titok érdekli.” Erre ő lassan válaszolt: „Minden embernek van egy titka, mert minden élet egy rejtély. S mindenki különbözőképpen oldja meg a benne lakozó rejtélyt — s ez az ő élete!”

Erre éreztem, hogy jó nyomon vagyok és most kiszorítom belőle az ő fiatalságának rejtélyét. Azért azt mondtam: „De borzasztó, hogy mennyi összeroppant embert lát az ember és mennyi koravén embert, akinek már megállt az élete.”

„Igen, mert — felelte — az élethez érteni kell,

mert az idő, mely felénk jön, az csak egy úr s ezt az úrt ki kell aknázni.”

„De hogyan?” — kérdeztem.

„Ez éppen az élet titka. Szerintem csak egy mód van a múltó idő kijátszására.” Szívem hevesen dobogott, tudtam, hogy most meg fogom tudni Sziriusz titkát.

„S mi ez a mód, — szerinted?” — kérdeztem.

„A munka! — a rendszeres, célirányos munka!” Én valahányszor új mű megírásához kezdek, lelki-
leg mindig újjászületek, fiatal leszek s ez a munka-
adta lelki üdeség az, amely megőrzi testem fiatalságát
is. Ha az ember dolgozik, akkor nem röpven el az idő,
de megmarad a munkában.”

Nem feleltem, éreztem, hogy Sziriusz találmányá-
nak titkát elárulta. És tudtam, hogy annak a lánynak
igaza volt, mikor észrevette, hogy Herczeg Ferencnek
titka van az étellel szemben. A könyvtárban ott áll az
ötven kötet könyv díszkiadásban. — Herczeg Ferenc
összes művei — ott volt Sziriusz mester ajándéka.

*

Egy nagyon szép úrinővel beszéltem egyszer Her-
szeg Ferencről, aki akkor éppen 70 éves születésnapját
ünnepelte. Azt mondtam a szépasszonynak: „Mit szól,
milyen fiatal ez az ember, nem látszik többnek negy-
ven évesnél!»

„Ja, könnyű neki,” — felelte az asszony, „az ő
helyében én is fiatal tudnék maradni.” „Hogy-hogy?”
— kérdeztem.

„Nagyon egyszerű” — felelte az asszony, „könnyű

fiatalnak maradnia annak, akit a siker állandóan kísér és kitárt vitorlákkal röpít a dicsőség felé.”

„Úgy érti, hogy a siker éltető erő” — kérdeztem.

„Egyike a legnagyobbaknak az életben. A siker az minden. A siker fokozza az életkedvet, a siker fokozza az önbizalmat, a siker fokozza a test ellenállóképességét, a siker fokozza a munkakedvet, a munka pedig a leghűbb tükre az energia teljesítőképességének, mert a munka az élet legbiztosabb mérője. Malmost a siker minden vonalon lendületet ad az élethez és ez a lendület átsegíti az élet szürke vagy keserű napjain, fiatalnak tartja a lelket, új munkára ösztönzi, új lendületre, az élet új iramára, ami nem más, mint a fiatalság. Mindenki annyiszor fiatal, ahányszor lelkét újra tudja alakítani, vannak emberek, akik a szerelem révén őrzik meg fiatalságukat, de vannak, akik az alkotás révén maradnak örökké fiatalok. Herczeg az utóbbiak közé tartozik. De alkotás nincs igazi siker nélkül, mert a sikertelenség halálos mérég. Herczeget megkímélte ettől a Sors, s ő nem érzett soha mást az életben egész felfelé ívelő pályáján át, mint sikert, sikert és újra csak sikert, amely vitte, emelte és még most is emeli. — Páratlan a világirodalomban, hogy egy írónak a pályája állandóan emelkedő jelleget mutasson. Ezt előtte nem produkálta senki. Az ő hallatlan okosságával érte el ezt ő, amellyel saját tehetségét is fegyelmezte és életét beosztotta. Ezért mind azt a sikert, amit elért, feltétlen megérdemelte. Mert ő a legokosabb ember, akit valaha az életben ismertem.”

Ez volt a szépasszony véleménye Herczeg Ferencről.

Egy 80 év felé járó kedves matróna val beszéltem egyszer Herczeg Ferencről. Akkor még élt a jó Lujzáné, Herczeg Ferenc édesanyja és ők ketten együtt laktak a hűvösvölgyi villában. A matróna majdnem minden művét olvasta Herczeg Ferencnek és azt mondta róla: „Szerencsés ember, a legszerencsésebb ember, akit az életben ismertem.”

„De ő megérdemli szerencséjét” — mondtam — „mert egy életen át megdolgozott érte.”

„Maga félreért engem” — mondta a matróna. „Nem azért szerencsés, mert ilyen sikerdús életet futott be, hanem —” itt elhallgatott.

«Nos?» — kérdeztem.

«Nem tudom, meg tudja-e maga azt érteni, amit most mondok. Szerintem Herczeg Ferenc azért a legszerencsésebb ember a földön, mert neki van hova hazamenni.»

«Hogy érti ezt?» — kérdeztem.

«Értse meg, amit mondok. Nem adhat nagyobb kegyet az Ég földi halandónak, mint azt, hogy 70 éves kora dacára anyai szeretet veszi körül, neki él az édesanyja, akihez hazasiethet, aki várja, aki az ő fiát imádásig szereti, aki az ő anyai szívének a legnagyobb büszkesége, ő otthon mindennap újra fiú lesz, újra fiatal lesz, úgy mint mikor a gimnáziumból vakációra ment haza a verseci házba, ahol az édesanyja várta fia érkezését. Meg tudja maga érteni, hogy micsoda életerő az az anyai szív, amely a fiát várja — és úgy vezeti a háztartást, hogy minden az ő fia kedvére és kényelmére legyen. — Hát lehet ennél nagyobb éltető erő a földön? — Lehet ennél nagyobb Isteni kegy

ember részére? Látja, most én rámutattam magának arra, hogy miben van Herczeg Ferenc szerencséje.»

Ezt mondta róla akkor az idős matróna, ő ebben látta Herczeg Ferenc tüneményes életének titkát.

*

Most, midőn ezeket a sorokat leírtam, újra felidézem magam előtt a hűvösvölgyi házat, ahol, az azóta elköltözött jó Lujza néni ült emeleti szobájában és aranyos lelkével fogadta az embert. Előző soraim Herczeg Ferencnek szóltak, de úgy érzem, hogy nem volna teljes a kép, ha nem emlékeznék meg ezen alkalommal az ő drága jó édesanyjáról, a jó Lujza néniről, akit én annyira tiszteltem és szerettem s akinek azt hiszem, kivívtam szeretetét, mert mindig kitüntetett kegyeivel. Erős lelkű asszony volt, roppant igazságos. Dacára, hogy jól túl volt a 90-ik évén. Minden érdekelte, politika, irodalom. Tudott mindenről. S onnét az emeleti szobájából meglátott mindent úgy, ahogyan tényleg volt. Félrevezetni nem lehetett. Nagy emberismeretet és judiciuma bámulatba ejtette az embert.

Sohasem felejttem el, egyszer az egyik színháznál nagy gonoszságot követtek el «Riport» című darabommal és csúnyán meghurcoltak. Napokig nehéz óráim voltak s egyik este, amikor hazamentem, az asztalon ott volt az ő levele, amelyben az írta: «Régen nem láttam, miért nem keres fel?» Másnap siettem hozzá a Herczeg-villába. S akkor unokája előtt azt mondta nekem: «Magát irigységből meg akartaik ölni, de én megáldom magát, maga mellett állok és imádkozni fogok azért, hogy az élete sikerüljön.»

Meghatottan csókoltam neki kezét s az ő áldása valóra vált. Akkor kezdtek külföldön irántam érdeklődni, akkor voltak külföldi sikereim, még Indiában, Egyiptomban és Japánban is. Nagy büszkén vittem hozzá megmutatni Japánban megjelent könyveimet s ő éppúgy örült azoknak, mintha a fia munkái lettek volna. Mert a jóság egyformán áradt belőle azokra, akiket kegyébe fogadott. Egy karácsonyeste sem mentem haza legénylakásomba úgy, hogy ott ne várt volna engem Lujza néni ajándéka. Még 94 éves korában is befőtteket csinált, ő, saját maga, részemre, azokat küldte el a Szentestén nekem s ezek még most is megvannak s szentségtörésnek tartanám felnyitni azokat az üvegeket, melyeket ő kötözött be áldott kezével.

Egyik karácsonyeste egy kis karácsonyfát küldött lakásomra s ezt a pár sort írta levélben hozzá: «Nem akarom, hogy a mai Szentestén a maga lakásában ne legyen karácsonyfa, ezért ezt az én Jézuskám küldi magának.» Kilencvenhat éves korában ennyi figyelmet adott körének, ennyi gyöngédséget kedveltjeinek.

*

Hogy ezeket miért mondom el, azt is megmondom: Ez is aktuális, mert összefügg Herczeg Ferencsel most, mikor az egész ország figyelme »felé terelődik. Szerintem ugyanis sohasem lett volna Herczeg Ferencből az ami ma, az ország aranytollú írófejedelme, ha nem a jó Hoffmann Lujza néni az ő édesanyja. Mert nem csak nagy emberismeretet, nyílt ítéletet, hihetetlen reális okosságát s embereken felül emelkedő lelkeségét hagyta fiára, de mint családfenntartó özvegyasz-

szony olyan nevelésben részesítette őt, olyan példát adott neki, hogy annak ki kellett fejlődnie minden képességével és így megfuthatta azt a karriert, amelyet befutott, ő volt a varázsszer, amely Herczeg Ferencet egy életen át vezette, ő volt a csoda, ő volt a nagy szerencse, mely körülvette, ő volt a titok, amely a tünelményes élet megfutásához segítette őt. Mert én nyíltan kimondom éppen a jubileum alkalmából: Herczeg Ferenc mindent, de mindent az édesanyjának köszönhet. Azért az ünnepi dicshimnuszok közé beleszúrom az én megjegyzésemet: „Könnyű volt Herczeg Ferencnek nagy emberré lenni, akinek olyan édesanyja volt, mint neki: a drága, jó Lujza néni!”

NEM IGAZ, HOGY HERCZEG FERENC 80ÉVES

Írta: Márkus Emília

Mintha tegnap lett volna. Úgy megmaradt az emlékemben.

Egy elegáns, karcsú, magas ifjú jelent meg az irodalmi berkekben. Beszéde, előkelő modora, egyénisége után mindenki azt hitte, hogy katona. Hamarosan el is *terjedt róla, hogy* huszáriiszt. Nagyon rövid időbe telt és az egész ország megtudta, hogy ez az ifjú az akkori magyar drámairodalom égboltozatának legnagyobb reaménysége, legragyogóbb csillaga, akit első színpadi műve, a „Dolovai nábob lánya” után a közönség úgy üdvözölt, mint a napimádók a felkelő napon.

És azóta ez a nap a magyar irodalom firmámentumán mindig csak ragyogott, mindig feljebb és feljebb szállt és szüntelenül ragyog olyan vakítóan, hogy az ember szinte beleszédül...

Valamelyik nyáron a jó Boytha bácsi, orvosom, a Margitszigetre küldött pihenőre. Sokat bolyongtam a sziget sétányainak fái között és eközben gyakran találkoztam Herczeg Ferenc daliás alakjával, aki családomnak meghitt barátja lett. Már ekkor alkalmam volt tapasztalni, hogy Herczeg Ferenc tartózkodó, látzólagos hideg modora nagyon meleg szívet takar, mely nyitva áll mindazok számára, akik hozzá fordulnak.

Ott a sziget fáin alatt, nékem is volt alkalmam érezni, hogy tanácsai milyen meleg szívből fakadnak és elmerengve kértem magamtól, hogy egyik-másik tanácsát miért is nem fogadtam meg.

Herczeg Ferenc nemes szívére vall az ő végtelen gyöngédsége anyja iránt. Megható volt látni, hogy milyen szeretettel vette körül és ápolta Édesanyját, aki mióta Versecről Budapestre költözött, nála lakott mindaddig, amíg 96 éves korában az örökkévaló magához szólította.

Igen nagy kitüntetésnek tartottam, hogy Édesanya, a drága Lujza mama, ez a jóságos, bölcs dáma a szívébe zárt és órák hosszat elcsevegett velem kedvesen, meghitten. Tréfás, jókedvű, végtelenül bölcs dáma volt. Istenem, milyen jóízűen tudott kacagni gyerekes tréfaimon és ha elmentem tőle, mindig az volt az érzésem, hogy gazdagabb lettem egy életörömmel.

Ha vele voltam, gyakran eszembe jutott Faust halálánál költőjének, Goethének játszi kedvében írt strófája:

*„Atyámtól van alakom,
Meg komoly szorgos lényem,
Anyustól vidám kacajom
És mesélő készségem.”*

Azt talán felesleges is mondanom, hogy ez a nagyszerű dáma, akit szerencsés voltam barátnőmnek nevezhetni, mennyire élvezte fia műveit és milyen nagy boldogság volt számára, hogy fiát a sors olyan magasra emelte. Büszke volt a fiára, de ezt soha senkivel sem érezte. Mindig azt mondta, hogy idősebbik fiát Józsit épügy szereti, mint Ferit.

Gyakran beszéltem vele Feri fia műveiről, melyek közül „Bizánc”-ot szerette a legjobban. Erről beszéltünk legszívesebben, ő azért, mert neki ez tetszett legjobban, én azért, mert a darab felújításakor én játszottam Irene császárnőt, ami leginkább szívemhez nőtt szerepeimhez tartozott.

Amint most ezt a pár sort írom, íróasztalomtól át-nézek Herczeg Ferenc szomszédos kertjébe, melyet az ég felé törekvő jegenyefák választanak el az én kertemtől. Ezeket a fákat Herczeg Ferenc maga ültette és ezeket épúgy láttam mindig magasabbra és magasabbra nőni, mint azt, aki őket ültette.

Ezek a sudár, karcsú jegenyefák Herczeg Ferenc életének szimbólumai és amikor ezeket a fákat látom életerősen tovább nőni, az villanik át agyamon, hogy minden, ami eddig volt, csak álom, s hogy ő előtte még egy hosszú-hosszú dicsőséges valóság áll.

Azért mondom és állítom: Nem igaz, hogy Herczeg Ferenc nyolcvan éves.

HERCZEG ÉS A FILM

Írta: dr. Bingert János

Évek óta figyelem a filmpremierek közönségét, megnézem a díszelőadásokról írt képes beszámolókat, elolvasom a díszbemutatókról szóló cikkeket. Megvalom, érdekel: kik jelennek meg a film ünnepein, milyen ismerős fejeket fedezhetek fel a képes beszámolóknak. A filmvilág részére nem közömbös, már statisztikai szempontból sem, kik látogatják a díszelőadásokat s a közönséges hétköznapi filmvetítéseket.

Gyakran eszembe jutott: mi az oka annak, hogy Herczeg Ferenc, aki néhány év óta személyesen is szerepel a magyar film életében, mint olyan író, akinek regényeiből, darabjaiból filmet írtak — mondom: kíváncsian figyeltem, miért nem üdvözölhettük Herczeg Ferencet gyakrabban a filmpremiereken.

Most, hogy ennek a cikknek a megírására felkért a szerkesztőbizottság, azt hiszem, — írás közben — sikerült megfejtenem ennek az okát. Herczeg Ferenc néhány évvel ezelőtt egy tanulságos cikkében a „technika lelkét” fejtegette. Van-e lelke a technikának, nem jut-e a mi korunk bele egy szellemi zsákutcába, nem fenyeget-e bennünk a lélek mechanizálódásának a veszélye abban a korban, melyet iránytalanná, fáradttá és rideggé tettek a technikai csodák. Herczeg Ferenc rezignáltan állt szembe a világgal: úri mérséklete, előkelően nemes konzervativizmusa kissé kételkedővé tette

a technika iránt annak ellenére, hogy korunknak százszázalékos gyermeke. A fénykép nem veheti fel a versenyt a festménnyel — írta — s talán azt is gondolta jó egynehányszor, hogy a film nem művészet. Sokkal inkább a vitalitás embere, semmint a nyersanyagokba fagyott művészet teljes mértékben ihletre lobbantsa s szinte pontosan érzem, mit értett azok alatt a szavak alatt, melyeket nemrégén mondott, mikor egy újságírónak így nyilatkozott: „A film nem találta meg önmagát.”

Filmes szemmel nézve, Herczeg Ferenc egész irodalmi munkássága bővelkedik a filmszerű részletekben, nem egy egész önálló műve van, mely egyenesen kívánja a vizuális kifejezést. Nem véletlen, hogy a magyar filmgyártók már akkor nagy érdeklődéssel fordultak dramatizált és epikai munkái felé a megfilmesítés szándékával, amikor a magyar filmgyártás technikai és művészi lehetőségeit még kiforratlanság és a kísérletezés iránytalansága jellemezte. Jól tudom, milyen hatásos ellenérveket hozott fel a jubiláns író a megfilmesítés gondolata ellen. Pontosán tudom, hogy ez nem az irodalmi öncélúság gögje és a nyelvész idegenkedése volt. A film és az irodalom végeredményben — ha elméleti síkon vizsgáljuk a dolgot — két homlokegyenesen ellentétes sínpáron haladó művészet, hiszen az egyik auditív, a másik vizuális, az egyiknek kifejezési anyaga a nyelv, a másiké főleg a kép. Vájjon meg lehet-e örökíteni a nyelvi árnyalatokat, a stílus fenséges és előkelő hűvösséget, az érzelmek pezsgő elevenségét és mértéktartó tárgyilagosságát? Megértem Herczeg Ferencet, hogy szava eleinte csupa tiltakozás volt. Ha szabad, Bemard Shaw esetét idézem. Mint

köztudomású, Bernard Shaw is tiltakozását jelentette be művei megfilmesítése ellen. Nem csoda. Az írók a szavak valutáját mérik, hangokban, szavakban, mondatokban gondolkoznak, a filmes elsősorban képekben.

A filmvilág hosszú időközön át tárgyalta, alkalmasak-e a klasszikus művek a megfilmesítésre? Herczeg klasszikus írónak számít, művei kötelező olvasmányok az iskolában, őt ismerni kulturális kötelesség. Amikor tehát a filmszakma a hercegi művek megfilmesítésével elméletileg foglalkozni kezdett, lényegében egy máig is eldöntetlen harc hangosabb és rokonszenvesebb pártjának nyelvén beszélt. Megfilmesíteni a klasszikusokat! — hangzik el gyakran a kérés, sőt követelés; hányszor vetette fel a kívánságot a napisajtó, az újságolvasó jól tudja. Az a másik párt kifejezetten filmtörténeteket akart megfilmesítve látni, hivatkozni szokott a Faustra, melyet még a némafilmek idejében hatalmas költségvetéssel gyártottak; fel szokták említeni a Peer Gyntöt, az Ámokot, Flaubert Bovárynját, vagy a Shakespeare-tragédiákat: még a legteljesebb technikai odaadás, a legnagyobb művészi, erkölcsi és anyagi felkészültség sem tudta pontosan visszaadni azt, amit az író elképzelt.

Fokozottan állhat ez akkor, mikor a magyar filmgyártás még meglehetősen gyér hagyományokkal vágott neki a Pogányok megfilmesítésének. Herczeg Ferencnek ez a regénye a legklasszikusabb irodalmi alkotások egyike, történelemidéző hangulata egyenesen evokatív erejű. A regényből készült filmnek kis tökelehetőségek álltak rendelkezésére, az a kívánt és remélt hatás, melyet a mesteri regény megfilmesítésétől vártak, kizárólag a film korlátoltabb kifejezési lehetőség-

gei miatt maradt el. A film majdnem szigorúan az érzelmi kifejezés területein mozog, a nyelv — az irodalom — irracionális jelenségeket is ki tud fejezni. Az író legszebb és legszentebb ihletében fogant költői látomások feldolgozhatatlan anyag maradt a filmművészek kezében. Emlékezetes, hogy a regényben a költői intuíciónak milyen nemes nyersanyaga lebeg a táltos megjelenítésében. Az olvasó szinte fulladozik a lázas, vibráló és mégis erőteljesen érzékletes jelenetek olvasása közben. A film — a dolog természete szerint — a nyelvnél sokkal kevésbé elasztikus, sokkal határozottabb körvonalú „nyersanyaggal”, a képpel dolgozik, így történhetett meg, hogy Márton pap démoni erejű látomásait -r- sajnos — csak párbeszédéből tudta meg a film közönsége, holott a regény egyik legszuggesztívabb és leggyönyörűbb része éppen a pap látomásainak mesteri megrajzolása. El kellett veszniök azoknak a vízió hangulatát éreztető nyelvi kifejezéseknek, a legmerészebb szimbolika ormain száguldó képezelet stílművészi megnyilatkozásainak is, melyek nélkül a film a regényhez viszonyítva nem arányosul művészi érték szempontjából.

Ismét fel lehetne tehát vetni: mi legyen a film kötelessége a klasszikus alkotásokkal szemben?

A filmművészet — vagy ha tetszik: filmgyártás — már számos esetben lovagias gesztusokat alkalmazott a klasszikus irodalommal szemben, nemcsak egyszerű kereskedelmi felismerésből, hanem művészi indítékokból lart pour lart is, csupán a művészet öncélúságának a jegyében. Valahányszor azonban a film zászlót hajtott az irodalom előtt, olyanféle arányosításra nyílt alkalmunk a film és az irodalom között, amilyent az

említett példákon kívül a kritikusok megtették a Kare-nina Anna, a Nyomorultak, a Notre Dame-i toronyőr című filmekkel kapcsolatban is.

A Pogányokon kívül Herczeg Ferenc még három alkalommal szerepelt a mozi vásznán műveivel. A Gyurkovics fiúkkal, a Szinusszal, a Láp virágával. Német filmvállalat elkészítette német verzióban a Kék róka című világhírű Herczeg-vígjátékot is, Zarah Leanderrel Cecil szerepében.

A Pogányok után következő három filmet — tekintettel a könnyebben kezelhető irodalmi nyersanyagra — könnyebb volt alkalmazni a film kifejezési lehetőségekhez. A Sziriusz bizonyos vonatkozásokban komplett filmmese, a Gyurkovics fiúk című mű terebélyes jókedélyével, szélesen hömpölygő derűjével, cselekményének filmszerű stílusával ugyancsak kívánta a celluloid-szalagot. Elmondhatom ezt a Láp virágáról is, bár itt a film felépítésében van valami antivizuális; a film nem szereti a retrográd mesevezetést s anélkül, hogy most utólagos kritikát gyakorolnék, én úgy képzeltem volna el, hogy a film civil főhőse egyetlen nagy vallomás keretében mondja el a papnak mozgalmas, jellegzetesen századfordulói életét.

Nemrégem olvastam el Herczeg Ferenc több darabját azzal a szándékkal, hogy a „Herczeg-év”-re való tekintettel, valamelyiket megfilmesítjük és elkészítjük a reprezentatív Herczeg-filmet. Körülbelül még jobban, mint eddig, megerősödtem abban a hitemben, hogy a színház és a film nemhogy rokonságot nem tart, sőt: szembekerült egymással. Herczeg a zárt és színpadra kívánczó konstrukció híve, minden jelenete a színpaddal való alapos és biztos ismeretségét árulja el. Bi-

zonyos szempontból fukar, gazdaságosan bánik a kezében művészetté formált irodalmi nyersanyaggal, mindenütt kellő mértékkel mér, sehol egy grammal sem terheli túl a színpad érzékeny patikaméregét. A film ezzel szemben a korlátlanabb, kötetlenebb formákat keresi. Amikor tehát a filmes színdarabot ír át a filmre, nem tesz mást, mint térbelileg átméretezi a cselekményt, akarva-akaratlanul is szétduzzasztja a dráma zártabb és kisebb kereteit, a cselekményt apróbb mozzanatokra tagolja, képekre tördeli, felbontja. A dráma éppen akkor tartja meg zárt szerkezetét a filmen, ha a filmes kedvező vizuális ötletek kedvéért nem tér el a cselekmény vonalától, a pillanatnyi ihletek kedvéért nem ontja bővebben a filmkockákat, mint ahogyan a dráma zárt menete megkívánja.

Különös tekintettel voltam Herczeg három legáltalánosabban ismert történeti darabjára, a Bizáncra, az Ocskay brigadérosra és a Hidra. Mint köztudomású, az Ocskay brigadérosban Rákóczi *szelleme* — testi megjelenítés nélkül — a főszereplő. Ennek a darabnak a megfilmesítése ismét olyan filmtechnikai eljárásokat igényelne, melyekre a filmművészet mai adottságai között a mű teljes költői szépségeinek veszélyeztetése nélkül, nyugodt lélekkel nehezen vállalkozhatunk. A Híd a reformkor két óriását, Kossuthot és Széchenyit állítja egymással szembe, annak a történet-szemlélének megfelelően, melyet az író magáévá tett és amelyik — hogy úgymondjam — tudományos létjogosultságot nyert. Történelmünk azonban bővelkedik a tisztázatlan problémákban s nem tudni, elég érzékeny-e a filmszalag a szellemi nüanszok pontos érzékeltetésére. A Bizánc megfilmesítése kedves feladata a

magyar filmnek, reméljük: rövidesen elkészül.

Így jutottunk el Herczeg Ferenc olyan epikai műveire, melyek mentesek a történeti korábrázolástól, nem nyúlnak vissza a magyarság messze távlataiba, hanem megmaradnak a társadalomábrázolás keretei között.

Herczeg Ferencet az egyik legbiztosabb kezű kor- és hangulatfestőnek ismeri el az irodalomtörténet. Plasztikus, gyakran a képzőművészek szimultán plaszticitásával emel ki regényeiben, novelláiban egyes mozzanatokat, figurákat, melyek irányító szerepet játszanak az elbeszélésében. Ez a tény a filmgyártás számára örvendetes, éppannyira, az, mint Herczeg Ferenc bőséges mesekészsége, gazdag eseménybonyolítása, regényei cselekményének gyakran filmszerű pergése. Most sikerült találnunk — több egyéb megfilmesíthető Herczeg-novella között — néhány olyant is, mely szétágazó cselekményével, sok színes epizódjával szinte kész színopszis.

Úgy hiszem, a magyar filmgyártás hivatása magaslatán áll az adott körülmények között és a gondos előkészítő munka után a még gondosabb gyártás folyamán sikerül olyan Herczeg-filmet gyártanunk, mely méltóképpen reprezentálja Herczeg Ferencet és a magyar filmgyártást is ...

A NAGYASSZONY NAGY FIA

Írta: L á z á r M á r i a

Herczeg Ferencről írni könnyű — és ugyanakkor nehéz föladat. Könnyű, mert öröm róla beszélni. Nem kell félni, hogy az ember eltúlozza a dolgokat. Bármit mond, nem eshetik a hízelgés gyanújába. És akár az íróra, akár az emberre gondol, nem kell hogy fékezze magát, lelkes bámulatában.

És mégis nehéz. Mert ki tud róla ujat mondani? Vagy olyat, ami nem közhelyként hat? Én semmiesetre sem. — De különben is, ami az írórt illeti, egyenesen illetlenségnek érezném, ha a méltatásába mernék fogni. Szerepköröm e téren adva van. Elragadtatott olvasója vagyok és — ezzel kész.

Más lapra tartozik: Herczeg Ferenc az ember. Erről már volna mondanivalóm. Ha azonban azt mondom, hogy *ugyanolyan* érdekes, *ugyanolyan* színes, és harmóniájában *ugyanolyan* monumentális embernek, mint írónak: akkor mindent elmondtam.

Hogy azonban valamit mégis „hozzak” róla, elmondok egy apróságot, amit tőle hallottam. Oyan bűbajos, hogy kár lenne föl nem jegyezni.

Pár évvel ezelőtt még élt az édesanyja. Már elmúlt kilencvenéves, de tökéletes testi és szellemi egészségnek örvendett. Együtt laktak és Herczeg Ferenc, mielőtt elment hazulról, mindig benézett hozzá elbúcsúzni.

Egy este frakkban és rendjelekkel került elébe. Az édesanyja megcsókolta és a következő szavakkal köszönt el tőle:

— Ne maradj túl soká, fiam. És ne költs sokat. Kikísérte a kapuig és mégegyszer utána szólt a távozonak:

— Feri! Egyenesen tartsd magad!

Ilyen volt kettőjük között a viszony.

„Feri” a most nyolcvanéves írófejedelem azon az estén a Kormányzó Úr őfőméltóságához volt hivatalos.

EMLÉKEK HERCZEG FERENCRŐL.

Írta: Góth Sándor

A sors szabja meg a könyvek útját, még inkább azokét, akik írják őket.

Goethe, a weimari bölcshatalom megalkotta volna remekműveit akkor is, ha faluvégi kunyhóban látja meg a napvilágot.

De abban a formában-e, ahogy ismerjük őket?

Nem, — a Faust mindkét része, a Wilhelm Meister, az Iphigénia, a Hermann und Dorothea, Goethe egész lírája a frankfurti úri családi ház, Jéna, a weimari hercegi udvar légkörében születhetett csak meg, egy zökkenésektől ment hosszú élet folyamán.

A nagy germán poéta-filozófus élete folyására kell gondolnom, amikor Magyarország azt a fiatal embert ünnepli, aki most tölti be nyolcvanadik születése napját.

Amikor a verseci polgármester-família meghitt, kényelmes otthonában Herczeg Ferenc gyermeklelke bimbózni kezd, — Magyarország sötét egén oszladozó félben vannak a felhők.

Ferenc József, fején Szent István koronájával a koronázó dombra vágtat, Deák műve beteljesedett, Magyarország kiegyezett Ausztriával. Pest és Buda Budapestté egyesül s megindul páratlan fejlődése útján.

S mire a gyermek ifjúvá cseperedik, Tisza Kálmán ül a miniszterelnöki székben, mellette Andrassy, Trefort, Baross.

A „Nemzet”-nek Jókai Mór a szerkesztője, a „Budapesti Hírlap”-é Rákosi Jenő, a „Pesti Hírlap”-é Légrady Károly. A Nemzeti Színháznak Paulay Ede az igazgatója.

A virágzásnak indult ország és főváros egyik legszebb díszkertje ez a színház. Szigeti József, Újházi, Náday, Vízvári, Nagy Imre, Jászai, Márkus Emilia, Csillag Teréz, Prielle Kornélia, Alszeghi Irma, Szathmáryné, Gabányi Árpád a pompázó tölgyfák vagy nyíló virágok benne, Paulay vezetése alatt olyan magaslatra emelkedik a Nemzeti Színház, hogy Európaszerte a Comédie Française-el s a Burgtheaterrel együtt emlegetik.

Budapest mérföldes csizmával száguld előre fejlődésében, színmagyarrá lesz. A Váci-útról széles utat vágna a Városliget felé, renaissance paloták mintegy varázsütésre nőnek ki a földből, velük a gyönyörű Operaház az Andrássy-úton. Az utcákon, ahol eddig nehézkes, télen vaskályhával fűtött lóvonatok döcögtek tova, villamosvasútak dübörögnek. A város északi és déli részén gyárkémények okádják a füstöt, kiépül a Stefánia-út s ruganyos aszfaltján gumikerekes fogatok hajkurásznak a délutáni órákban, — szép asszonyok, gavallérok korzóznak ott. Felépül a Margit-híd és a vasúti összekötő híd.

A Nemzeti Színház a magyar & idegen klasszikusok mellett Ohnet-t, Sardou-t, Dumas-t játssza. A magyar modern répertoire-ban Csiky Gergely, Váradi Antal, Dóczy vezet.

*

A versed fiatalember fiskálisnak készül. Közben néha penna kerül a kezébe s egyik-másik vidéki város

hírlapja közli tárcáját. Az ifjú Versecen összekülön-
bözik néhány katonatiszttel. Megverekszik velük,
egyik mérkőzése tragikusan végződik. Néhány hóna-
pot állaimfogházban kell töltenie s ott megírja első re-
gényét: «Fenn és lenn» címmel. Pályadíjat nyer vele,
a sors közbelépett: végleg lemond az ügyvédségről. Ez
a párbaj egyik legnagyobb írójával ajándékozta meg
Magyarországot.

Az élesszemű Rákosi Jenő felismeri benne a zse-
nit, Herczeg Ferenc a «Budapesti Hírlap» állandó
munkatársává lesz, novellái, huszártiszt-történetei is-
mertté teszik nevét.

*

A mi Nemzeti Színházunk ebben az időben gyö-
nyörű empire homlokzatával ott állott a Rákóczi-út
és Károly-körút sarkán, azon a telken, amelyen immár
évtizedek óta provizórikus bolthelyiségek éktelenked-
nek. Nézőterének, — szépséges égszínkék kárpitozá-
sával, intimitásával, remek akusztikájával, — nem
volt a kontinensen párja. Isten ellen való vétek volt a
színművészet e szentélyét lebontani. A Nemzeti Szín-
ház azóta se jutott hozzá méltó otthonhoz. A háborús
apokalipszisnek egyszer majd vége szakad s akkor
egész szépségében újra ott díszlik majd az igazi «Nem-
zeti» a Grassalkovich-telken.

1893-ban a kolozsvári Nemzeti Színház tagja
voltam. Márciusban úgy alakult a színház műsora,
hogy egy hetet tölthettem Budapesten szüleim, test-
véreim körében. Ami szabad időm maradt, a Nemzeti
Színházban, színészi álmaim Mekkájá-ban töltöttem.

Az estéimet úgy, mint a délelőtteimet. Paulay Ede engedélyével, aki a Színiakadémián professzorom volt, a próbák alatt meghúzódhattam a kakasülön. A színpadon új darabot, magyar színművet próbáltak. Sokulhattam, gyönyörködhettem a nagy *Paulay* rendezésében és megbámulhattam színész-ideáljaimat. A nézőtér első sorában a földszinten egy nyurga fiatalember ült. Paulay mellett néha ő is tett észrevételt egyik-másik színész játékára, felfogására. A darabnak szebbnél-szebb jeleneteit elragadtatva figyeltem, de a fiatalember megjegyzései valósággal megbabonáztak. A színpadon való jártassága, otthonossága, éleslátása szinte döbbenetes volt.

A «Dolovai nábob leánya»-t próbálták, a nyurga fiatalember Herczeg Ferenc volt, a darab szerzője.

Olyan mámorossá tett mindaz, amit a Nemzeti színpadján láttam, tapasztaltam, hogy színházam direktiójától sürgönyileg kértem szabadságom meghosszabbítását, hogy a bemutatón jelen lehessenek. Az engedélyt megkaptam, s ez az este egész életem egyik felejthetetlen élménye maradt. A tökéletes előadás, a nagyszerű rendezés és — last not least — maga a darab, extázisba hozta a közönséget. A magyar drámairodalom és színművészeti páratlan diadala volt ez, a nyurga fiatalember egyik napról a másikra — Herczeg Ferencé lett.

Merész ívben szökölt innen pályafutása a magasságok felé. Rákövetkező esztendőben a «Három testőr» bővölte el, s kacagtatta meg a Nemzeti Színház közönségét. Közben ideje maradt arra, hogy megindítsa az «Új Idők»-et. Ez a folyóirat végig kedves olvasmánya maradt a magyar úri osztálynak, s a jövő

esztendőben éri meg fennállásának félévszázados fordulóját. Novellái, regényei egytől-egyig «best seller»-ek. A «Mutamur»-nak és különösen a «Szelek szárnyán» c. remek útirajzának köszönhetem, lelki felüldülésem legszebb óráit.

A főváros hatalmas fellendülése 1896-ban megszüli a Vígszínházat. Fennállásának csak ötödik esztendejében éri a szerencse, hogy Herczeg Ferencet játszhatja. A színházat ekkor már kegyeibe fogadta a közönség. Ditrói Mór, a Vígszínház Paulay-ja ragyogó együttest teremtett itt meg, ám igazán nagy műintézőt a Vígszínházat az «Ooskay brigadéros» bemutatója avatta fel 1901. januárjában. A délceg, nagyszerű Fény vessd Emil játszotta a címszerepet, a Nemzetitől a Víghez átpártolt felejthetetlen Csillag Teréz volt a partnere. Kisebb szerepekben olyan nevek ragyogtak a színlapon, mint Hegedűs Gyuláé, Varsányi Iréné, Szerémy Zoltáné, Gál Gyuláé. Magamnak is kisebb feladat jutott Jávorka Ádám szerepében, örökké emlékezetes maradt előttem az a néhány perc, mely alatt a darab megkapóan szárnyaló prológusát mondhattam el. Ritka pillanat az egy színész színpadi életében, amikor egy nagy költő gondolatait tolmácsolva, az ezerfejű tömeget úgy ejtheti hatalmába, hogy az visszafojtott lélekzettel hallgatja az igét.

Nincs ehhez fogható mámor! Ezt az érzést köszönhettem akkor Herczeg Ferencnek. A prológus negyedik soránál már tudtam, hogy ez az est ünneppé magasztosul. Úgy is lett s az «Ocskay brigadéros» másfél évtizeden át uralkodott a Vígszínház műsorán.

A «Balatoni rege» a Vígszínházban, a «Bizánc» a Nemzetiben, majd «Déryné ifjasszony», a «Kiván-

donló», «Éva boszorkány», és az utána következő darabok előadásai megannyi diadalt hozott hol ennek — hol annak a színháznak.

S Herczeg Ferenc, az ember?

Talán úgy jellemezhetem legtalálóbban, ha azt mondom, hogy *ember* volt s megmaradt annak máig. Meleg szívű embernek, aki valami különös szemérem-érzéssel bizonyos hűvös tartózkodás mögé rejtette mindig a mi szeretet és gyöngédség élt benne embertársai iránt.

Mikor már tagja lett minidien magyar irodalmi társaságnak s az Akadémiának, nem kerülhette el végül, hogy a politisa is magához ne édesgesse. Nem hinném, hogy túlságos lelkesedéssel vállalta képviselőségét, úgy képelem, nagy barátja Tisza István ösztönzésére. A szabadelvű párt tagja lett, s csodák csodája, — megmaradt szabadelvűnek.

*

Goethével kezdtem, vele végzem is szerény soraimat. Nincs velük egyéb célom, minthogy egy szál bábérlevéllel járuljak ahhoz a koszorúhoz, melyet a nemzet nagy napján nyújt át neki. A német költő óriás túl volt nyolcvanadik esztendején, amikor élete főműve, a «Faust» második része után pontot telt.

A nyolcvan esztendő Herczeg Ferenc ép oly sudáregyenesen, ép oly sastekintettel jár közöttünk, mint a Weimar-iak között Goethe járt.

Az a meggyőződés él bennem, hogy élete főművével még ezután fogja nemzetét megajándékozni Herczeg Ferenc, az örök ifjú.

A FORMA MESTERE

Írta: K á r p á t i Aurél

Írónak nincs életkora. *Kora* van csak, melyben él, halálon innen épp úgy, mint síron túl, valameddig alkotása eleven érték marad! S ez a kor az ő legmegbízhatóbb mértéke: tehetségével egyenes arányban tágul, szélesedik, növekszik. Benne, vele, általa, hozzáviszonyítva és rávonatkoztatva fejeződik ki igazán egész életművének külső-belső értéke, formai és tartalmi jelentősége.

Herczeg Ferenc nyolcvanadik születésnapja mégsem pusztán az emberre tartozó ünnepi dátum. Ez a ritka, szép évforduló sokkal több ennél és főleg jelképes értelme szerint, íróilag is nevezetes mozzanatot jelez. Nem befejezést ugyan, de mindenesetre valami stílusos kikerekedést — a kerek évszámmal együtt. Fölrkekezést a legmagasabb oromra, ahonnan a megtett úH valamennyi szakasza immár irodalomtörténeti megvilágításban tekinthető át, mint szervesen összefüggő, egyetlen teljesség.

Csábító feladat lenne emellett a sok fordulatú útnak minden emlékezetes részét nyomon követni, bejárni és pontos térképfelvételt készíteni a novellista és regényíró, a publicista és drámaköltő, majd hat évtizedet átfogó, szellemi kalandokban gazdag vándorlásáról. Ám a jubiláris alkalom, ehhez kevesebb időt kínál, mint amekkora felkészültséget, beható tanul-

mányt és alapos elmélyedést követel. A kísérletező ezért kénytelen beérni szerényebb munkával. Csupán arra vállalkozik, hogy mintegy madártávlatból vegye szemügyre a változatos, kiterjedt táj — felszín — karakterét szinte csak futó pillantást vetve az ekép megmutatkozó fő — formák — vonulatára. Így hát eleve lemond a külső alakzat mélyén rejlő belső tartalom méltatásáról. S legfeljebb abban a meggondolásban talál némi kárpótlást vizsgálódásának nagyon is érzett egyoldalúságáért, hogy a forma, az irodalom és művészet területén korántsem, mellékes tényező. Ellenkezőleg: mindég a lényeg hordozója.

Herczeg Ferenc fiatalos töretlenséggel, testi-lelki frissességgel betöltött) nyolcvanadik esztendeje mindenekfölött két tanulással szolgál. Egyik arra figyelmeztet, hogy az igazi életmű kiteljesedéséhez goethei idő szükséges. Akinek nem adatott meg a hosszú életkor ajándéka: jórészt töredéket hagy hátira. Ritka az olyan kivétel, mint Shelley, Puskin, vagy Petőfi, zárt egésznek való hagyatékával. Másik tanulsága a Herczeg jubileumnak az, hogy maga az *életmű*, amint a szó összetétele is világosan utal rá — tulajdonképpen két részből áll: az *ember* életéből és az *író* művéből. S itt megint Goethehez kanyarodunk vissza. Az örök példához, ki először mutatta meg, hogy saját életünk is lehet *remekmű*. Tudatosan felépített, részletező gonddal kiképzett s mégis nagyvonalú egységbe kötött tökéletes minta, *egyenrangú* alkotás a költő vagy művészi oeuvre-vel. Csak éppen valakinek kell lenni hozzá. Olyan valakinek, aki elegendő idővel rendelkezik minden értékes adottság kibontásához, zavartalan formábaöntéséhez és teljes érvényrejuttatásához.

Herczeg iránt kegyes volt a sors: mindkét feltételt megadta neki. Nyolcvanadik éve küszöbéhez úgy érkezett el, hogy életét és művét egykép hibátlan remekké, hiánytalan egészszé teljesíthette. Újabb irodalmunk történetében — amely tele van csodálatos és fájdalmas torzókkal — egyedülálló jelenség ez. Vigasztaló, szerencsés kivétel, amilyenhez fogható a múltban is alig akad. Az emberi életet — Liu Yutang *A Bölcs mosoly* egyik megkapó fejezetében — úgy lehet olvasni, mint egy költeményt. Meg van a maga ritmusa és lüktetése. Kezdődik az ártatlan gyermekséggel. Folytatódik a félszeg serdülő korról, amely ifjú szenvedélyeivel, ideáljaival és becsvágyaival az érett társadalomhoz igyekszik alkalmazkodni. Aztán eléri a tevékeny férfi kort, amely már hasznát veszi a tapasztalásnak s mind több ismeretet szerez a társadalomról és az emberi természetről. Majd a későbbi évek kiérlelik a jellemet, mint gyümölcsöt az ősz, vagy jó bort az idő, miközben az ember türelmesebb és érzelmesebb lesz, egyúttal azonban gyengédebb életfelfogásúbb is. Végül, életünk alkonyán, az öregkor igazi filozófiájával megleljük a békét és biztonságot, a jóléső pihenést, derűs nyugalmat és bölcs meglegedettséget. Az embernek éreznie kellene ennek az életritmusnak sajátos szépségét, úgy méltányolva főtémáját, összeütközéseit és végső feloldódását, akár csak a nagy szimfóniákban. A ciklusok *tempója* körülbelül egyforma minden életben, de a zenét ki-ki maga szerzi itt. S ez a forradalom, ez az egyéni *Leitmotiv*, ha diszszonáns hang nem zavarja — valami méltóságos tempóban és egymásutánban halad, normális nyugvópontja felé. Senki sem tagadhatja, hogy az élet, amely

gyermek-, férfi- és öregkorból kerekedik ki, nincs szépen elrendezve. A napnak is megvan reggele, dele és estéje, az évnek is a maga egymást váltó szaka — és jó, hogy így van. Ha ebből a szempontból nézzük az egészséget s ha mindig az «évszak»-oknak megfelelően igyekszünk élni, az emberi életet csakugyan *költemény* módjára élhetjük... A szellemes kínai író hasonlatát szinte szószerint megvalósítva szemlélteti a nyolcvanéves Herczeg Ferenc «költői művé» érlelt élete. Mert ez a zökkenés nélkül kialakult, simán haladó s fokozatosan egyre följebb ívelő élet valóban olyan teljes egész, mint egy tökéletes költemény. Tett és szó tisztán rímelve cseng össze benne. Strofikus szerkezete, természetes könnyedséggel tagolt és egymást követő sorai acélos következetességgel záróhrak harmonikus egységbe. Legjellemzőbb rá valami keresetlen belső rend.

Maga a vérré vált ízlés és csalhatatlan arányérzék, amelyen beidegzett fegyelem, ösztönös formatisztelet és higgadt bölcsesség uralkodik. Az a józan, okos, előrelátó, megtanulhatatlanul veleszületett úri magatartás, amelyet sohasem érhet váratlan meglepetés, mert minden eshetőségre készen áll — akár egy Ferenc József korabeli katonatiszt — s ezért sohasem is kényszerül megalkuvásra. Mindig hű maradhat önmagához, elvi meggyőződésének feladása nélkül, bármerre fordul, bármit vállal. Ennek az életnek lírája talán kissé tartózkodó. De ebben a tartózkodásban mennyi biztonságérzés van s milyen művészi öntudat. Herczeg sokat emlegetett «hűvössége» arra vall, hogy nem csak az író, hanem az ember is jól ismeri az érzelmi fojtottság, a goethei «visszatartás» feszítő-

és ható-erejét. Azt a tárgyilagosságot, amely legmeggyőzőbb jele a morális és szellemi fölénynek, az önismereten alapuló kritikai szemlélet magasabbrendűségének.

Bizonyos, hogy elsősorban egyéni lélekalkata és vérmérséklete miatt lett ilyen szerencsésen kiegyensúlyozott Berezeg Ferenc élete. Még bizonyosabb azonban, hogy ezt a kiegyensúlyozottságot nem ajándékba kapta. A személyi adottságokon kívül ehhez tudatos alakító szándék, határozott akarat és kemény önfelegyelem kellett. S ez Herczegből nem is hiányzott. Mióta a fiatal versed jogász «egy szál karddal» vágta be magát a nyilvánosság érdeklődésébe, sőt az irodalmi érvényesülés berkeibe is (első regényét tudvalevően párbajbüntetésének kitöltése alatt írta) a *mértéktartás* lett legfőbb erénye. Az írónak és embernek épp úgy, mint a kevésszavú politikusnak és hangadó közéleti tényezőnek életében nincs semmi feltűnésteltető túlzás, vagy kilengés. Különösebb becsvágy sem izgatta, mégis elért mindent, amit nálunk író csak elérhet: hírt, nevet, rangot, kitüntetés¹, hivatalos elismerést, népszerűséget, vezéri szerepet és szinte legendás tiszteletet, mind a közönség, mind a kritika részéről. A siker talán épp azért szegődött nyomába, mert sohase hajszolta. Elfogadta, de keveset gondolt vele. Ha nem nézte is le, túlságos jelentőséget sem tulajdonított neki. Nyugodt, férfias, előkelő, inkább zárkózott, mint kitárulkozó magatartásai legalább mindig erre vallott. Mindenesetre: az elsőséget nála szebben, úribb módra, gögösebb szerénységgel viselni és megtartani alig tudta valaki.

A magyar középosztály legfejlettebb rétegének,

a művelt városi polgársággal elkeveredett, európai igényű gentrynek, jellegzetes életformája az övé. S ez az a forma, — bár ha csak egyik felét örökölte, másik felét maga szerezte — tőle kapta meg végső csiszoltiságát és tökéletességét. Nincs rajta semmi kieső, idegen, (Szervetlen vonás. Egyénien zárt és mégis egy egész osztályt kifejező. Konzervatív és mégis modern. Első pillantásra majdnem konvencionálisnak tetszik, de csak — majdnem. Olyan, mint a legegyszerűsebb Herczeg regény. Nincsenek szenvedélyes fordulatai, váratlan meglepetései. Az egész alig hajszálnyira tér el a dolgok megszokott rendjétől. Ez az árnyalati eltérés azonban itt ugyanúgy jelen van, mint írásaiban. S ha jobban szemügyre vesszük, menten kiderül róla: milyen lényegbevágóan fontos, mennyi pszichológiai finomság és újszerű tartalmi érték biztosítéka. Együttal pedig jelzi mindazt az elhatároló különbséget, amely az embert *egyéniséggé* avatja. Olyan kivételes egyéniséggé, aki saját életét is kivételes alkotássá tudja formálni, — ami egyébként természetes egy formaművésztől.

Mert Herczeg Ferenc valóiban a forma mestere, s mint ilyen a legnagyobbak közül való. Nyolcvan év csúcsáig egyetlen lendületben felmagasló harmonikusan kiteljesedett élete és változatos írói alkotásainak egységes művé épült sora egyformán erről tanúskodik. Indulásától máig mindenkor, mindenben a formaadás, formatartás volt és maradt legfőbb erőssége. Regényei, színdarabjai, novellái, karcolatai, publicisztikai írásai mind a *művészi forma* lényegét őrző, stílusképző, jelentőségét hirdetik és bizonyítják. A tartalomhoz mindég egyetlen kifejezési lehetőségként simuló forma

tökéletessége az írói megmunkálás hibátlansága és lelkiismeretes gondja biztosítja mindenekfelett Herczeg műveinek külső-belső összetartottságát és szilárd egységét épp úgy, mint időálló voltát. S ez annál tanulságosabb észrevétel lehet számunkra, mert az ő sokoldalú munkássága jórészt ép olyan évtizedekre esik, melyeik valósággal *a forma-bontás és stílus-bomlás* jegyében kísérelték meg a mindenáron való újság keresését. Herczeg Ferenc sem regényeiben, sem drámáiban nem volt forradalmi újító. Főképp nem a formai zártság rovására. Lényéhez sokkal inkább illik a *reformer* megjelölés. Mint regényíró: Jókai és Mikszáth, mint drámaíró: Szigligeti és Csiky vonalán áll, azok egyenes folytatójaként jelentkezett. Később is, egész irodalmi pályája során „a hídépítő” szerepét töltötte be. Művei fokozatosan, emelkedő íveléssel vezetnek át a tegnaptól a mába, észrevétlenül adva hozzá a meglévő régihez azt az új többletet, amit kivételes termékenységű és egyéni tehetsége mind máig friss elemekkel gazdagít. Irodalmunkban ő képviseli az evangéliumi példázat „hű sáfárját”, aki dúsán megnöveli a rábízott örökséget. Konzervatizimusa tehát egyáltalán nem megállás, hanem szakadatlan lassú mozgás, megfontolt, óvatos és biztos haladást jelentett és jelent ma is.

Herczeg Ferenc az élő Jókai romantikus bűvöletének varázskörében nőtt fel. A „nagy mesemondó” páratlanul népszerűvé szélesedett és szinte egyetlen hitt útján indult el, saját mesélőösztönére hallgatva, amely nem is csalta meg. Jókain kívül egyetlen magyar „elbeszélő” se fogható hozzá. Kedvezett fejlődésének a kor szelleme is. A milleniumi évek ragyogó, ünnepi

káprázata, amely a magyar nemesi középosztály — a történelmi múlt kigyúló glóriájában — magával a nemzettel azonosította, s a társadalom mélyén erjedő szociális problémákról alig vett tudomást. Herczeg Ferenc legjobb erőinek kibontakozása egybeesett a nacionalizmus boldog aranykorával. Természetes, hogy a csillogó jólét látványa megnövelte optimista-hajlandóságát és jóidőre elaltatta minden gyanakvását. Körülbelül egész nemzedéke így volt ezzel. Erős kritikai hajlama ironikus elnézéssé enyhült s legfeljebb a csipkelődő gúny szellemes felvillanásaiban vetett szikrát. Bírálótehetségének éle (kikerülte az eleven hűsbavágást: beérte apróbb és ártatlanabb társadalmi félszepségén (kipellengérezésével. A gentryt például a Gyurkovits-család írója épp úgy kívülről nézte, és épp oly jól látta, akár Mikszáth, ám még nála is jobban tartózkodott attól, hogy hibáit szigorúan ítélje meg. Pedig a moralista-vonás már akkor sem hiányzott írói adottságai közül. Minden kvalitása meg volt hozzá, az életismerettől a penetráló készségig, hogy (korának kíméletlen, nagy szatirikusa legyen. Egy magyar Gogoj, aki mosolygó arccal tart kegyetlen ítélőszéket eleveneik és holtak fölött. Herczeg megmaradt a sokat sejtető mosolynál. Mi tartotta vissza? Mi hiányzott mégis belőle? Semmiesetre sem a férfias bátorság hadakozó kedve, vagy bajjívó magányosság vállalása, — elvégre akár hányszor sokkal kevésbé jelentős kérdésekben habozás nélkül kiállót és határozottan szembefordult a közhangulattal, politikai kockára vetve írói népszerűségét. Másról lehet itt szó. Talán arról a titokzatos lölekredezésről, amely egy tragikus kimenetelű párbaj nyomán támadt a huszonnégy éves fiatalemberben és kihatott

egész későbbi magatartására, egész életére. Valami afféle felismerésről, hogy a kicsiny acéltoll épp oly veszedelmes fegyver, mint a gyilkos acélpenge: akaratlanul is halálos sebet ejthet. Ki tudja, milyen rejtett gátlások feszülnek a lélek mély világában anélkül, hogy magunk tudnánk róluk? De az is lelhet, hogy egyszerűen az a bizonyos *Leitmotiv* szólalt meg az emberben, amelyről Liu Yutang beszél és az író erre hallgatott. Ez tartotta vissza olyan feladatok vállalásától, amelyeket nem érzett a maga dolgának, viszont azt, ami csakugyan számára volt fenntartva, azt annál hiánytalanabban elvégezte mindenkor.

A nálunk újszerű katonatémákat, vidéki gentry- és nagyvárosi szalon történeteket kedvelő fiatal író köimyen és simán érvényesült. Hangjának választékosága, elmésségének csípős zamata, alakjainak és helyzeteinek érdekes beállítása egyszerre meghódította a századvégi magyar olvasóközönséget. Finoman elemző társadalmi regényeiben és vígjátékaiban szerencsésen egyesült az időszerű problémák könnyed felvetése a józan okosság fölényes megnyilatkozásával. De Herczeg csakhamar megalégtelte a puszta szórakoztató szerepét. A századforduló után komolyabb tárgyak felé fordult. A szerelmi problémákat a nemzet sorskérdései váltják fel regényeiben és szindarabjaiban. Az *Ocskay brigadérossal* csaknem egyidejűleg született meg a *Pogányok* és a *Bizánc*. Az a három reprezentatív alkotás, amelyben a tiszta irodalmi szándék először párosult (magasabb politikai célkitűzéssel, s amely Herczeg Ferencet egycsapásra *nemzeti* íróvá, majd — pályája tovább emelkedése során — valóban *a nemzet írójává* avatta.

A történelmi szemlélet elmélyülésével együtt járt *a művészi forma* klasszikus zártsága kiér és e is. A világos alaprajz, a részarányos szerkezeti és homlokzati kiképzés, a stílusra-tartás egysége ugyan kezdet óta nagy erőssége Herczeg írásainak, de igazában mindezeket az architektonikus értékeket csupán élete második felében írott művei juttatják érvényre a maguk valódi jelentősége szerint. A Bizánc egész fölépítése nemcsak tökéletesen színpadszerű, hanem olyan drámai tömörséggel egybezáruló, hogy párbeszédeinek némely retorikus helye ellenére is legjobb drámánk a Bánk bán óta. S ugyanez a konstrukciós zártság, belső rend helyes elosztottság és stílusos kiképzés jellemzi az Árva László király-t, sőt Herczeg kevésbé igényes tárgyú, könnyebb fajsúlyú színműveit is. Elsősorban a művészet rangján jelentkező mesterségbeli tudás, a gondos, anyagszerű megmunkálás hibátlansága biztosít megkülönböztetett helyet és hosszú életet legtöbb darabjának. Épp úgy, mint regényeinek, amelyek közt olyan egyvégből szabott kimagasló értékeik akadnak, mint az *Élet kapuja*, a *Hét sváb*, vagy a fojtott zengésű *Aranyhegedű*. Mégis, Herczeg nagyszerű formaművészetét legtökéletesebben novellái szemléltetik. Ezekben minden együtt van, ami a remekművet teszi: a mese önmagába záruló kerekdedségétől, a folyamatos elbeszélőhang természetességéig, a helyzetek drámai sűrítésétől az alakok mesterien szűkszavú jellemzéséig, a konstrukció tisztaságától a nyelvi plaszticitásig. Csalhatatlan érzéke a stílustartás iránt itt mutatkozik meg legkifejezöbben. Nemrég megjelent *Száz elbeszélése* — amely félszázad előtt írott novelláinak javát öleli fel — európai viszonylatban is első helyen áll. Ezeknek a

klasszikus szépségű novelláknak mélytüzű ragyogása, egymáshoz villanó és egymást erősítő sugár-játéka olyan csodálatosan felfokozódva jelentkezik ebben a tömör együttesben, mintha *egyetlen* drágakő több fazetára csiszolt lapjai mögül törne elő. A vér tragikus vörösétől, a hűvös tárgyilagosság jégfehér csillogásáig, a humor kékes-lila irizálódásától a megbocsátó bölcsesség déli napfény-tündökléséig minden színárnyalat föl-sziporkázik itt. S zavartalanul mutatkozik meg rajta keresztül az író egész értelmi és érzelmi skálája: a könnyed, elegáns, de mindig találó, szellemes csúfolódástól a költői ellágyulásig, a fanyar iróniától a történelmi pátoszig, a csevegő elmésségtől a lírai meghatódásig.

De rámutat ez a novellás kötet Herczeg Ferenc írói arculatának egyik olyan sajátosan jellemző vonására is, amelyet eddig alig vettek észre és méltattak érdeme szerint. Nevezetesen arra, hogy ez a valósághoz tapadó „realista” író, milyen szívesen, könnyen és természetesen fordul gyakorta a szó szoros értelmében vett mese *irracionális* síkjára, a szabadon csapongó költői képzelet két végtelenje felé. Egész sereg novellája, köztük a *Himlő-utca*, a *Daruember*, *Aranybalta*, *Szilveszteri lovasok* és *Bujdosó emlékek* bizonyítja, hogy ez a fel-szabadulás nem véletlen kilengés nála, de mélyről feltörő vágy-teljesülés, belső hajlandóság termő-magba szökkenése. A mérnöki pontosságú remek elbeszélő, aki annyi józan mérséklettel és megbízható hűséggel ragaszkodik a valóságához, ha időnkint megejti lelkét az *örök mese* varázsa, — minden valamirevaló magyar író legdrágább Jókai-öröksége, — egyszerre kibontja képzelete szárnyát és repülni kezd, költő módjára le-

begve az álomba révült élet felé. S költészetének nyilván ezek a „Szelek szárnyán” szálló, „fantasztikus” kalandok a legszebb diadalai. Mert Herczeg Ferenc minden tartózkodó „hidegsége” ellenére nem csak (művész, hanem költő is. Azonban a költők ama fajtájából való ő, aki a hangulatfestő szavak zenei varázslatánál többre tartja a *szemlélet* költőiséget. A helyzetek és fordulatok, más szóval: a *tények* költészetét. Ez persze nem jelenti azt, mintha a stiláris finomságok iránt érzéketlen lenne. A forma nagymesterének körültekintő, művészi gondossága a legkisebb részletet sem hanyagolja el. Figyelme mindenre kiterjed. Egy szó helyzeti értékének mérlegelésére épp úgy, mint az interpunkció jelzőerejének kihasználására. Tőle magától tudjuk, hrxgy az írás sokszor mennyire kifárasztja, mert minden művét legalább kétszer írja le sajátkezűleg és csak azután gépeli le a javított példányt, a végleges szöveget. Ez a műgond meg is érzik minden „kész” során, anélkül, hogy a fáradság legcsekélyebb jelét észre lehetne venni rajta. írásai épp oly frissek, amilyen rugalmas fiatal ő maga is ma, nyolcvanéves korában is.

Herczeg Ferenc csak rövid ideig vett részt az irodalmi életben. Korán visszavonult presztízisének szinte megközelíthetetlen fellegvárába. Nagyságának jele, hogy mégis „közvélemény” alakító, eleven, döntő tényező tudott maradni irodalmunkban mind máig. Magányosságában is irányító erejű vezér, aki egymaga áll helyt egy egész nemzedékért.

HERCZEG FERENC KORA

Írta: Szüllő Géza

A boszniai okkupáció után virult ki Magyarországon az aranykor. A nemzet már kiheverte a szabadságharc, az abszolutizmus, a bécsi krach sebeit. A társadalom az állam és a nemzet minden rétege újjá éledt és szállt, szállt a Kárpátoktól az Adriáig az az ózon, amely mindig kellett Hunniának: a szabadság levegője. A szabad erő kifejtés, a szabad verseny. (Handicap az volt, hogy Budapesten a zsidókat keresztény papok nevelték. Ez a kettős dialektika túl intelligens gyümölcsöket termelt).

Tisza Kálmán kormányzása alatt volt a Zenit. A Habsburg-birodalom, melyet hivatalosan „Osztrák-magyar monarchiának” hívtak, furcsa keverék volt. Azon vitatkoztak, hogy államszövetség-e, szövetséges állam-e, egy-e a kettő, vagy kettő-e a kettő; ám az kétségtelen, hogy a magyarságnak olyan pozíciója lett Tisza Kálmán bölcsességéből, aminő az Anjouk óta nem volt. Ekkor lett Budapest Magyarország fővárosa igazában. Idejött az, aki letört, idejött az, aki feltört. Kohó lett a főváros, olyan erőket fejlesztett ki rövid időn belül, mint Amerika. De amíg Amerika a gyors ütem alatt csak civilizációt, addig a magyar „magyar kultúrát” termelt ki. A magyar kultúra különleges összefonódása a nyugatnak a kelettel. Nem vitézkötéses pyjama, de színes virágokból kötött csokor. Tisza Kál-

mán korszakában — mert korszak volt ez — európai viszonylatban igen magas színvonalon volt a magyar szellemiség. Liszt Ferenc, Benczúr Gyula, Jókai, Fraknói, Pulszky, Jászai és a többi és a többi nagy név igazolja ezt.

A megyei sátoztáborokból nemzeti társadalom lett. Ekkor keletkeztek a klubok. Az Athleta Club, a Hunnia Club; az Országos Kaszinó (már nem C-vel, mint a Nemzeti Casino, de magyaros „K” betűvel). Ezekből szövődött össze az a szőnyeg, amelyen immár lakkcipőben ment előre az új európai formájú generáció.

És ebben az időben jött fel Budapestre Herczeg Ferenc.

Ezt az amerikai és balkánizű európai fejlődést nézte a szolid, a gazdag alföldi német kultúrával telet Versecről ide származott fiatalember. Avval a biztos tekintettel vizsgálta az új társadalmat, mint a nagy professzorok nézik a működésben levő emberi testet. A diagnózis adomány, a terápia a tudomány.

Herczeg látta a gyors fejlődésnek a sors velejáráját, látta, hogy nem mind arany, ami fénylik, látta és nézte az aranyfüstöt. Együtt élt azokkal az aranyifjakkal, akik ugyan frakkban voltak a bálban, de még lelki fokossal sétáltak az utcán. Látta a nagy kártyacsatákat, ahol a vidékről feljött «földesúrnak» — akkor még így hívták — az aranyos búzát a zöld mezők helyett a zöld asztalon szórták szét.

Aki a visszasságokat látja és azon nevet — az a *humorista*; az, aki ezeket látja és *kineveti*, az a *szatirikus*; aki ezeken javítani akar, az a *moralista*; aki mindezeket látja, nézi, az a *nevető filozófus* — és ezek *együttese* Herczeg Ferenc.

A legragyogóbb napsütésben néha egy-egy rejtelmes felhő jelenik meg az égbolton és az árnyék kévék rásötétednek a sugarakra; talán figyelmeztetése ez az Örökkévalóságnak: Minden mulandó? Akármilyen ragyogó és tiszta Herczegnek minden munkája, az soha nem idill, nem csendélet. A fiatal író feltűnt és abban a korban az, aki feltűnt, annak kinyílt a Sándor-utcai kis sárga palota kapuja, kinyílt a magyar képviselőház. Természetes, hogy Herczeg Ferenc is képviselő lett. Ám a kor abszolút értékének olyan ismerője, mint ő, megvetette az üres szónoklást. A legragyogóbb szónoklatoknál is rideg maradt. Bár a formát megbecsülte, de csak akkor figyelt, ha olyat hallott, amiben nem hang, de érc volt. Természetes, hogy liberális gondolkozású lévén, Tisza István szűkebb körében érezte jól magát; de soha nem volt abban az időben divatos sablonú képviselő. Mindig érezte és érezte a többi: «Közéjük való, de nem belőlük való.» Herczeg vallotta azt, amit igyekeztem így megformulálni: «Aki tudja a paragrafust, az a *jogász*, aki végrehajtja a paragrafust, az a közigazgató; aki ezeket nem tudja, az a *törvényhozó*; aki mindezekről mindezt tudja, az a *politikus*. »

Politizálni Herczeg népies értelemben nem politizált soha; de állambölcseleti szempontból mindig, szóval, tettel, példával, írással mindig, és most különösen, amikor Trianon ellen, az igazságtalanságok ellen ragyogó tollal védi a Területvédő Liga keretén belül Magyarországot.

Azonban nagy embert méltatni nem illik, vádolni pedig ízléstelen. Én vallom, hogy minden dicséretben van valami sértő arrogancia. A hegy, hegy, a domb,

domb, a porszem, porszem, úgyis. Ezt csak a nagy «reformerek» nem értik meg, bár most kezdik már ezt hátrányukra megérteni. Herczegnek nincs semmire szüksége, még időre se, ami igazolja. Megadatott neki, ami Talleyrandnak. Akitől megkérdezték 87 éves korában, mi a legnagyobb sikere és elégtétele? «*Jai survécu.*» — Túl éltem az időmet!»

HERCZEG FERENC, A HÍRLAPIRÓ

Írta: B e n d a Jenő
a *Pesti Hírlap* fel. szerkesztője

Abban az időben, amikor Herczeg Ferenc először szimatolta a nyomda festékszagot, a budapesti szerkesztőségek képe egészen más volt, mint manapság. Azóta az újságírás kalandos vállalkozásból és romantikus hivatásból békés és szürke életpályává szelődött. Manapság a szerkesztőségekben fölös számmal ülnek azok a hivatalnok-újságírók, akik úgy választották ezt a pályát, mint mások a kettőskönyvvitelt vagy az állami hivatalt. Ma ezek a derék és tiszteletreméltó urak nagy lelkinyugalommal írják meg unalmasan gömbölyödő közhelyek és laposra kopott szófűzések között csörgedező cikkeiket. Pontosan úgy, mint az ügyvéd a periratát. A cikkek hatása is hasonló a periratokhoz. Az olvasó elálmosodik rajtuk.

A mai szerkesztőségekben penészes unalommal, ráérő egykedvűséggel dolgozzák föl a napi híryanagot, olyanformán, mint egy gyarmatárucég vagy szénnyagkereskedő irodájában az érkezett leveleket. Úgyszólván teljesen kipusztultak belőlük azok az ösbövények, akik Herczeg Ferenc szárnypróbálgatásai idején tintapecsétes, rozoga íróasztalaik mellett izgultak, lelkesedtek, háborogtak és két feleslegesen nyakukba vállalt párbaj vagy két jólsikerült szerkesztőségi ugratás között remek riportokkal, vagy sziporkázótan ötletes és

lendületes cikkekkel írták tele a maguk elé terített hosszú «kutyanyelv»-eket.

Ebben a régi hősies időben az irodalom szoros házastársi viszonyban élt a hírlapírással. Minden író egyúttal újságíró volt. És minden hírlapíró, akinek nem adatott meg az írói rang, valamikor azzal a vággyal és azzal a szándékkal lépett a hírlapírói pályára, hogy író lesz belőle. Ezek a fiúk egész életükre részegek voltak a nyomdafestéktől, és úgy is viselkedtek, mint ahogyan a beitalozott emberek szoktak. Nyugtalanabbak, hangosabbak voltak a kelleténél, azt hitték, hogy az egész földgömb az íróasztaluk körül forog és a-világon nincsen nemesebb és fontosabb mesterség, mint az övék. Miután mindent személyes élményükké avattak, magánéletük teljesen összefolyt a közélettel. Nem elégítette ki őket, hogy száguldó acéltollal ítélték elevenek és holtak fölött, a szerkesztőségi órák után kávéházi asztalok mellett hajnalig tovább vitatkoztak. Akkor voltak a legélénkebbek és a leglármasabbak, amikor a földigérő kávéházi ablak négyszögét már lilára festette a kezdődő pirkadás.

Ilyenkor kerültek szóba a legvakmerőbb irodalmi tervek. Bús sóhajtás és lemondó kézlegyintés közben ilyenkor hangzott el az állandóan visszatérő panasz: «Az újságírás felőrli az írói tehetséget!» Ilyenkor fogadták meg maguknak és egymásnak, hogy holnaptól kezdve új életet kezdenek, korán hazamennek, korán kelnek és megkezdik vagy befejezik azt a regényt, vagy azt a színdarabot, amelyet már régen terveznek. Másnap, munka után pedig ismét csak ott virradtak meg a kávéházban. Mert annak a tarka szavak áradatába fürdetett meddő virrasztásnak olyan hatása volt,

mint az ópiumnak, aki megkóstolta, könnyen megszokta. És ha megszokta, többé nem tudott el lenni nélküle.

Úgy gondolom, Herczeg Ferenc pályafutásának sorsdöntő fordulópontja volt, hogy nem lett rabja az ópiumnak. Ez a vidéki úrifiú óvatosan csak kortyonként ízlelgette a fővárosi «bohéméletet» már azután is, hogy a Pesti Hírlapban első tárcái megjelentek, s első regényét, a «Fenn és lenn» címűt Singer és Wolfnerék kinyomtatták. Ezt írja erről az Emlékezéseiben:

— Akkor még kötelező volt a Murger-féle bohém-típus és egy fiatal író, aki reggel kilovagol, délután zsúrokra jár: szükségképpen nyegle és nagyzóló benyomást tett. Nekem azonban a budapesti bohémélet csakugyan ellenszenves volt, mert kietlen módon üresnek találtam. Átaludt nappalaival és átdisputált éjszakaival a pincében való vegetálás egy neme volt ez, amely kikapcsolta az írókat a való életből. Azt hiszem elsősorban ez a képtelen életmód, nem pedig a sokat emlegetett szerkesztőségi robot volt az oka annak, hogy annyi jóinduló tehetség idő előtt kiszáradt és elkallódott.

Hidegfejű tudatossággal megóvta magát ettől a veszedelemtől. Nem sodródott bele a pinceéletbe azután sem, hogy 1890-ben a Budapesti Hírlap szerkesztőségének tagja lett. Ide mint tárcaíró-t szerződtették. Tóth Bélával és Rákosi Viktorral, a tréfáskedvű Sipulusszal ültették egy szobába. Erről a korszakról egyszer ezt mesélte nekem Herczeg Ferenc:

— Az, hogy „tárcaíró”, csak annyit jelentett, hogy hetenként egy-egy tárcát írtam. Ezenkívül azonban mindent végeztem, ami kellett a háznál. Csajthay Fe-

renc volt a szerkesztőm, ő főleg sport és társadalmi eseményekről íratott velem tudósításokat. Riporter pályám csúcspontja egy interjú volt, amit egy nyolcéves kislánnyal csináltam. A kislány kiugrott az emeleti ablakból, azt mondta azért, mert édesanyja egy hétig fogva tartotta a sötét kamarában. Olyan szépen megírtam a riportomat, hogy a ház lakói összeröffenek és megverték a mamát, sőt akadt egy vagyonos öreg aszszonyság, aki örökbe fogadta a kislányt.

Herczeg Ferenc tehát ott kezdte, ahol korának minden írója. Tárcákat írt, de emellett mindent végzett, ami a „háznál kellett.” Lassan-lassan azonban lefejtette magáról a robotmunkát. Talán ő volt az első író Magyarországon aki megélhetését tisztán a szépirodalommal szerzett keresetre tudta fölépíteni. Különbben is ő maga az újságírással való eljegyzését sokkal régebbi korból számítja. Ezt is az ő szájából hallottam:

— Újságírói pályám akkor kezdődött, amikor hétéves koromban lapot szerkesztettem a család számára. Képes hetilap volt, a képeket magam rajzoltam és ezekre nagyobb súlyt is vettem, mint a szövegre. Újságomat hamar beszüntettem: csak egyetlen nagybátyám fizetett elő rá, a többi családtag ingyen akarta olvasni. A szegedi gimnáziumban, ahol a negyedik és ötödik osztályt végeztem, ismét lapot szerkesztettem. Iskolatársaimat és főiéig tanáraitam figuráztam ki benne és utólag tudtam meg, hogy újságomnak titokban a piaristák is hűséges olvasói voltak. Soha azonban még célzasképen sem éreztették velem, hogy tudnak a lapomról. Pedig eleget szemtelenkedtem velők. A lapom címét csodálatosképen elfelejttem. Olyasmi rémlik előttem, hogy „Hivatalos Lap” vagy „Hivatalos Köz-

löny” lehetett, ami természetesen vicc akart lenni. A közlönyt szünet közben a bandám tagjai árusították, a befolyt pénzen édességeket vettünk.

Akiben ilyen ősi hajlamok kapcsolódnak az újságszínáláshoz, bármilyen lenyűgözően nagy sikerei is voltak az irodalomban, soha sem tudott szabadulni a szerkesztőségek büvköréből. Nem véletlen, hogy Herczeg Ferenc éveken keresztül a budapesti újságírók egyesületének elnöke volt. Az ő pályáján egymást színezi az író, az újságíró és a politikus. Azt a népszerűséget, amit mint nagyszerű, egyenesvonalban felfelé törő író szerzett, vakmerően kockára tette, amikor az első világháborút megelőző korszakban mint újságíró és mint politikus szembefordult a demagógiával és azok oldalára állt, akik Tisza Istvánt támogatva Magyarországot a tömegeknek nem rokonszenves úton akarták a közelgő katasztrófa elviselésére megerősíteni. Ha a nemzet sorsáért való aggodást, a nemzeti öntudat erősítését, történelmi tanulságok keresését politikának lehet nevezni, a politika átszötte Herczeg Ferenc irodalmi alkotásait is. Viszont: mint politikai cikkíró soha sem felejtkezett meg írói rangjáról, az ő tolla alatt áttüzesedett és tarka színekben világított a legszárazabb és agyonkoptatottabb téma is.

1894-ben megindította az Új Időket.

— Nem hiszem, hogy Róma alapítása több előzetes tanácskozással járt volna, mint az Új időké, — jegezte meg egyszer Herczeg, amikor erről beszélgettünk.

A kiszemelt munkatársak, — az egy Mikszáth Kálmán kivételével, — úgy vélekedtek, hogy íróknak való lapot kell csinálni, Herczeg Ferenc pedig igazi családi

lapot akart szerkeszteni. Mikszáth Herczeg Ferenc mellé állt s ez eldöntötte a dolgot. Herczeg azután megteremtett egy olyan laptípust, amely ma ötven esztendő múlva is kedvence a közönségnek.

Közbevetőleg megjegyezve, jóval később, tizenhat esztendő múlva még egy szerkesztői állást vállalt. 1910-ben, az akkor megszületett Magyar Figyelőjét. A folyóirat Tisza István kezdeményezésére indult meg azzal a szándékkal, hogy — amint ezt Herczeg Ferenc mondta — „a fölvonuló forradalom elé harangozzon.” Herczeg maga is több cikket írt a Figyelőbe és ádáz polémiákba keveredett a baloldalnak azokkal az íróival, akik később hősei lettek a világháború összeomlását követő forradalmi időknek.

Herczeg Ferenc „Emlékezései”-ben olvastam ezeket a sorokat:

— A legbátrabb magyarok a kiegyezés megkötése óta nem azok voltak, akik a királynak, hanem azok, akik a nemzetnek mondtak kellemetlen igazságokat.

Ez a pár sor jogosan lehetne Herczeg Ferenc hírlapírói működésének mottója. Mindig bátor magyar volt. Soha sem riadt vissza attól, hogy a nemzetnek kellemetlen igazságokat mondjon a szemébe.

Eleinte szókimondását enyhítette, hogy szellemes és vakmerően éles állásfoglalásait egy jól pergőnyelvű szép asszonynak: Horkay Ferinének a szájába adta. „Horkayné a Kaszinóban” volt «a címe az Uj Idők hasábjain megjelenő, évtizedekig ki nem fogyó ragyogó cikksorozatnak. Ma, miután az elmúlt évtizedek rendkívüli viszonyai között folytonosan szaporodtak a sajtó szabadságát körülvevő tilalomfák, szinte elképedünk rajta, hogy Horkayné a játszi forma könnyedségével

milyen súlyos dolgokat mert elmondani, s hogy egy kormánypárti képviselő a kíméletlen kritika gyakorlásában milyen szabadságot tudott magának biztosítani. 1903-ban a pécsi hadapród iskolából kicsaptak egy pár kis kadétot, mert március tizenötödikén nem voltak hajlandók eldanolni a Gotterhaltét. Horkayné erről alaposan megmondta a véleményét. A cikk nagyon tetszett az ellenzéknek. Holló Lajos interpellációjában az egész szószerint idézte. A tisztelt Ház színe előtt egy kormánypárti képviselő cikkét olvasta a tetemre hívott kormány fejére. Mi lett belőle? Semmi. Akkoriban általában tisztelték a vélemény szabadságát. A szellemes cikk a kormány tagjait is megnevettette. Az pedig régi dolog, hogy aki nevet, nem haragszik.

Horkayné mindig ötletes paradoxonokban, sziporkázóan elmés mondásokban támadott. A humoros forma sok mindent megnyhított és elfogadhatóvá tett. Azok, akiknek a fejéhez mázsás gorombaságokat vágott, abban a hiszemben ringatózhattak, hogy az egész csak tréfa volt. Talán maga az író sem gondolja komolyan. Hamarosan azonban komolyra fordultak az idők, emberhajszáokban és személyes összecsapásokban bővelkedő, késhegyig menő háborúság támadt a nemzet lehetőségeit jobban ismerő, a jövő ijesztő veszedelmeit megsejtő kormány és a nemzeti jogokat követelő ellenzék között. Herczeg Ferenc nem törődött azzal, hogy a szép szavak varázsától megszedült közvélemény az ellenzék mögé sorakozott. Férfiasan előlépett Horkayné szoknyája mögül és most már teljes nevével hadakozott azért, amit szemben a forrpontra hevített közhangulattal, igaznak és helyesnek tartott. Cikkírója volt Az Újságnak, amelyet Gajáry Ödön ebben az időben

Tisza István politikájának harcos védelmére alapított. Mint a Magyar Figyelő szerkesztője — ismét Herczegtől hallott szavakat ismétlek, — „fejest ugrott a politikába.” Az író, — saját érdekeinek önzetlen föláldozásával, — háttérbe vonult, előtérbe lépett Herczeg Ferenc a politikus, a publicista, aki sebeket adott és sebeket kapott.

Szép harcok voltak ezek, hiszen valamikor a végvári vitézek is azt énekelték, hogy nincsen szebb a vitézi életnél. Herczeg Ferenc pompásan megállta a helyét. Hírlapírói életének még sem ez a fénykora. Hanem az a hosszabb, szomorúbb és veszedelmesebb kor, amely az összeomlásra, Trianonra következett. Ebben az időszakban Herczeg Ferenc mint közíró a *Pesti Hírlap* hasábjain jelentkezett. Egy hosszú élet tapasztalataiból leszűrte higgadt bölcsesség hangját szólaltatta meg azokban a cikkekben, amelyekben megtárgyalta a meggyötört, megcsönkített ország súlyos élet-halál kérdéseit.

Emlékezetemben erről a korszakról is megőriztem Herczeg Ferenc egy kijelentését. Ez így hangzott:

— Vezércikkíró tulajdonképpen csak azóta lettem, amióta a Pesti Hírlap munkatársa vagyok. Légrády Ottóval a közös revíziós törekvések hoztak össze. Közös törekvéseink főleg abban nyilvánultak, hogy a külföldön kedvező légkört akartunk teremteni a revíziós gondolat számára, egyszersmind bele akartuk vinni úgy az utódállamok, mint a magyar kisebbségek tudatába, hogy a Trianonban teremtett helyzet csak ideiglenes és átmeneti, végleges viszonyok a Dunavölgyében csak a magyar revíziós igények kielégítése után alakulhatnak.

A revíziós harc csak egyik csoportját alkotta Herczeg Ferenc újjászületett hírlapírói lendületének és vezércikkírói működésének. A másik csoportba tartozott mindaz a probléma, amely a két világháború közötti korszakban és az elmúlt négy háborús évben a nemzet életét érintette. Az a Herczeg Ferenc, aki — saját bevallása szerint, — a Horkayné korszakban „az újságíró rosszmájú semlegességével” nézte a politikát és a politikusokat, minden párt és politikai áramlat fölé emelkedve, egyszerre a politikai újságírás legmagasabb színvonalára lendült és hivatott szószólója lett a nemzeti lélek jobbik felének.

Abban a tudatban, hogy ismét a nemzet létének vagy nem létének határmesgyéjére érkeztünk, azt vizsgálta, mire tanít bennünket a muhi pusztaság és a mohácsi veszedelem? Régi idegenkedése a demagógiával és az üres jelszó politikájával szemben erősebb volt, mint valaha. Ez arra indította, hogy férfias bátorsággal szembeszálljon bizonyos „korszerű eszmékkel.” Megtehetette, mert az ő napi torzsalkodások fölött álló személyét sem lehetett elnémítani. Herczeg Ferentől el kellett tűrni olyan kemény megállapításokat is, amelyeket kisebb legényekbe könnyű volt belefojtani. Most is az a „bátor ember” volt, aki nem törődött a legjobban hangoskodók lármájával és megmondta a nemzetnek a kellemetlen igazságokat.

Az új föladat nem változtatta meg, csak még tartalmasabbá, még tisztábbá szűrte a régi Herczeg Ferenc írói egyéniségét. A föladat nagysága nem tette őt, az olcsó hatást és vásári színpalhasogatást magától elutasító, mindig mértéket tartó, ízléses embert patetikussá és szónokiassá. A végzetes sorsproblémákkal fog-

lalkozó mai Herczeg-cikkek éppen olyan nemesen egyszerűek, érettek, szükséztavúak és kristálytisztán logikusak, mint a régié. És éppen ezért mélyhatásúak. Nincsen bennük soha egyetlenegy kirívó frázis, elkopott közhely, olcsó érzélgés. Mindig inkább az értelemhez szólnak, mint az érzelemhez. Az értelem azonban kénytelen meghódolni Herczeg érvelése előtt. Föltéve természetesen, hogy — ami manapság nem ritka eset, — nem kótyagosodott meg az elfogultságtól s nem vesztette el a józan és logikus gondolkodás képességét.

Horkay Feriné öröksége: Herczeg Ferenc ma is szereti az egy mondatba sűrített igazságokat. Legtöbb írásában lehet találni egy-egy aforizmat, amely magába tömöríti az egész cikk mondanivalóját. Példaképpen, — mindig más-más vezércikkből — néhány ilyen idézet:

„A magyar a saját végzete. Ha arról panaszkodik, hogy üldözi a balsors, akkor bizonyos, hogy önmagát üldözi.”

„A nemzet is meghal, ha önmagába dőfi a kardot. Ezért soha sem volt nagyobb árusulás, mint az, amely ma a nemzeti egységet rontja.”

„Hitünk szerint a diktatúra minden fajtája Magyarországon azt jelentené, hogy a nemzet végleg lemondott a maga jövőjéről, mert hiszen az a jövő, mint a villámsújtotta fa koronája, csak a régi gyökerekből nőhet ki.”

„A Mayer-féle élettér-elmélet szerint a területi hódítás legfőbb jogcíme a hódító nép termékenysége. Ha ez csakugyan természeti törvény, akkor a világhatalom legelőkelőbb várományosai ma a kínaiak és a hinduk.

„Ne áltassa magát senki azzal, hogy a sajtó elné-

mításával „rendet” lehet teremteni. Csendet igen, azt is csak ideig-óraig, de rendet nem. Ha nincs szabad szó, akkor az az elégedetlenség, amelyet a sajtó levezet a nyilvánosság előtt, befelé fog gennyedni.”

„Egészséges parlamentarizmust nem lehet elképzelni szabad sajtó nélkül. Meg lehet figyelni, hogy mihelyt valami okból ideiglenesen elhomályosodnak a sajtó reflektorok, a homályban rögtön megindul a törpék rohama a közélet magaslatai felé.”

Abban az eszme-zűrzavarban, amely az utolsó években a magyar közéletet megtöltötte, Herczeg Ferenc cikkei üvegharang tiszta kongásával zendülnek és úgy szólalnak meg, mint a nemzet lelkiismerete.

HERCZEG ÉS A MAGYAR FILM

Írta: Báró Wl a s s i c s Gyula
államtitkár,
az Orsz. Nemzeti Filmbizottság elnöke

Még gyermekkoromban, mikor szüleim házát látogatta, szoktam meg Herczeg Ferenc nemesen ívelt homlokát lelki szememmel, afféle fénykoszorúval díszítve látni, aminőt ifjú rajongásom az olyan írófejedelmeknek, mint Jókai Mór, Gyulai Pál, vagy Mikszáth Kálmán fejére képzel, valahányszor Édesatyámmal sétálva találkozhattam velük és feltekinthettem áhítattal megközelített alakjukra.

Természetes, hogy ez a rajongás némi elfogódottsággal járt s bizony mikor néha összekerültünk, a számot se nyitottam ki, nemhogy a lelkem megnyílt volna előttük.

Félistenként tekintetem reájuk, mint az irodalomtörténet öregbetűs nagyjaira, akik nem is úgy élnek közöttünk, mint a többi emberek, hanem élő szobrok, hódolatunkért időnként leszállva piederstáljukról.

Mikor később hivatali tennivalóim sűrűbben összehoztak velem, (Herczeg Ferenc volt mindig irodalmi vonatkozású ügyekben a kultuszminisztérium megfelelőbbé tehető szakértője; mint ilyennek a közérdek önzetlen szolgálatában jelentős érdemei is vannak) ezt az elfogultságot pózmentes közvetlensége eloszlatta ugyan, mégis inkább a Nemzeti Színház két nagy művésznőjének, akik szintén a költő lelkes rajongói voltak, különösen Bajor Gizi vendégszerető házának köszönhetem,

hogy társaságukban közelebb férkőztem Herczeg Ferenchez, az emberhez.

Ezen a réven láthattam be néha szíve rejtekeibe s van ma jussom ahhoz, hogy a témául választott kérdésről való felfogását is hitelesen lerögzíthessem.

Nála szeretetreméltóbb társat, szellemesebb és gondolatébresztőbb beszélgetőt, vonzóbb előadót el se lehet képzelni, de lénye legszínesebben mégis abban a bohém-társaságban bontakozik ki, melynek életeleme a színház, mely könnyed humor nélkül éppen úgy nem volna teljes, mint az élet legnemesebb értékeiért, első-sorban a művészetért való lelkes rajongás nélkül.

Ám ez távolról sem jelenti azt, mintha Herczeg magát a színházat is mindennél, talán az irodalomnál is feljebb helyezné, vagy többre becsülné. Ellenkezőleg. Nem tudom, sokan ismerik-e Herczeg Ferencnek azt az önvallomását, hogy ő, mikor színpadra szánt művét — a legjobban is — előadva látja, többé-kevésbé olyan kielégíthetetlen érzése támad, mintha színekben pompázó nagyszerű festmény helyett, mely képzeletében élt, halovány rajzot kapna vissza.

Ezt a véleményét a színházról saját szájából hallva nem csodálkozhattam, mikor megismertem sokáig lesújtó felfogását filmről, mint rokon művészetéről. Elmondhatom, hogy műveinek filmesítése iránt sokáig teljes érdektelenséget mutatott. Mikor a „Dolovai nábob leánya” c. színművét, „Rákóczi induló” címmel filmre vitték, s a forgatókönyvnek szaktudósai a nemes veretű dialógtól elrugaszkodva, a szöveget mindenféle „gag”gel tömték tele s a cselekmény menetét is kedvökre alakíttatták, úgy tapasztaltam, hogy mindezt csodálatos nemtörődomséggel nézte. Semlegessége ezzel

a lenézett idegen szakmával szemben odáig terjedt, hogy produktumait még arra se érdemesítette, hogy megsuhintsa felettük fölényes kritikája ostorát vagy szabadon engedje az ölü gúny léles nyilait, melyek pedig tarsolyában mindig könnyen kézinél lettek volna.

Herczeg Ferencet, a költőt sokáig hidegen hagyta a film. A filmvilág elitjével együtt azonban jómagam a Pogányok rosszul sikerült próbája után sem nyugodtam ebbe bele, hanem ragaszkodtunk ahhoz, hogy filmalkotásunk egy-egy csúcsteljesítményét a költőfejedelem nevével díszítsük.

Lassan-lassan átalakult a mesternek az új formanyelv iránt való idegenkedése jóindulatú érdeklődéssé, s ima már, miután egy-egy újabb filmünkben a mozivásznon, ha halványan is, visszakapta a „Gyurkovics fiúk” kedves humorának ízes zamatját, vagy a „Szi-riusz”-ban rejlő fantasztikumot és magasabbrendű szatírárt, s legutóbb «A lép virága» századvégi hangulatának foszlányait, ő is „bejött a mi utcánkba” és immár bízva bízunk abban, hogy ha a filmet igazi író írja és igazi művész keze rendezi, olyan újszerű művészi feladatok megoldására lesz képes, melyek a színház lehetőségeit túlszárnyalják.

A magam részéről nem kis meglepéssel és őszinte büszkeséggel gondolok arra, hogy ennek a felfogásbeli változásnak kialakulásában — a magyar filmügyek szellemi irányításának vékonyka szálain keresztül — egy szemernyivel én is hozzájárulhattam. Hiszem, hogy a nyolcvan éves kora mellett is fiatal Herczeg Ferenc oeuvrejére még ezen a területen is diadalok várnak.

AHOGY Ő MEGHAJOL...

Írta: R ó z s a h e g y i K á l m á n

Mintha tegnap történt volna. Hej, pedig azóta sok minden elviharzott a fejünk fölött. Herczeg Ferencből, illusztris barátomból, a magyar irodalom fejedelme lett, zúgva köszöntötték a tapsok darabjai premierjén, művei eljutottak a kunyhótól a palotáig s azt hiszem, alig van nála általánosabban olvasott író az országban.

Pedig, mintha csak tegnap lett volna, hogy bemutatatták a A dolovai nábob leányát, melyben „aktív” szerepem volt. Kiabálnom kellett. Éppen néhány napja forgattam régi, megsárgult naplóimat, belekukkantottam az egyik fejezetbe és íme: a Nemzeti Színházbeli első „szereplésemről” írtam fel kusza, ábrándos jegyzeteket. Szabad visszaidézнем ezeket a sorokat?

„Bejött Herczeg úr, elegáns volt, mint egy főherceg, daliás, mint egy gárdatiszt. Hallottam, mit beszélt Török Irmával a színpadon. Szavait most alig tudom visszaadni, de biztosan emlékezni fogok rájuk, amíg élek.”

Emlékszem is ... Arról beszélt, hogy az irodalom, a betű, a leírt magyar szó szent és szent a színész is, szent a színház. Most értem meg az évtizedek távlatából, miért lett Herczeg Ferenc hatása általános és egyetemes. Aki ennyi hittel, lélekkel, a hivatás ilyen szent tűzétől felgyújtva tudott beszélni és akiben a tehetség ennyi nemes hivatástudattal párosult, annak az életé-

ben el kellett jönniök a zajos, országos, sőt az ország határán túlra is eljutó sikereknek.

Mondott akkor még mást is. Emlékszem: elhárította a dicséreteket. „Az író dolgozik és a közönség ítélkezik” — mondta — és mintha csak ma hallanám érces, kellemes szavait. Én a közelben ólálkodtam, hittem én is a szóban, a magyar szóban és a művészet örökkévalóságában, de nem tettem mást, mint néma lélekkel figyeltem a szavakat, melyeket Herczeg Ferenc mondott.

Ő akkor már ünnepelt író volt, én színinövendék...

A dolovai nábob leányában statisztáltam ...

*

Aztán peregtek az évek. Emlékszem, hogyan hajolt meg Herczeg a premiereken, milyen elegáns volt a meghajlása. Mint színész, sokszáz premiért értem meg, színpadon és nézőtéren örültem, tapsoltam, reménykedtem, játszottam és lelkesedtem. Az utóbbi évtizedek minden íróját láttam a premierek ünnepi extázisában. Herczeg Ferencet sohasem láttam izgatottnak. Úgy éreztem, hogy belülről ég, fojtottan, mint egy katlan a forrponton. Amikor meghajolt, ünnepélyes és alázatos volt egyszerre. Magyar volt és európai.

Megfigyeltem azt is, hogy a magyar írók egész másképp hajolnak meg, mint a külföldiek. Amikor még megvolt a lehetősége annak, hogy a világszerte híres budapesti théâtre paré-kra még a tengerentúlról is el látogattak a művészet megszállottjai és éber üzleti vámszedői, hányszor és hányszor fordult meg pesti színpadokon századunk minden valamirevaló külföldi írója

is. Meghajoltak a premierjükön, vagy valamilyen ritka jubileumon. Láttam, milyen földreomló hódolat volt sok külföldi íróban az ezerfejú közönség előtt, láttam szinte porrásemmisült bókokat, udvari szertartással hajlongó írókat, lakájok szogalelkűségével meghajlók, sok mindenfélét — rájöttem, hogy a külföld más. A külföldi író terra incognitára jött, ismeretlen hatalmasság *ellen* felvenni a harcot. Ha nyugatról jött, egy kicsit a keletet látta bennünk, talán ehhez arányítottá meghajlásainak szertartásosságát.

Herczeg Ferencben mindannyiszor — pedig az évtizedek folyamán hányszor és hányszor kellett a tapsoló tömegek elé lépnie elegáns frakkjában — megmaradt a magyar úr, a nemes és tiszta *emberi méltóság* tudata. Premierje egy kicsit mindig elvitte ritka emberi méltóságát, de állandóan éreztük benne az író alázatát a művészet és a színpad előtt.

*

Emlékszem a Gyurkovics lányok Magyar Színházbeli bemutatójára is. Akkor már túl voltam a színinövendékek színes és álmodozó évein, beléphettem a játszó színészek soraiba ...

A Gyurkovics lányok-ban Radványi Gidát játszottam. Mit is írtam akkor a naplómba? Íme ezeket: „Naturburs-szerepet játszottam. Majd jönnek, múlnak az évek és egyszer talán Radványi ezredest alakítom.”

A jóslat bevált. Mert egyszer tényleg Radványi ezredest szerepét alakítottam, Hosszú ideig szerepem maradt...

*

A naplóírás megszakadt, befejeződött. Álmaimban lehiggadtam, a munka elfoglalt. De van az embernek egy minden mellékrészletet jobban megörökítő lelki naplója is, melyet bármikor fellapozhat. Olvashat belőle a villamoson, a kávéházban, a magányos sétákon. Ebben a lelki naplóban sok-sok képet őrzök még a jubiláns Herczeg Ferencről. Műveit állandóan olvasom, meglepetés számomra minden könyve, cikke. Évek során baráti viszonyba kerültem a nagy íróval, ahányszor beszélgettünk, mindig az az érzésem támadt, hogy akármelyik beszélgetése olyan választékos, hogy nyomdába küldhetné irodalmi veretű mondatait. Sokszor volt az az érzésem, hogy beszél, amikor a könyveit olvastam.

*

Most az időben megint sok évet ugrom és eljutok a trianoni évekhez. Nem akarok szólni arról, milyen szívünk-lelkünk szerint való beszéd volt minden szava, melyet a revíziós álmainkban mondott el. Milyen szívünkbe markoló írás volt minden sora, melyet mint a revíziós mozgalom fáradhatatlan és harcoss lelkű vezetője írt le.

Nem véletlen, hogy éppen az ő darabjaival mentem a megszállt Erdélybe, mikor talán tizenöt évvel ezelőtt előadták a Gyurkovics lányokat. Sohasem felejttem el, mennyi szeretettel futott össze az aradi színházban az a sok magyar, akit ott felejtett a trianoni béke. Nem is fértek a színházba. Többször megismételtük az előadást és amikor erre politikai szempontból annyira ártatlan darabra az evangéliumkeresők éhségével siettek az aradi magyarok, gyanús lett a dolog a

sziguranca előtt. Lehetetlennek tartották, hogy egy irredenta-mentes, politikátlan darabnak l'art pour l'art olyan nagy sikere legyen.

Beült a nézőtérre egy hivatalos ellenőrző bizottság. Nem szeretném, ha szerénytelenség vádja érné, de úgy beszélték, hogy a csárdásomnak „híre volt” a városban. Magam is úgy éreztem, mert esténként csárdásom közben felzúgott a taps. Aznap este, mikor az ellenőrző hatóságok ültek a nézőtéren, elénekeltem a Hétpettyes katicabogár című ismert dalt, utána következett a csárdás. Ma úgy mondanák a színházi rovatok, hogy a „közönség tombolt.” Jól tudom, hogy ez nem személyemnek, hanem a magyar táncnak szólt, annak a magunkkal hozott magyarságnak, mely csak ennyiben nyilvánulhatott meg, ebben a szerény, de lélekkel járt csárdásban.

Az előadást be kellett szüntetni. Beidéztek a rendőrségre. Megtiltották további fellépésemet, vendégszereplésemet. Az indokolás ez volt: „Uram, úgy táncolt, hogy az már több, mint irredentizmus ...”

Aradra való utazásom előtt egyik nagyszerű ve-zércikkét olvastam. Abban olvastam Herczeg Ferenc igaz magyar küzdelmeit a revíziós igényeinkért.

Csárdás közben ez a cikk járt eszemben ...

AZ EZERSZEMŰ CAESAR ÍTÉLT

Írta: Somláy Artúr

Nyolcvan éves magyar író! Herczeg Ferenc.

A magyar színészek hódolatát teszem le itt a bölcs költő elé a sok-sok nagyszerű szerepért, amelyet bőkézzel osztott ránk egy félévszázad alatt.

Az ezerszemű Caesar ítélt!

Mi hajlongtunk ezer, meg ezer estén — szerényen, vagy majomi göggel. Tarján Gidák, Horkay Ferik, Ocskay brigadérosok, Konstantinok, Szilágyi Mihályok és fogadtuk a tapsot és a babért.

Most elhozzuk neked!

Meghajtjuk babéros, buta fejünket és lábaid elé rakunk mindent, ami egyedül Téged illet és mindig csak téged illetett. Kérjük Istent: adjon továbbra is erőt, egészséget.

Hazánknak meg békességet! Amen.

HERGZEG-ANEKDOTÁK

Összegejtötte: Stella A d o r j á n

A HIVATÁS

Herczeg Ferenc jogászkorában egy ismert pesti ügyvédnél patvaristáskodott. Egyszer egy szegény asszony látogatta meg Herczeg principálisát, aki egy nagy háznak volt a gondnoka és bejelentette, hogy házbért nem tud fizetni, a lakást elhagyja és a szüleihez költözik. Az ügyvéd behívta fiatal segédjét:

— Azonnal menjen ki hozzá az új lakásba. Bizonyosan odavitette az értékes holmikát. Mindent foglaljon le!

Herczeg kiment a lakásba, de ott nem talált egyetlen nyomorúságnál. A szánalmas bútorzatról kiderült, hogy az asszony szüleinek tulajdona. Jelentette is a főnökének:

— Nincs ott kérem semmi; az a pár lim-lom az öregeké.

Az ügyvéd lármázott:

— Azért mégis le kellett volna foglalnia mindent. Ha az öregeké, majd beadják az igénypert! Miféle ügyvéd lesz magából, ha ennyire nincs tisztában a hivatásával?

A fiatal jogász haragra gerjedt:

— *Hát ha ez az ügyvédi hivatás, akkor én nem kérek belőle.*

ÜGYVÉDI SIKER

De azért tovább jogászkodott, de most már *Kenedy Géza* híres ügyvédi irodájában. Egy bonyolult felvidéki birtokperben tárgyalt ebben az időben *Kenedy Géza*. Híres felvidéki zsentricsalád tagjai pereskedtek egymással. Nem lehetett őket összehétkíteni. *Kenedy* elküldte *Herczeget* a vizsálykodókhoz:

— Menj már el, öcsém, próbáld őket összeegyeztetni. Fejtsd ki a jogi álláspontot.

Herczeg meg is jelent a kis felvidéki helységben. Vendégfogadóban szállt meg. Nappal tárgyalt, este unatkozott. A jómegjelenésű szép szál legényt szívesen fogadták a pereskedők. *Herczeg* meghívta magához a család férfitagjait egy pohár borra a vendégfogadóba. Senki sem maradt el. A két pártra osztott történelmi família tagjai azonban itt is megtartották az a távolságot, amely a pör következtében támadt közöttük. Másnap az egyik kúriára hívták meg vacsorára *Herczeg Ferencet*.

— *Elmegyek*, — mondta a patvarista, — de csak akkor, ha a család összes tagjai ott lesznek. Erre az estére függesszék fel a haragot.

Így is történt. Ideiglenes fegyverszünetet kötöttek és a pesti jogász nótázással, táncsal, udvarlással megteremtette a békét a familiában.

Kenedy, aki azt hitte, hogy régi érveléssel, meggyőzés révén jött létre a megyegyezés, csodálattal és elismeréssel veregette meg hazatérő patvaristája vállát:

— Derék jogász vagy, öcsém!

A NÓTÁS FŐHADNAGY

Egy fiatal huszárfőhadnagy jelentkezett Herczeg Ferencnél.

— *Fráter Lóránd* vagyok. Ezt az ajánlólevelet hoztam. Arra kérek, vezess be a pesti társaságba.

A fiatal író kedvetlenül fogadta a vendégét, de miután jóbarátja ajánlotta, meg is meghívta vacsorára. Arisztokrata társaságban mulattak, cigányzenével. A vidékről feljött huszártiszt egyszer csak kikapta a hegedűt a primás kezéből és olyan szívhezszólóan kezdett magyar nótákat játszani, hogy a társaságnak szeme-szája elállott. Ettől kezdve Herczeg Ferenc és Fráter Loránd sülve-főve együtt volt. A budapesti társaságot Herczeg Ferenc ajándékozta meg a későbbi „nótáskapitánnyal.”

A DOLOVAI NÁBOB SZEREPOSZTÁSA

Először elbeszéléseivel tűnt fel Herczeg Ferenc, majd *Fenn és lenn* című regényével és csak jóval később, harmincesztendőskorában mutatták be első színdarabját.

Paulay Edével, a Nemzeti Színház igazgatójával találkozott az utcán. *Paulay* így szólt:

— Kitűnő dialógusát olvastam! Miért nem ír színdarabot?

— Szívesen írok.

Másnap megjelent *Paulay*nál „*A dolovai nábob leánya*”-nak kéziratával.

— No, ezt ugyan gyorsan csinálta! — mondta nevetve *Paulay*.

— Én is éppen ilyen gyorsan adom meg a választ. Holnap eljöhet érte.

Másnap Paulay lekötötte a darabot és rövidesen műsorra is tűzte.

A fiatal író is meghívták a szereposztásra. A színházi berkekben járatlan újonc egy szót sem szólt a tanácskozásokon, mindaddig, amíg Biliczky kadét szerepére nem került a sor. Ekkor szerényen megjegyezte:

— Ezt a szerepet odaígértem egy színésznőnek.

Paulay így válaszolt:

— Menjen szépen haza és hétfőn jöjjön be a próbára!

Zilahy Gyulának osztotta ki a szerepet. *Zilahy* nevezetes alakítása szóbeszéd tárgya volt abban az időben.

PREMIEREN BUKÁS, SZÁZADIK ELŐADÁSON SIKER

A három testőr premierje nem sikerült. Az egyik páholyban ült Herczeg családja, többek között Guszti nagybátyja, aki egyenesen Karlsbadból érkezett a bemutatóra. Nyomott hangulat uralkodott az első felvonás végén. Még mielőtt összezsapódott volna a függöny, Guszti bácsi rohamlépésben távozott a hadszíntérről.

— Ezért hagytam én ott a karlsbadi kúrát?! — kérdezte méltatlankodva.

A három testőrből később nagy siker lett. A századik előadáson már Guszti bácsinak is nagyon tetszett.

A GLOGOVÁCI ESPERES

A pécskai kerületet képviselte Herczeg Ferenc hosszú időn keresztül a magyar parlamentben.

Az egyik választáson *Frank* glogováci esperes meghívta ebédre az ellenzéket: gróf *Dessewffy* Aurél jelöltet és a vezérkart is, élén Apponyival és Just Gyulával.

Ebédközben az egyik vezér megkérdezte:

— Hány voks van Glogovácon?

— 380.

— Abból ön mennyi felett rendelkezik?

— 300 a mienk.

— Hiszen akkor biztosan bejön a gróf!

— Dehogy kérem. Hiszen a háromszáz Herczeg Ferencé.

A politikusok összeröföntek: —

— A kormánypárté? Hát akkor bennünket miért hívott ide?

Az esperes angyali mosollyal válaszolta: — Mert azt akartam, hogy a mi népünk is hallja Apponyi Albertet, de *Dessewffy* jelölt urat is, ha már úgyis Herczegre szavazunk...

ADATGYŰJTÉS AZ ÓCSKAY BRIGADÉROSHOZ

Herczeg Ferenc nagy gonddal fogott hozzá az Ocskay brigadéroshoz. Minden oldalról igyekezett új és érdekes adatokat szerezni a magyar történelem érdekes alakjáról. Ebben az időben, mint képviselő, naponta megfordult a Házban és a folyosón Thaly Kálmánnal elbeszélgetett Ocskayról és koráról. Thaly Kálmán, a

kuruc kor nagy ismerője, szívesen beszélt. Amikor harmadízben találkoztak már, Thaly észrevette, hogy a fiatal író-képviselő jegyez:

— Miért érdekel téged ilyen nagyon ez az Ocskay? — kérdezte bizalmatlanul.

Herczeg megmondta:

— Darabot akarok írni róla.

Az öreg dühbe jött. Ellenséges hangon válaszolta:

— Mi szükség van arra?! Írtam én már egy könyvet Ocskayról!

És tüstént beszüntette az adatszolgáltatást.

A SZÁZADIK OCSKAY TRÉFÁJA

Nagy esemény volt a Vígszínházban az Ocskay brigadéros századik előadása. A jubiláris estén *Herczeg* és *Fenyvessy*, a híres címszereplő összebeszéltek és elhatározták, hogy megtréfálják Vendreyt. Vendrey egy labancot játszott, ő az a bizonyos labanc, akinek Ocskay nem ad kezet, hanem így szól:

— Némettel olykor kezet fogok, labanccal soha!

Minden este nagy sikere volt ennek a jelenetnek.

Herczeg megbeszélte Fenyvessyvel, hogy a századik estén váratlanul adjon kezet Vendreynek.

Amikor az izgalmas jelenethez érkeztek és Vendrey a kezét nyújtotta, Fenyvessy a szokásos mondat helyett kedélyesen így szólt:

— Isten áldjon, jóuram!

Megmarkolta a rémült Vendrey kezét és jól meg-
rázta. A labanc rémülten kapkodott levegőért.

VOLT-E CECIL A TÖRÖK-UTCÁBAN?

Mindenki emlékezik a *Kék róka* híres problémájára. A világhírű Herczeg-darab hősnőjéről nem lehetett tudni, járt-e a Török-utcában az udvarlójánál, vagy sem.

Varsányi Irén egy héttel a premier előtt megkérte az író:

— Írjon a szerepembe egy sort, amelyből kitűnik, hogy Cecil nem járt a Török-utcában.

— Nem írok — válaszolta Herczeg. — A játékból kell kijönnie annak, hogy az asszony megcsalta-e az urát, vagy sem.

Varsányi alakításában Cecil hű maradt. Ellenben más színésznők ennek az ellenkezőjét játszották meg. Így Konstantin Leopoldine, aki csaknem kétszázszor alakította Bécsben a szerepet, minden este elhitette a közönséggel, hogy megfordult a legénylakáson.

Sok helyen Trill báró figurája döntötte el a problémát, ahol az udvarlót úgynevezett hősszerelmes játszotta, elegáns, komoly szeladon, ott nem hitték el az asszony ártatlanságát. Nálunk Tanay tréfásan alakította Trillt és miután Varsányi rendszerint tisztességes asszonyokat játszott, a közönség szentül meg volt győződve az asszony ártatlanságáról.

Herczeget sokszor kérték fel a kérdés eldöntésére:

— Volt-e Cecil a Török-utcában?

Az író ilyenkor mosolygva felelte:

— *Attól félek, nekem sem árulja el az igazat...*

A BALATONFÜREDI KALAND.

Ebbe a sorozatba kívánczik Herczeg Ferenc egyik legkedvesebb esete, amelyet ő maga szokott tréfásan elmesélni. Címet is adott neki: *«Mindenkit érhet baleset.»*

Herczeg akkor éppen Balatonfüreden nyaralt. A strandpénztárnál leadta a tárcáját.

— Tessék ráírni a nevét — mondta a szőke pénztároskisasszony.

Ráírta, önmagába kezébe vette az írást és a hangjában rajongással kérdezte:

— Herczeg Ferenc?

— Én vagyok ...

— Herczeg Ferenc? Igazán? Uraságod úgy-e veszprémi?

A nagy író szinte bocsánatkérően válaszolta:

— Nem kérem, én verseci vagyok.

— Ó bocsánat — felelte kiábrándultan a kisasszony. — *Azt hitem, a veszprémi állatorvosnak tetszik lenni...*

PROPAGANDA.

Az egyik hetilap élesen megtámadta Herczeg Ferencet. A cikk megjelenése után néhány nappal az egyik színház társalgójában találkozott a lap szerkesztője a nagy íróval. Herczeg, mintha mi sem történt volna, kezet nyújtott a szerkesztőnek. Ez mentegetőzve mondotta:

— Méltóságos, uram, a minapi cikk tévedésből je-

lent meg a lapomban. Én egészen más véleményen vagyok Méltóságodról.

Az író mosolyogva mondotta:

— Meg vagyok róla győződve, kedves barátom, de arra kérem, hogy legközelebb *a támadást végezze el itt négyszem között és a lapjában dicsérjen meg nyilvánosan.*

HONORÁRIUM.

A háborúutáni zűrzavaros időkben az egyik kiadó felkereste Herczeg Ferencet és arra kérte, írjon számára regényt. Az író vonakodott, Erre a kiadó eléje tett egy papírost és így szólt:

— Annyit fizetek önnek ezért a regényért, amennyit ön akar.

A következőket mondotta:

— *Az kevés.*

HERCZEG FERENC ÜNNEPLÉSE

Írta: Tolnay Klári

Nem tudok mit írni Herczeg Ferencről, hiszen csak közhelyeket idéznék, ha írói és emberi nagyságát kezdeném méltatni. Az írással mindig úgy vagyok valahogyan, hogy félek tőle. «Suszter, ne tovább a kaptafánál.» Színésznő vagyok, aki játszani akar és ezért elviselem a bírálatot, akár jó, akár rossz. Magam nem tudok bírálni, legfeljebb csodálni, becsülni, vagy tisztelni. Herczeg Ferencet csodálok is, becsülöm is, tisztetem is.

Úgy tudom, hogy a Vígszínház két darabbal ünnepli Herczeg Ferenc nyolcvanadik születésnapját. Az egyik Zrínyi Ilonáról szól, a másik társadalmi vígjáték, amely rendkívül éles szemmel nézi és bírálja a mai fiatalság problémáit. Ennek a darabnak, amelynek címe Fecske és denevér, én játszom a női főszerepét. Képességeimhez mérten ilyesformán ünneplem a nyolcvanesztendős Herczeg Ferencet.

Mondhatnék bölcsességeket a korról, emberieségről, tapasztalatról — általában olyan dolgokról, amelyek a nyolcadik évtizedébe lépő író dicséretével kapcsolatban eszébe jutna kaz embernek, de azt hiszem, Herczeg Ferenc mindezeket lényegesen jobban tudja nálam. Úgy vélem, nem is nagyon szereti az ünneplést és rajongást, hiszen alkotó művész, bőven alkotó művész, aki helyett és akiért minden dicséretnél ékebben beszélnek a művei.

KÉT KEZDŐ ELINDUL

Írta: T ö r ö k Irma

Kezdők voltunk. A kezdők tüze, ereje éltetett benünk, logtunk, mint minden fiatal, aki előtt megnyílik a nagy nyilvánosság széles kapuja és akinek lábai alá a »sors, a szerencse színpadi deszkákat helyezett.

Kezdők? Talán mégsem. Herczeg Ferenc már ismeretes volt elegáns tárcáiról, sima novelláiról, hangulatos regényeiről, de a színpad még idegen terület volt a számára. Magam már játszottam a Nemzeti Színházban, de a nagy ünnepi feladat még előttem volt.

Egy szép napon Paulay Ede igazgató felhívott az irodába. Nagy kéziratcsomót nyomott a kezembe:

— Tudja-e, mi ez? — kérdezte.

Átvettem a szerepet — sejtettem, hogy szerepről van szó — és hirtelenül belepillantottam. Az első oldalon ez a cím és név állt: «A dolovai nábob leánya, írta: Herczeg Ferenc.»

Akkor már ismertem az író «Fenn és lenn» című első munkáját, éppen akkortájt olvastam a «Mutamur» című novelláskötetét. A nevet ismertem, láttam már az írot is, egyszer az utcán, egyszer egy premieren a nemzeti Színházban.

Paulay rámnézett jelentőségteljesen és én hazavittem a szerepet. Elolvastam. A figura — a felejtethetlen Jób Vilma figurája — azonnal körvonalakat ka-

pott bennem. Hosszú és szép szerep volt. Amolyan fontos szerep, hogy úgymondjam: «kiugrató szerep».

Próbáltuk. Néha az író is megjelent a színházban, a rendezőnek kitűnő rendezői ötletet adott. Még el sem következett a premier, máris kialakult a színházi világban valami kellemes hangulat a darab körül. Beszéltek az új íróról, az új darabról.

Bemutató...

Ma sem tudok megindulás nélkül gondolni erre a napra. Mikor volt? Ötven éve. 1893 március 10-én. Csikorgó hidegben gördültek a színház elé a hintók, az egyikben Herczeg Ferenc ült. Pedáns estélyi ruha feszült rajta.

Megszólalt a gong, kivonultunk a színpadra. A darab hangulata, levegője rögtön elért a közönség szívébe, mi a színpadon éreztük, hogy a hatás nem marad el. Akkoriban még nagy ritkaság volt a nyíltszíni taps, de ezt a darabot már az első jelenetek után nyíltszíni tapsok fogadták. Az első felvonás végén a tapsok hangos ünneplésbe csaptak, a közönség nem volt rest megerőltetni hangszálait, éltette a szerzőt, a szereplőkei. Herczeg Ferencsel együtt vonultunk ki a függöny elé, meghajoltunk ...

Az igazi ünneplés azonban a második felvonás végén, az úgynevezett ibolya-jelenetnél következett. Az a némajelenetem, melyről még most is meghatódva emlékszem, életem legszebb szereprészei közé tartozik.

Ne érjen szerénytelenség vádja, de ezt is el kellett mondanom ezzel a megemlékezéssel kapcsolatban. Kezdők voltunk, de sikerült elindulnunk.

Jób Vilma szerepét évtizedekig megtartottam.

Ez volt mindkettőnk belépése a művészetbe.

HERCZEG FERENC A SZÍNMIŰRŐ.

Írta: D i t r ó i M ó r

Ez év szeptember huszonkettedike Herczeg Ferenc 80. születésnapjának ünnepe, nekem pedig a 92. névnapom. Nyolcvanadik, kilencvenkettedik . . . Eszerint a magyar írók koronázatlan fejedelmének én bátyja vagyok. Bácsija. Van is tőle levelem, melyben Iebácsiz, írván: „Kedves Móric Bácsi! Olyan ritkán van alkalmam, hogy valakit bátyámnak nevezhetek, hogy könnyelműség volna nem élnem vele.”

Most egyet-mást elmondok az én uramöcsémről.

Herczeg Ferenc, mikor még a Vígszínház igazgatója voltam, hozzánk hozta el Ocskay brigadérosát, hozzánk, a Víg múzsa hajlékába. Merész lépés volt, — de sikerült. Az Ocskay brigadéros századik előadása lón a száz előadásból álló «Magyar műsor» első előadása.

A darab szerepeit együtt osztottuk ki. Színes képeket hozott a kuruc harcosok öltözetéről. Elmondotta, hogyan képzei a harmadik felvonás díszletét. A próbákon mindig megjelent — ott ült mellettem a színpadon, imponáló nyugalommal; sohasem volt izgatott, vagy ideges, mint a szerzők általában. A játékba nem szólt bele, a sok-sok próba alatt csak két ízben tompította kissé hevületemet.

És amikor az előadáson felzúgott a tapsvihar, ak-

kor is mosolyogva, derűs nyugalommal hajolt meg húszszor, harmincszor a lelkes közönség előtt. Nagy rutinja volt — ügylátszik már sokat tapsolták a darabjait.

Este, mikor az előadásra megjelent, prémes télikabátját mindig a női öltözők folyosóján lévő szögre akasztotta. A századik előadás ünnepére a szöveget kicseréltük aranyszögre, ezt a kis rigmust akasztottuk alá:

„E szögre akasztá Herczeg a kabátját,
Mikor Ocskayát legelőször adták.
Kabátját — századszor — aranyszögre tesszük —
Őt magát örökre szívünkbe szegeztük.”

Úgy is volt. Mindenikünk rajongásig szerette a kedves, zseniális szerzőt.

Jöttek azután a többi darabjai: a «Balatoni rege». A Szentivánéji álom hangulatát ébreszti ez a kedves darab. „Déryné ifjasszony”, új életre kél benne a bájos teremtés. «Kéz kezet mos»: fölényes, szarkasztikus humortól duzzadó, a «Kivándorló»: komoly lélektani szépségekben gazdag színmű. A „Gyurkovics leányok” reprice... A «Kék róka», innen indult diadalútjára, a Vígszínházból Bécsbe, Berlinbe, Münchenbe, Rómába, Parisba.

Bizony, ha Herczeg darabjait kikapcsoljuk a Vígszínház akkori műsorából, nagyon szürke lesz a sorozat.

Van egy ötletem: indítványozom, hogy egy jól megalapozott részvénytársaság építsen intim Herczeg Színházat, amelyben kezdettől időtlen-időig más darab nem kerül előadásra, mint Herczegéi — és száz esztendeig sem lesz a színháznak műsorgondja. Va-

gyont gyűjthetnék, ha a mindenkori jövedelem öt százalékát megkaphatnám. (Ne késlekedjünk — kilencvenkét éves vagyok, nekem sürgős!)

Egy évvel ezelőtt meglátogattam tiszteit és szeretett barátomat úri otthonában. Sok mindenről elbeszélgettünk. Egyszer csak azt kértem tőle: „Mondd, kérek, őszintén: volt-e valami értéke az én handabandázásaimnak az Ocskay brigadérosban?” Csak ennyit felelt: «Hiszen te csináltad!»

Ezidő tájban, mint egy könyvkiadóvállalat vezető egyénisége, elfogadta kiadásra «Nagy magyar színeszek» címen megírt könyvemet és 1942 decemberében kiutalt részemre 1900 pengő előleget. Hamar elfogyott — nem a könyv, mert az még nem jelent meg, — hanem a pénz.

*

Mikor e könyv szerkesztője felkért, hogy én is írjak a nyolcvanéves Herczeg Ferencről, eszembe jutott: annyi illusztris író, művész jellemzi Herczeg Ferencet, életét, művészetét, magyarságát, regényeit, színdarabját, vezércikkeit, hogy az én írásom csak halvány ismétlése lehetne annak, amit róla elmondtak — valami gyenge dadogás ...

Meg is akartam köszönni a megtisztelő felhívást, amikor eszembe jutott valami. Nem én beszélek róla, beszéljen ő maga. Talán nem szerénytelenség, ha megismertetem az olvasót szépséges köszöntőjével, melyel nem magamat, hanem Herczeg Ferencet akarom jellemezni. Kár volna, ha ez a kis remekmű ismeretlen maradna, mert annyi szépet, mint amennyit ő mondott el rólam kilencvenedik születésnapomon, het-

venéves színészi munkám jubileumán a Vígszínházban javamra rendezett díszelőadáson, még sohasem mondtak — a „trafikosról.” (E sorok írója évekkkel ezelőtt trafikengedélyt kapott. *A szerk.*)

Elmondom tehát, mit mondott ő:

«Ditrói Móric!

Kilencvenedik napodon köszöntöm az ifjúságot, az el nem hervadó ifjúságot, mely életed forróvá és fényessé tette. Kilencven a pátriárkák kora, Tebened semmi sincs a pátriárkák fölényes nyugalmaiból; telve prometheusi nyugtalansággal, Te mindig harcoló, mindig kereső, alkotó ember voltál. Sohasem pihentél meg ott, ahol a Jó lakik, Te magasabbra szárnyaltál, a Legszebb felé.

Erdélyből érkeztél és magaddal hoztad az erdélyi lélek mélységes kultúrösztöneit, izzó magyarságát és őszerejű lendületét. Anélkül, hogy tudtad volna, a budapesti színművészetben megalapítottad a Ditrói-korszakot.

Amerre jártál, szikrákat szórtál el és a szikrákból csillagok keltek ki: Hegedűs Gyula, Varsányi Irén, Fenyvessy Emil, Góth Sándor, Gaál Gyula, Szerémi Zoltán . . .

Tehetségüket nem Tőled kapták, de Tőled a szent hitet, a hitet önmagukban és küldetésükben. Megalkottad az új magyar játékestílust; a Te házában *beszéd* lett a szavalásból, *élet* a játékból, *ember* a színészből. A külföldi komédiákba belefáradt közönségnek magyar ciklust hoztál — Ocskay brigadérossal kezded, — a Vígszínház száz estén át forrt és lángolt és a színész jóformán megrettent a szilaj tűztől, amit a rivaldán túl felszított. Amit addig csak sejtettünk, abból

igazság és törvény lett: a magyar közönséget csak a magyar élet vízióival lehet meghódítani.

Cincinnatus megmentette Rómát és elvonult az eke szarva mellé. Te dicsőséggel elvégezted, amit Reád bízott a sors és elvonultál — a dohánytrafikba. Meghattottan mosolygunk ezen. Mosolygunk és levett kalappal köszöntjük a «dohánykisárus»-t, akinek boltjában Egressy, Déryné, Hegedűs Gyula és Varsányi Irén szelleme örködik.

A szeretet és dicsőség virágai hulljanak utadra!»

*

Ezeket mondotta Herczeg Ferenc. Most ezeket válaszolom neki nyolcvanadik születésnapján:

«Herczeg Ferenc, drága Barátom!

Nekem három jubileumom volt — és most lesz a negyedik. Az utolsó. Az én Ferenc barátom mind a három előadáson ott ült az első sorban, elejétől végig. Talán ezen az utolsón is ott fog ülni, mert az előadásnak ő az egyik védnöke — de ez a jubileum messze lesz, Kolozsváron, szülővárosomban.

És most még azt mondom, kedves jubiláns Barátom, hogy ha nemsokára kopogtatok a menny kapuján — és nem akarnak bebocsátani... ezt az írást, beszédet fogom felmutatni passzus gyanánt. És az égi kapus majd ezt mondja: «*Mehet...*»

Isten adjon Neked még az enyémnél is sokkal hosszabb életet...

Boldogabbat nem kell adnia, mert az megvan...

HERCZEG FERENC RŐL...

... elmondta: Bajor Gizi

Azt hiszem mindnyájan tudják, hogy szorongás nélkül nincs igazi színpad. A színésznek éppen olyan eleme, segítsége a félelem, mint a sokat emlegetett hite a művészetben. Én legalább sose titkoltam, hogy ma is úgy tudok félni, mint növendékkoromban. Sőt sokkal jobban! Tudom, hogy minden mesterség nehéz; — az enyém nagyon nehéz.

De ritkán éreztem olyan megilletődést és belső szorongást, ímint amilyen e sorok megírása előtt napokig remegett a szívemben. Az ország áhítattal ünnepli első íróját, Herczeg Ferencet.. Ez a nap országszerte az ő napja: egy hálás, nagyon megajándékozott nemzeti a mai napon egészen az ő szellemének fényében fürdik. S ebben a vakító fényben, ebben az erős rivaldafényben kell nekem: darabjai *egyik* színésznőjének beszélni a darabok írójáról.

Szándékosan kerültem a „szerző” szót. Kicsinyítésnek, tiszteletlenségnek éreztem volna ezt a kifejezést. Mert egy szerző lehet egy színház, egy színigazgató, vagy egy nagy komédiás szerzője is. Herczeg Ferenc azonban a nemzet írója, ő nem írt senkinek sem szerepet, nekem sem.

Engem csak éppen az a szerencse ért, hogy pályámon végig felbukkanó drágakövek gyanánt csillognak a Herczeg-darabok, felcsillannak a szerepek, amik álmai lehetnek minden színésznek, minden színésznőnek! Hi-

szen ezekben a szerepekben, ahogy most gondolatban végig futok rajtuk, a színészi tudásnak, képességnek, a művészi elképzelésnek minden árnyalata megvan. Ha valaki semmi mást nem játszana egy életen át, mint Herczeg-darabot, akkor is teljes munkát végezne. A művészet egész skáláját átélhetné!

Elindul Gyurkovics Mici agyafúrt, bukfences, örök bakfis-jókedvével a „Bizánc” Irene császárnőjének fenséges, klasszikusan szép magasságáig! Végig hömpölyögnek előttem a szebbnél szebb színes alakok, melyeket Herczeg Ferenc zsenije hívott életre ... Dolovai Joób Vilma szende nőalakja, a Balatoni Rege shakespearei Siója, a Holicsi Cupidó elbűvölő Ámorja, az Éva Boszorkány veszedelmesen misztikus alakja, a Majomszínház furcsa, szatirikus majomembere, az Utolsó Tánc modern, okos, fiatal leánya és az öregedő anya remek kettős szerepe, Szendrey Julia történelmi, izgalmas, érthetetlen lény, a Kék Róka ma már világhírű, kedves, finom, érdekes Cecilje. És a többi szerep ... !

Hát van olyan színpadi feladat, ami ebben az irodalmi gazdagságban, ebben a költői bőkezűségben nem adatik meg? Mert én csak részben és csak azokat a szerepeket említettem, amelyeket én játszottani, de itt vannak még azok a ragyogó darabok, amikért örökké fáj a szívem, hogy kimaradtam belőlük! És ott áll mindenkefelett magasan, fölényesen, zárkózottan és mégis olyan közvetlenül adakozóan a nagy író maga, akiről én csak dadogva tudok beszélni, csak felnézni tudok reá!

Erről az íróról mondjak el apró történeteket, színházi intimításokat? Nem nagyon lehet. A legtöbb íróval,

a legkülönbekkel is, van a színésznek, voltak nekem is apróbb és nagyobb vitáim, nézeteltérések, veszekedések, sőt néha kisebb-nagyobb botrányok is. De ez érthető; hisz olyan idegfeszítő, túlfűtött, izgalmas pillanatai vannak egy alakuló darab próbáinak! Herczegnél ilyesmi nincs. Vele soha nem volt semmi nézeteltérés, nem volt vita, nem, volt veszekedés, nem volt botrány. A próbák alatt ott ül a sötét nézőtéren — mindig frissen és mindig elegánsan —, egyik karját az előtte levő széksoron pihenteti, szemére illeszti a monoklit és figyel.

Itt talán szabad megemlítenem, hogy a szeme *mindenképen* kitűnő! A monoklit színházi látcső helyett használja. Néhány héttel ezelőtt felolvasta nekem legújabb darabját s utána mosolyogva megjegyezte:

— Egyszer majd elmondhatod a memoárjaidban, hogy Herczeg Ferenc nyolcvanéves korában szemüveg nélkül olvasott el neked egy darabot.

Szóval, a próbákon hangtalanul figyel azok menétét, a színészek vajúadását. Nem siettet, nem hajszol, nem szakítja meg a darabot, nála minden próba harmonikus együttműködés, amit Herczeg mérhetetlen színpadi tudása vezet. Igényeit méltányolja, megérti és vakon követi a színész. Rendkívül engedékeny, majdnem azt mondhatnám, hogy az egyetlen író — éppen ő: az írófejedelem! — aki zavarbaejtően engedékeny, de az ő engedékenysége mögött mi, színészek, a nagyság fölényes, királyi tudatát érezzük. Mert a színész éppen olyan nagyszerű úrnak, ritka embernek és ragyogó egyéniségnek ismerhette meg, mint az államférfiak, az íróársai, vagy híres idegenek.

Büszke és boldog lehet minden színész, aki Herczeg Ferenc megálmodott alakjait életre keltheti!

HERCZEG FERENC ÉS A NEMZETI SZÍNHÁZ

Írta: Németh Antal
a Nemzeti Színház igazgatója

Az igazi színműírót nemcsak a Múzsza csókja aratja drámai szerzővé, hanem a színház, a gyakorlati színház ölelése is. A sikeres, nagy színpadi szerzők életében majdnem mindig döntő szerepet játszik a színházzal való közvetlen kapcsolat, a színjátszással való megismerkedés. A színház *Herczeg Ferenc* ifjúságának talán első nagy művészeti élménye. Szülővárosának, Versecnek volt színháza. Egy gazdag sváb polgár építtette a német vándorszintársulatok hajlékául. De nemcsak Thespis kordéjának lelkes kóborlói játszottak itt, hanem fölléptek a verseci műkedvelők, még maga a színházépítő — és dilettáns drámaíró — mecénás is. A verseci aranyifjúságnak tehát bőségesen volt is alkalmá bepillantást nyerni a világot jelentő deszkák életébe. Herczeg maga is gyakran tréfálkozott azon, hogy ő lett az egyetlen a verseci ifjak közül, akit a Thaliával való komái szeretkezés elhódított a rendes polgári élettől. Ifjú barátai szorgos, derék családapák lettek, ő pedig «csak» író és színműíró.

A Nemzeti Színház büszkén vallhatja magáénak Herczeg Ferencet, a színműírót, mert ő indította el szerzői pályáján. Paulay Edée, a Nemzeti Színház legnagyobb igazgatójáié, a nagy « fölfedező »-é, a friss tehetségek pártolójáié ez az érdem. Ő szólította fel a

Pesten jogászkodó eis újságíróskodó Herczeg Ferencet, hogy nem írna-e darabot? Herczegnek akkor már készen állott *első* drámai próbálkozása: *A hozományvadász*. Ebből az első kísérletből született meg azután *A dolovai nábob leánya*. Herczeg az eredeti milieut, melyben már benne volt Tarján Gida ügyvéd és Biliczky aljegyző úr, katonai környezetbe tette. Paulay emlékezetes «csak hozza el nekem»-jére a szerző átadta neki a darabot. 1893-ban, ötven éve volt «A dolovai nábob» ősbemutatója. Azóta a Nemzeti Színház állandó műsordarabja, a mai napig *214-szer került színre* abban a színházban, melyben Paulay akkor új magyar szerzőt avatott.

Az első darab sikere természetesen nem maradt egyedül. Egy év múlva új darab került ki a «szerző műhelyéből: *«A három testőr»*. Ennek a sikere — akkor — még az első darabénál is sokkal nagyobb volt. «A három testőr» is hosszú időn át állandó műsor darabja volt a Nemzeti Színháznak. Legutoljára öt évvel ezelőtt került színre.

Herczeg színműírói pályája ettől kezdve egyenes vonalban tör fölfelé. Az ország, első színpadán kerül színre a *«Honthy háza»* (1896), *«Az első vihar»* (1899), *«Bizánc»* (1904), *«Éva boszorkány»* (1912), azután Szigligeti születésének 100. évfordulójára írt (1914), majd a koronázási ünnepségre készült (1916) két ünnepi játék. Az *«Árva László király»* 1917-ben került színre.

A világháborút követő összeomlás és forradalmak ideje nem kedvezett Herczeg nemzeti irányzattá új drámájának, úgy, hogy *«A fekete lovas»*-t csak 1919 decemberében mutathatta be a Nemzeti Színház.

A következő év tavaszán ismét ünnepi, alkalmi darabot írt a szerző, «Az árva korona»-t. «A holicsi Cupido» az 1921. év Herczeg-bemutatója.

Ezt követi «*A Gyurkovics lányok*» felújítása a Nemzeti Színházban. (1922.) Ez a kedves vígjáték azóta szintén a Nemzeti Színház állandó műsordarabja, mely az elmúlt huszonnégy év folyamán 144-szer került színre. «*A költő és a halál*» c. új drámai költeményt (1922) követte a «*Balatoni rege*» (1923) és a «*Karolina*» (1924) felújítása.

1925. új, nagyjelentőségű, eredeti Herczeg-bemutatót hoz: «*A híd*»-at. Ez az immár klasszikussá vált darab éppúgy állandó műsordarabja a színháznak, mint a «*Bizánc*», vagy az «*Ocskay brigadéros*», az «*Árva László király*», ezek a nagy, mar adandó becsű történelmi drámák. Az 1926, 1928, 1929. években a Nemzeti Színház az állandóan műsoron lévő Herczeg-darabokon kívül beilleszti műsorába az eredetileg magánszínházakban színrekerült «*Kék róká*»-t, a «*Kéz kezét mos*»-t, a «*Déryné ifjasszony*»-t és a «*Péter és Pál*» c. egyfelvonásost, valamint «*A nevadai ezredes*»!. Új, jelentős, eredeti bemutató az 1930-ban színre került «*Szendrey Julia*».

Ezután éveken át felújítások képviselték a színház műsorán Herczeg gazdag drámai munkásságát. Különös fordulatot jelentett azután a Herczeg-felújítások történetében a «*Kék róka*» felújítása 1938-ban az újonnan megszervezett Nemzeti Kamaraszínházban. Ez az előadás *egyetlen színi évadban kétszázas siker-sorozatot ért* és ezzel újra helyet teremt a briliáns kamaradarabnak Európa színpadjain, sőt a filmen is.

A «Kék róka» példátlan sikere új színpadi művek írására ösztönözte az évek óta hallgató Herczeg Ferencet. Megszületik «*Az utolsó tánc*» című szatirikus vígjáték, mely ugyancsak a Nemzeti Kamaraszínházban kerül színre hasonló, rendkívüli sikerrel.

Ilyen nagy színműírói munkásság, ilyen kivételes jelentőségű és sikerű színpadi múlt után, érkezik el most Herczeg Ferenc nyolcvanadik születésnapjához és egyúttal színműírói pályájának félszázados ünnepéhez. Ünneplése az egész ország kedves kötelessége.

Az író, a drámaíró értékelése immár irodalomtörténeti, színháztörténeti feladat, hiszen az illusztris szerző belenőtt a magyar irodalom és színház folyamatos életébe. Munkássága egész korszakot ölel fel és korszakot teremt. Nem a színingazgató feladata méltatni ezt a fél évszázadot felölelő munkásságot, mely benn él a művelt magyarság köztudatában. A színházi ember csak őszinte csodálkozással adózhat neki a sokoldalú magyar színműírónak, aki ilyen tekintetben *egyetlen utóda Szigligetinek és Csikynek*.

A színműíró Herczeg úgyszólván a dráma minden műfajában jeleset, sikereset, maradandót alkotott. Az egyfelvonásos, kabaré számára írott tréfától, a bohózatától kezdve, a komolyabb vígjátékon, a szatírán, a társadalmi drámán át a mesejátékig és a nagy történelmi tragédiáig minden műfajban irodalmi becsüt alkotott.

Mindig eredeti tárgyválasztásában és formáiban is. Mindig választékos és tartózkodóan konzervatív. Alig van színműíró, aki teljesen távoltartotta volna magát az elmúlt évtizedek divatos új stílusaitól, az

«izmusok»-tól anélkül, hogy azért maradi lett volna. A mérsékelt bölcs haladás jellemezte Herczeg munkásságát. Azért színműveinek mondanivalói mutatják, hogy előkelően zárkózott élete dacára is tisztán érzi a kor időszerű problémáit és meg is tudja azokat szó-
laltatni úgy, hogy a mindenkori ma fölfigyel reá. A nyolcvanéves író a ma színpadán épp úgy tud modern lenni, mint ötven évvel ezelőtt!

A Nemzeti Színház méltán büszke arra, hogy magáénak vallhatja Herczeg Ferencet. Műveinek java itt került színre és azok a darabjai is, amelyeket a színházi élet pillanatnyi érdekei más színházak színpadán mutattattak be először, a nemzet színpadán éltek és élnek tovább zavartalan színi életüket. A színház nem elégszik meg az értékes művek egy szezon sikerének szánt bemutatásával, hanem hivatása szerint gondoskodik azok folyamatos életéről is. Az ország színháza most! örömmel köszönti azt a szerzőt, akit félszáz évvel ezelőtt avatott és akinek kultuszát következetes munkájával egyengeti tovább a marandóság, a jövő felé!

HERCZEG FERENC MŰVEI A NEMZETI SZÍNHÁZBAN

	<i>Először</i>	<i>Előadások</i>
	<i>játszották:</i>	<i>száma:</i>
1. A dolovai nábob leánya	1893 3. 10	214
2. A három testőr	1894 3. 2	125
3. Honthy háza	1896 2. 14	17
4. Az első vihar	1899 2. 8	8
5. Bizánc	1940 4. 22	120

	<i>Először játsszották:</i>	<i>Előadások száma:</i>	
6. Éva boszorkány	1912	3. 22	41
7. Ünnepi játék Szigligeti szül. 100. évf.	1914	3. 27	3
8. Ünnepi játék Ófelsegek megkoronázására	1916	12. 30	1
9. Árva László király	1917	10. 26	77
10. A fekete lovas	1919	12. 5	74
11. Az árva korona	1920	3. 23	5
12. A holicsei Cupido	1921	10. 18	12
13. Gyurkovics lányok	1922	5. 12	144 Először a Magyarban 1899 1. 17
14. A költő és a halál	1922	12. 29	9
15. Balatoni rege	1923	3. 19	22 Először a Vígben 1902 2. 28
16. Karolina	1924	9. 26	24 Először: Modern 1916 11. 18
17. A híd	1925	11. 20.	95
18. Kék róka	1926	2. 11	242 Először a Vígben 1917 1. 3
19. Ocskay brigadéros	1926	9. 24	53 Először a Vígben 1901 2. 8
20. Kéz kezet mos	1928	4. 24	18 Először a Vígben 1903 11. 6
21. Déryné ifjasszony	1928	10. 12	28 Először a Vígben 1907 2. 6
22. Péter és Pál	1929	5. 18.	1 Apolló kabaréban 1917 10. 12
23. A nevadai ezredes	1929	10. 11	15 Először a Magyarban 1914 1. 30
24. Szendrey Julia	1930	2. 28	20
25. Utolsó tánc	1939	11. 18	181
26. Aranyborjú	1940	11. 9	15 Először a Vígben 1922 3. 15

A fenti összeállítást Hajdú László «Adatok a Nemzeti Színház százéves történetéhez» című nyomtatás alatt álló művéből vettük.

GYURKOVICS DÉDUNOKÁK

Írta: P ü n k ö s t i A n d o r

Nemzetek életszemléletét külső sorsuk és belső átalakulásuk változtatja meg. A nép lelkében néhány tényező örök és időtlen időkig tart, de ezek körül a tartós pillérek körül a korszellem gyakran komoly tatarozó munkát végez. Leveri a vakolatot, amit az előző nemzedék fröcskölt a falakra, néha, nagy forradalmak idején lebontja még a pillérek közötti falakat is, más és más világtájak felé vág új ablakot és befalazza a régit, hol ezzel, hol azzal a szomszédal barátkozik össze és barátságához mérten tárja szélesre az egyik ajtót és reteszeli el a másikat.

A magyar életszemlélet, mint valami bombatámadás után, alapjában változott meg a múlt század végén. 1848 heroikus lendülete a világosi katasztrófában megtört, az elnyomatás korszakának duzzogó ökölrázása után a nemzet reális pózba illeszkedett. Bekövetkezett a termékeny nemzetgazdasági korszak, amely alatt a magyar lélek megkísérelte, hogy az általános európai, vagy ahogy divatosan nevezték, a nyugati szellemhez simuljon. Az impresszionizmusnak az a sok vitát kaparó magyar hulláma, amely a Nyugat zászlóját lobogtatva vette fel a harcot, már csak végső kibontakozása volt annak a korszellemnek, amely a kis magyar glóbuszt már rég felcserélte a világhorizonttal. Ennek a szellemi renoválásnak volt élharcosa a színpadon is Herczeg Ferenc.

Kevés író akad, akinek pályáján világosabban mutatkozik meg, hogyan nőtt ki környezetének szűk világából és hogyan fordult távolabbi tájak felé. A do-Iovai nábob leánya-nak huszártisztje romantikájától, vagy a Gyurkovics leányok dzsentrifüggetlenségétől hosszú út vezet a Kék róka-hoz, vagy az utolsó tánc-ig. A változás óriási, de természetes. A huszártisztek, földbirtokosok, éjjeli zenék, négyes fogatok és három héttig tartó bácskai lakomák világa eltűnt és Herczeg Ferenc színpadát egyetemi tanárok, írók, világhírű művészek, pilóták, tudósok és amerikai stílusú vállalkozók népesítették be. Herczeg Ferencnek megváltozott ismeretségi köre, megváltoztak a barátai, pedig ez a környezet adta Herczeg Ferencnek az ősmintákat. Gyökeresen változott meg az egész magyar társadalom is. Eltűntek típusok és ujjak születtek és a társadalomban már a második világháborút megelőzően is bekövetkezett a leghatalmasabb őrsgváltás. A szemellenzős, szűk látókörű, duhaj, urambátyámos magyarság sok százados szent gondja a sérelmek felsorolásában merült ki. Az új világ egyszerre felismerte és tudatosította európai küldetését, amelyet öntudatlanul betöltött hosszú századokon át. A magyar irodalom a kis magyar bajok helyett általános emberi eszmék felé fordult és olyan kérdéseket vetett fel, amelyekre nemcsak Budapest, de Paris, London vagy Newyork is rezonált. Herczeg Ferenc útja biztosan vezetett a Gyurkovics leányok óriási magyar sikerétől a Kék róka óriási világsikeréhez. A dédunokák életének vonásait Herczeg Ferenc ugyanolyan éles szememéi figyelte, ahogy a nagyszülők életét.

A történelmi drámákban is megtette ugyanezt a

nagy utat. Az Ocskay brigadéros eb-ura-fakós magyar elbúsultságából biztosan szárnyalt fel a Bizánc klasszikus fenségéig, ahogy megmutatta nem a magyar és nem a bizánci hanyatlás hátborzongató képét, de megmutatta minden idők minden birodalmának öngyilkos haldoklását, mikor a birodalmat felemelő és nagyvá növesztő erők elsorvadnak és helyüket azok a patkányok foglalják el, amelyek szétrágták a birodalom tartó kötelékeit. A felszabadulás nagyszerű lendülete után Herczeg Ferenc nyúlhatott bármilyen témához, kibányászhatta belterjesen a magyar multat, ímeggírhatla a verseci hét sváb magyarságának történetét, színpadra vihette a Széchenyi—Kossuth közötti tragikus antegonismust, már nem a magyar panoptikum szoboralakjait írta meg, de az élő és örök embert. Csak lába állt a magyar glóbuson, de szelleme már az örök emberiség tiszta magasságába emelkedett.

Vele emelkedett a magyar drámairodalom is. Herczeg Ferenc körül megváltozott a világ, de nem csapott keresztül a feje fölött az idők hulláma. Vannak darabjai, amelyek talán elavultak, de elavult szemléletű darabot soha sem írt. Ujjait mindig az élő amber pulzusán tartja. Erőt és ihletet mert a körülötte állandóan változó világból. Feltűnnek mellette és eltűnnek mellette új planéták és epigonok, de forgatagukban biztosan áll azon a földön, ahol született és tekintete figyelmesen szemléli a körülötte zajgó világot. Megírta a Gyurkovics leányok történetét, megsimogatta a Gyurkovics unokákat és otthonosan mozog a Gyurkovics dédunokák között. Mert mindig csak az embert nézi.

HERCZEG-BIBLIOGRÁFIA

Összeállította: Baráth Ferenc

NYOLCVAN ÉV IRODALMI MUNKÁSSÁGA,

Herczeg Ferenc mögött hatalmas, szinte példa nélküli irodalmi múlt áll. Huszonkét éves korában vette kezébe a tollat, huszonhét éves korában már ünnepelt író volt s irodalmi alkotókedve még most sem lohadt. Majdnem hatvan éven át dolgozott. Alig van emberileg elképzelhető «irodalmi tárgykör», melyhez ne nyúlt volna hozzá. Majdnem száz munkát --- tehát a szó szoros értelmében egy kis könyvtárt — írt össze. Művei majdnem elérik a 25.000 nyomtatott oldalszámot s ha számbaveszük, hogy néhány műve tíz kiadást is megért, megállapíthatjuk, hogy neve alatt majdnem 10,000.000 könyv látott napvilágot.

Termékenysége az 1920—30. évek között volt a tetőfokán 1925-ben 13 műve jelent meg, köztük kilenc egyfelvonásos. 1920-tól 1930-ig 25 művet bocsátott olvasói kezébe. Kiadója példátlanul előzékeny volt vele szemben, talán ő az egyetlen író a magyar irodalomtörténetben, akinek már életében három gyűjteményes díszkiadás jelent meg a műveiből.

Hosszú irodalmi pályafutása alatt írt regényeket, elbeszéléseket, színdarabokat, tanulmányokat, cikkeket, tíz évvel ezelőtt megkezdte emlékiratai közlését is.

Az alábbiakban először betűrendben soroljuk el a műveit, aztán munkáit a megjelenésük, illetve darab-

jai bemutatójának időpontja szerint kronologikus
rendben soroljuk el. Ezt követi a műfaji csoportosítás,
majd a tudományos elvek szerint készült könyvjegy-
zék. Végül elsoroljuk, mely művei jelentek meg kül-
földön, mely darabjait játszották külföldi színházak.

I. Művei alfabetikus sorrendben

Anci doktor lesz
Andor és András
Aranyborjú
Az arany hegedű
Arcképek
Arianna
Ádám, hol vagy?
Álom ország
Árva László
Baba-hu
Balatoni rege
Bizánc
Böske, Erzsi, Erzsébet
Breviárium
A bujdosó bábuk
A bujdosók
A cserebőrűek
Déryné ifjasszony
A dolovai nábob leánya
Egy leány története
Elbeszélések
Az élet kapuja
Ellesett párbeszéddek
Az első fecske
Az első vihar
Emberek, urak, nagyurak
Emlékezései (A Várhegy, A gótikus ház)
Északi fény
Éva boszorkány
Az ezredes
A fehér páva
A fekete lovas
Felelősség nélkül
Fenn és lenn
Férfiszív
A fogyó hold

Gondok és gondolatok
 A gótikus ház (lásd: Emlékezései)
 Graf Stephan Tisza
 Gyurka és Sándor
 A Gyurkovics fiúk
 A Gyurkovics leányok, mint regény
 A Gyurkovics leányok, mint «életkép»
 Gyurkovics Milán mandátuma
 Harcok és harcosok
 A három testőr
 A hét sváb
 A híd
 A holicsi Cupido
 A honszerző
 Honthy háza
 Huszonhat elbeszélés
 Huszti Huszt
 Idegenek között
 Kaland és egyéb elbeszélések
 Karolina, vagy: Egy szerentsés flótás
 Kék és piros
 Kék róka
 Két arckép. Tisza István. Károlyi Mihály
 Két ember a bányában
 Kéz kezét mos
 Kilenc egyfelvonásos
 A királyné futárja
 A kivándorlók
 A költő és a halál
 A Lánszky-motor
 A láp virága
 Lélekrablás
 Magdaléna két élete
 Majomszínház
 Második szerelem (lásd: A politikus)
 Misék gyermekek számára
 Mikszáth Kálmán akadémiai tag emlékezete
 A Milói Vénusz karja
 Mink és ők
 Mutamur (Terka naplója)
 A nap fia
 Napkelte előtt (Gondolatok Nagymagyarországról)
 Napnyugati mesék
 Napváros
 Nászúton
 Német nemzetiségi kérdés
 Nemzeti színjáték
 A nevelőnő naplója (lásd: Idegenek között)

Ocskay László
 Péter és Pál
 Pogányok
 A politikus (lásd: Második szerelem)
 Pro Libertate
 Simon Zsuzsa
 Sirokkó
 Szabolcs házassága
 Száz elbeszélés
 Szelek szárnyán
 Szendrey Julia
 Szerelmesek
 Tanulmányok
 Tilla
 Tűz a pusztában
 Az új nevelő
 Utolsó tánc
 A Várhegy (lásd: Emlékezései)

II. Művei (a megjelenés illetve a bemutató sorrendjei)

- 1890: Fenn és lenn
 1892: Mutamur
 1893: Gyurkovics leányok, mint regény
 1894: Simon Zsuzsa
 A három testőr
 Napnyugati mesék
 1896: Honthy háza (1896 február 14. Nemzeti Színház)
 Nászúton (1896 november 24. Vígszínház)
 Szabolcs házassága
 1898: Az új-nevelő
 Az első fecske
 1899: Az első vihar (1899 február 17. Vígszínház)
 1900: Idegenek között (A nevelőnaplója)
 Arianna
 1901: Ocskay brigadéros (1901 február 9. Vígszínház)
 1902: Német nemzetiségi kérdés
 Péter és Pál
 Pogányok
 Balatoni rege (1902 február 8. Vígszínház)
 1903: Kéz kezét mos (1903 február 20. Vígszínház)
 Andor és András
 Gyurkovics fiúk
 1904: Bizánc (1904 április 22: Nemzeti Színház)
 A honszerző
 Elbeszélések
 1905: Böske, Erzsi, Erzsébet
 Szelek szárnyán

1906. Lélekrablás
1907. Déryné ifjasszony (1907 február 6. Vígszínház)
1908. Kaland és egyéb elbeszélések
1909. A királyné utárja
A kivándorlók (1909 március 7. Vígszínház)
Szerelmesek
- 1910: A fehér páva
- 1912: Álomország
Éva boszorkány (1912 március 12. Vígszínház)
Napváros
Mesék (gyermekek számára)
- 1914: Az ezredes (1914 január 30. Magyar Színház)
- 1915: A lóp virága
- 1916⁷: Gyurkovics Milán mandátuma
A hét sváb
Az arany hegedű
Magdaléna két élete
- 1917: Kék róka (1917 január 13. Vígszínház)
Tűz a pusztában
Árva László (1917 április 8. Magyar Színház)
Gyurka és Sándor. Újabb adatok a Gyurkovics fiúk történetéhez.
Tilla (1918 november 22. Vígszínház)
- 1919: A fekete lovas (1919 december 5: Nemzeti Színház)
Az élet kapuja
- 1920: Két arckép. Tisza István. Károlyi Mihály
- 1921: Huszti Huszt
- 1922: Gyurkovics leányok, mint «életkép» (1922 március 17. Magyar Színház)
Aranyborjú (1922 március 15. Nemzeti Színház)
A fogyó hold
- 1923: Sirokkó (1923 március 14. Magyar Színház)
- 1924: A holicsi Cupido
- 1925: Kilenc egyfelvonásos:
1., Színházavatás
2., A bujdosók
3., Karolina, vagy: Egy szerentsés flótás
4., A holicsi Cupido
5., Baba-hu
6., Két ember a bányában
7., A költő és a halál
8., Violante és a bíró
9., Péter és Pál
A Lánszky-motor
Huszonhat elbeszélés
A híd
Emberek, urak, nagyurak
Északi fény

- A Milói Vénusz karja
 Graf Stephan Tisza
 1925: Mink és ők
 Tanulmányok
 A politikus
 A második szerelem
 1926: A férfiszív
 1928: Mikszáth Kálmán akadémiai tag emlékezete
 Kék és piros: Ilyen című novellájából színpadra írta
 Zágón István (1928 november 8. Vígszínház)
 1930: Szendrey Julia (1930 december 4. Nemzeti Színház)
 1931: A nap fia
 1932: Breviárium
 1933: Anci doktor lesz
 Emlékezései I. kötet. A Várhegy
 1934: Ádám, hol vagy?
 Arcképek. Tanulmányok
 Majomszínház (1934 november 8. Vígszínház)
 1935: Harcok és harcosok
 1936: Pro Libertate
 1937: Napkelte előtt: Gondolatok Nagymagyarországról
 1938: Utolsó tánc (1938 november 18. Nemzeti Színház Kamaraszínháza)
 1939: Emlékezései II. kötet: A gótikus ház
 1941: Ellesett párbeszéd
 1942: Gondok és gondolatok
 Száz elbeszélés

III. Művei műfajok szerint (Időbeli sorrendben).

A) R E G É N Y E K :

- 1., Történeti regények:
 Pogányok (1902)
 A királyné futárja. Regényes történet (1909)
 A hét sváb (1916)
 A fogyó hold (1922)
 A nap fia (1931)
 Ádám, hol vagy? (1934)
 Pro Libertate: I—II. kötet (1936)
- 2., Társadalmi regények:
 Fenn és lenn (1890)
 Gyurkovics leányok (1893)
 Simon Zsuzsa (1894)
 Szabolcs házassága (1896)
 Idegenek között: (A nevelőnaplója, 1900)
 Andor és András. Budapesti történet. (Párbeszède« regény (1903)

- Gyurkovics fiúk (1903)
 A honszerző (1904)
 Lélekrablás (1904)
 Szerelmek. (Két kisregény: Férfiszív, Huszti Huszt (1909)
 A fehér páva. (Kisvárosi történet, 1910)
 Álomország (1912)
 A lóp virága. (A Napnyugati mesék egyik elbeszélése kibő-
 vítve, 1915)
 Gyurkovics Milán mandátuma (1916)
 Az arany hegedű (1916)
 Magdaléna két élete (1916)
 Gyurka és Sándor. Ujabb adatok a Gyurkovics fiúk törté-
 netéhez (1917)
 Az élet kapuja: (Kis regény, 1919)
 Huszti Huszt: (Kis regény, 1921)
 A Lánszky-motor (1925)
 Északi fény (1925)
 A Milói Vénusz karja (1925)
 A politikus (lásd: Második szerelem, 1925)
 Második szerelem: (A politikussal együtt, 1925)
 Férfiszív: (Kis regény, 1926)
 Anci doktor lesz (1933)

B) ELBESZÉLÉSKÖTETEK:

- Mutamur (Terka naplója, 1892)
 Napnyugati mesék (1894)
 Az új nevelő (1898)
 Az első fecske és egyéb elbeszélések (1896)
 Arianna. Tizenhat elbeszélés (1900) (Ebben van a Kék és
 piros című dramatizált elbeszélése)
 Elbeszélések (1904)
 Böske, Erzsébet, Erzsébet (1905)
 Kaland és egyéb elbeszélések (1908)
 Napváros: Novellák (1912)
 Mesék gyermekek számára (1912)
 Tűz a pusztában: Elbeszélések (1917)
 Az élet kapuja (hosszabb elbeszélés, 1919)
 Huszonhat elbeszélés (1925)
 Emberek, urak, nagyurak. Elbeszélések (1925)
 Mink és ők. Elbeszélések (1925)
 Száz elbeszélés (1942)

C) SZÍNDARABOK:

- 1., Drámák, történelmi színművek:
 Ocskay brigadéros: Történelmi színmű négy felvonásban
 (1901)

Bizánc. Történeti dráma három felvonásban (1904)
 Árva László. Szomorújáték négy felvonásban (1917)

2., Színművek, színjátékok:

Honthy háza. Színmű három felvonásban (1896)
 Az első vihar. Színmű három felvonásban (1899)
 Déryné ifjasszony. Színjáték négy felvonásban (1907)
 A kivándorlók: Színmű három felvonásban (1909)
 Tilla. Hét jelenés: Színmű (1917)
 Kék róka. Színjáték három felvonásban (1917)
 A fekete lovas. Színmű három felvonásban (1919)
 Aranyborjú. Színmű előjátékból és két részből (1922)
 A híd. Színmű három felvonásban (1925)
 Utolsó tánc. Színmű négy felvonásban (1938)

3., Vígjátékok:

Balatoni rege. Regényes vígjáték három felvonásban (1902)
 Kéz kezet mos. Vígjáték öt felvonásban (1903)
 Éva boszorkány. Vígjáték három felvonásban (1912)
 Az ezredes. Vígjáték három felvonásban (1914)
 Gyurkovics leányok. Életkép három felvonásban (1922)
 Sirokkó. Vígjáték előjátékkal három felvonásban (1923)
 A holicai Cupido. Egyfelvonásos (1924)
 Kék és piros. Zenés vígjáték három felvonásban (1928)

4., Bohózatok.

A három testő. Bohózat három felvonásban (1894)
 Nászúton: Zenés bohózat három felvonásban (1896)
 Majomszínház: Komédia három felvonásban (1934)

5., Egyfelvonásosok:

Péter és Pál (1902)
 A bujdosók. Rákóczi hamvainak hazahozatalára (1906. X. 26: Nemzeti Színház.)
 Színházavatás. A kolozsvári Nemzeti Színház palotájának ünnepélyes megnyitása alkalmából (1913)
 Ünnepi játék. Szigligeti Ede születésének századik évfordulójára (1914. március 7-8-9. Nemzeti Színház)
 Karolina, vagy. Egy szerentsés flótás: Komédia egy játékban (1915)
 Árva korona. A királykoronázás ünnepére (1916. Nemzeti Színház)
 A holicai Cupido. A Helikoni Emlékünnepre. Tolnai gróf Festetics Ella öméltóságának (1917)
 Baba-hu. Komédia egy felvonásban, előjátékkal (1917)
 Két ember a bányában (1920)
 Violante és a bíró (1923)
 A költő és a halál. Petőfi születésének századik évfordulójára (1922. december 29. Nemzeti Színház)

D) TANULMÁNYOK,

cikkek, útleírások és emlékezések:

- Német nemzetiségi kérdés. Négy újságcikk (1902)
 Szelek szárnyán. Útleírás (Dalmácia, 1905)
 Két arckép. Tisza István. Károlyi Mihály (1920)
 Graf Stephan Tisza. Wien (1925)
 Tanulmányok: I—II. kötet (1925)
 Mikszáth Kálmán akadémiai tag emlékezete (1928)
 Breviárium. (Válogatott mondatok műveiből) Élet, szerelem,
 politika, történelem, távoli országok, letűnt világok, kiskorú
 testvéreink, művész., művészet, közönség, Isten, lélek halál
 1932)
 Emlékezései. I. kötet. A Várhegy (1933)
 Arcképek. Tanulmányok. (1934)
 Harcok és harcosok. Tanulmányok (1935)
 Napkelte előtt. Gondolatok Nagymagyarországról (1937)
 Emlékezései: II. kötet: A gótikus ház (1939)
 Nemzeti Színjáték (1941)
 Ellesett párbeszédék. Hírlapi cikkek gyűjteménye (1941)
 Gondok és gondolatok. Tanulmányok, cikkek (1942)

IV. Herczeg-kiadványok.

Rövidítések: H. F.; Herczeg Ferenc; *uo.:* ugyanott; *H. F. M.:* Herczeg Ferenc Munkái (1925-ös kiadás); *H. F. V. M. E.:* Herczeg Ferenc Válogatott Műveinek Emlékkiadása (1933—34—35); *Sing.:* Singer és Wolfner; *kiad.:* kiadás; *sz.:* szám; *Bp.:* Budapest; *Biblia:* 1939-ben kiadott 10 kötetes, bibliapapíron megjelent kiadás; *elb.:* elbeszélések; *l.:* lásd.

- Fenn és lenn*, regény, Bp. 1890, 1—2 kötet (147, 168 1.),
 Sing., Egyetemes Regénytár V. 11—12. szám. 2. ki-
 ad.: 1899 *uo.* (147, 168 1.) 3. kiad.: 1908, Franklin
 Magyar Regényírók Képes Kiadása 56. szám (272 1.)
 Mühlbeck Károly rajzaival. 4. kiad.: 1910 (303 1.),
 Sing. 5. kiad.: 1920 (189 1.) *uo.* 6. kiad.: 1925 (233
 1.) *uo.* H. F. M. 15. kötet. 7. kiad.: 1933 (233 1.), *uo.*
 H. F. V. M. E. 29. kötet. 8. kiad.: 1939 (233 1.) *uo.*
 Biblia 1. kötet, *uo.*
- Mutamur*, *elb.* Bp. 1892 (263 1.) Sing. 2. kiad.: 1903 (312 1.)
uo. 3. kiad.: 1911 (239 1.) *uo.* 4. kiad.: 1920 (158 1.)
uo. 6. kiad.: é. n. (1923, 158 1.) 7. kiad.: 1925 (231
 1.) *uo.* H.F.M. 18. kötet. 8. kiad.: 1939. (231. 1.) *uo.*
 Biblia VIII. kötet, *uo.*

- Gyurkovics leányok*, regény, Bp. 1893 (214 1.) Sing. 2. kiad.: 1903 (214 1.) uo. 3. kiad.: 1904 (214 1.) uo. 4. kiad.: 1910 (167 1.) uo. 5. kiad.: 1916 (31 1.) Milliók Könyve 18. szám, uo. 6. kiad.: 1917 (167 1.) uo. 7. kiad.: 1917 (167 1.) uo. 8. kiad. 1917 (167 1.) uo. 9. kiad.: 1920 (142 1.) uo. 10. kiad.: 1925 (119 1.) uo. H. F. M. 9. kötet. 11. kiad.: 1939 (119 1.) Biblia 1. kötet, uo. (1. Gy. 1. mint «életkép»).
- A dolovai nábob leánya*, színmű, nyomtatásban először megjelent: 1894 (82 1.) Sing. 2. kiad.: A három testőr-rel együtt 1894 (82, 63 1.) uo. 3. kiad.: 1925 (95 1.) H. F. M. 26. kötet, uo. 4. kiad.: 1933 (86 1.) H. F. V. M. E. 35. kötet, uo. 5. kiad.: 1939 (95 1.) Biblia VI. kötet, uo.
- Az első vihar*, színmű, nyomtatásban először megjelent: Bp. 1899 (144 1.) Sing. 2. kiad.: 1903 (142 1.) uo. 3. kiad.: 1933 (72 1.) H. F. V. M. E. 35. kötet, uo. 4. kiad.: 1939 (77 1.) Biblia VI. kötet, uo.
- A Gyurkovics leányok*, életkép négy szakaszban, nyomtatásban először megjelent: 1899 (138 1.) Sing. 2. kiad.: 1911 (144 I.) uo. 3. kiad.: 1922 (144 1.) uo. 4. kiad.: 1923 (144 1.) uo. 5. kiad.: 1925, a regénnyel együtt (a regény: 119 1., a darab: 118 1.) uo. 6. kiad.: 1933 (118 1.) H. F. V. M. E. 21. kötet, uo. 7. kiad.: 1939 (118 1.) Biblia VI. kötet, uo. (Lásd: Gyurkovics leányok, mint regénycím alatt.)
- Simon Zsuzsa*, regény, Bp. 1894 (239 1.) Sing. 2. kiad.: 1898 (239 1.) uo. 3. kiad.: 1902 (239 1.) uo. 4. kiad.: 1903 (239 1.) uo. 5. kiad.: 1905 (240 1.) Egyetemes Regénytár IX. 1—2. kötet, uo. 6. kiad.: 1917 (64 1.) Koronás Regények I. sz. uo. 7. kiad.: 1923 (140 1.) uo. 8. kiad.: 1925 (168 1.) H. F. M. 8. kötet, uo. 9. kiad.: 1933 (233 1.) H. F. V. M. E. 30. kötet, uo. 10. kiad.: 1939 (168 1.) Biblia I. kötet, uo.
- A három testőr*, bohózat, Bp., nyomtatásban először megjelent: 1898 (151 1.) Sing. 2. kiad.: 1901 (160 1.) uo. 3. kiad.: 1910 (124 1.) uo. 4. kiad.: 1925 (94 1.) H. F. M. 26. kötet, uo. 5. kiad.: 1933 (89 1.) H. F. V. M. E. 39. kötet, uo. 6. kiad.: 1939 (94 1.) Biblia VI. kötet, uo.
- Napnyugati mesék*, elbeszélések, Bp. 1894 (243 1.) Sing. 2. kiad.: 1894 (243 1.) uo. 3. kiad.: 1896 (243 1.) uo.

4. kiad.: 1898 (233 I., 18-ik ezer) uo. 5. kiad.: 1914 (218 1.) uo. 6. kiad.: 1925 (262 1.) H. F. M. 17. kötet, uo. 7. kiad.: 1933 (262 1.) H. F. V. M. E. 31. kötet, uo. 8. kiad.: 1939 (262 I.) Biblia VIII. kötet, uo.
- Nászáton*, bohózat, Bp., nyomtatásban először megjelent: 1896 (47 1.) Rózsavölgyi.
- Szabolcs házassága*, regény, Bp. 1896 (166 1.) Sing. 2. kiad.: 1896 (166 1.) uo. 3. kiad.: 1896 (166 1.) uo. 4. kiad.: 1899 (173 1.) uo. 5. kiad.: 1900 (196 1.) uo. 6. kiad.: 1902 (196 1.) uo. 7. kiad.: 1906 (196 1.) uo. 8. kiad.: 1920 (140 1.) uo. 9. kiad.: 1925 (103 1.) H. F. M. 13. kötet, uo. 10. kiad.: 1933 (138 1.) H. F. V. M. E. 25. kötet, uo. 11. kiad.: 1939 (138 1.) Biblia I. kötet, uo.
- Honthy háza*, színmű, Bp., nyomtatásban először megjelent: 1897 (137 1.) Singer. 2. kiad.: 1900 (136 I.) uo. 3. kiad.: 1904 (142 1.) uo. 4. kiad.: 1925 (71 1.) H. F. M. 27. kötet. 5. kiad.: 1933 (71 1.) H. F. V. M. E. 40. kötet, uo. 6. kiad.: 1939 (71 1.) Biblia VI. kötet, uo.
- Az új nevelő*, elbeszélések, Bp. 1898 (47 1.) Filléres Könyvtár 37. szám, Sing. 2. kiad.: 1903 (47 1.) uo. 3. kiad.: 1910 (47 1.) uo. 4. kiad.: 1933 (134 1.) H. F. V. M. E. 33. kötet, uo.
- Az első fecske*, elbeszélések, Bp. 1898 (191 1.) Sing. 2. kiad.: 1900 (159 1.) uo. 3. kiad.: 1902 (195 1.) uo. 4. kiad.: 1908 (191 1.) uo. 5. kiad.: 1925 (238 1.) H. F. M. 16. kötet. 6. kiad.: 1933 (134 1.) H. F. V. M. E. 37. kötet. 7. kiad.: 1939 (238 1.) Biblia VIII. kötet, uo.
- Egy leány története*, regény, Bp. 1899 (255 1.) Sing. (Az Akadémia Péczely-díját nyerte a regénnyel és az Akadémia levelező tagja lett.) 2. kiad.: 1899 (255 1.) uo. 3. kiad.: 1904 (244 1.) uo. 4. kiad.: 1925 (166 1.) H. F. M. 13. kötet, uo. 5. kiad.: 1933 (166 1.) H. F. V. M. E. 25. kötet, uo. 6. kiad.: 1939 (164 1.) Biblia II. kötet, uo. 7. kiad.: 1941 (178 1.) Herczeg Ferenc négy regénye című négykötetes sorozatban, Kornis Gyula előszavával, uo.
- Idegenek között* (A nevelőnő naplója), regény, Bp. 1900 (180 1.) Sing. 2. kiad.: 1904 (189 1.) uo. 3. kiad.: 1922 (110 1.) uo. 4. kiad.: 1925 (166 1.) H. F. M. 8. kötet. 5. kiad.: 1929 (174 1.) Milliók Könyve 17.

- szám, uo. 6. kiad.: 1933 (106 1.) H. F. V. M. E. 21. kötet. 7. kiad.: 1939 (108. 1.) Biblia II. kötet, uo.
- Arianna, elbeszélések*, Kiss Józsefnek ajánlva, Bp. 1900 (222 1.) Sing. 2. kiad.: 1901 (222 1.) uo. 3. kiad.: 1904 (222 1.) uo. 4. kiad.: 1922 (157 1.) uo. 5. kiad.: 1925 (258 1.) H. F. M. 19. kötet. 6. kiad.: 1933 (258 1.) H. F. V. M. E. 14. kötet. 7. kiad.: 1939 (258. 1.) Biblia VIII. kötet, uo.
- Ocskay brigadéros*, történelmi színmű, nyomtatásban először megjelent: Bp. 1901 (164 1.) Sing. 2. kiad. 1902 (159 1.) uo. 3. kiad.: 1909 (159 1.) uo. 4. kiad.: 1921 (95 1.) uo. 5. kiad.: 1925 (108 1.) H. F. M. 24. kötet, uo. 6. kiad.: Ocskay László brigadéros címmel, 1933 (108 1.) H. F. V. M. E. 12. kötet, uo. 7. kiad.: 1939 (108 1.) Biblia VI. kötet, uo.
- Német nemzetiségi kérdés, négy újságcikk, Bp. 1902 (63 1.) Budapesti Hírlap kiadása.
- Péter és Pál*, egyfelvonásos, nyomtatásban először megjelent: Bp. 1924 (19. 1.) Sing. 2. kiad.: 1925 (23. 1.) H. F. M. 30. kötet, uo. 3. kiad.: 1933 (23. 1.) H. F. V. M. E. 13. kötet, uo. 4. kiad.: 1939 (21. 1.) Biblia VII. kötet, uo.
- Pogányok*, regény, Bp. 1902 (303 1.) Sing. 2. kiad.: 1903 (303 1.) uo. 3. kiad.: 1904 (303 1.) uo. 4. kiad.: 1907 (304 1.) uo. 5. kiad.: 1909 (304 1.) uo. 6. kiad.: 1918 (208 1.) uo. 7. kiad.: 1921 (207 1.) uo. 8. kiad.: 1924 (261 1.) uo. 9. kiad.: 1925 (261 1.) H. F. M. 1. kötet, uo. 10. kiad.: 1933 (261 1.) H. F. V. M. E. 8. kötet, uo. 11. kiad.: 1936 (261 1.) Mühlbeck Károly rajzaival, uo. 12. kiad.: 1939 (259. 1.) Biblia II. kötet, uo. 13. kiad.: 1942 (261 I.), új lenyomat, uo.
- Balatoni rege*, regényes vígjáték, nyomtatásban először megjelent: Bp. 1902 (158 1.) Sing. 2. kiad.: 1921 (160 1.) uo. 3. kiad.: 1925 (92 1.) H. F. M. 28. kötet, uo. 4. kiad.: 1933 (121 1.) H. F. V. M. E. 12. kötet, uo. 5. kiad.: 1939 (92. 1.) Biblia VI. kötet, uo.
- Kéz kezét mos*, vígjáték, nyomtatásban először megjelent: Bp. 1904 (160 1.) Sing. 2. kiad.: 1925 (87 I.) uo. 3. kiad.: 1933 (87 1.) H. F. V. M. E. 35. kötet, uo. 4. kiad.: 1939 (87 1.) Biblia VI. kötet, uo.
- Andor és András*, budapesti történet, regény, Bp. 1903 (205 1.) Sing. 2. kiad.: 1907 (205 1.) uo. 3. kiad.: 1909

- (205 1.) uo. 4. kiad.: 1911 (205 I.) uo. 5. kiad.: 1925 (147 1.) H. F. M. 6. kötet, uo. 6. kiad.: 1933 (147 1.) H. F. V. M. E. 9. kötet, uo. 7. kiad.: 1939 (147. 1.) Biblia II. kötet, uo.
- Gyurkovics fiúk*, regény, Bp. 1903 (271 1.) Sing. 2. kiad.: 1903 (271 1.) uo. 3. kiad.: 1904 (271 1.) uo. 4. kiad.: 1908 (238 1.) uo. 5. kiad.: 1911 (238 1.) uo. 6. kiad.: 1914 (234 1.) uo. 7. kiad.: 1916 (31 1.) Milliók Könyve 27. szám, uo. 8. kiad.: 1919 (234 1.) uo. 9. kiad.: 1925 (181 1.) H. F. M. 10. kötet, uo. 10. kiad.: 1928 (204 1.) uo. 11. kiad.: 1930 (204 1.) uo. 12. kiad.: 1933 (204 1.) H. F. V. M. E. 10. kötet, uo. 13. kiad.: 1939 (204 1.) Biblia I. kötet, uo.
- Bizánc*, történelmi színmű, nyomtatásban először megjelent: Bp. 1904 (155 1.) Sing. 2. kiad.: 1904 (155 1.) uo. 3. kiad.: 1909 (123. 1.) uo. 4. kiad.: 1911 (123 1.) uo. 5. kiad. (16. ezer!): 1922 (128 1.) uo. 6. kiad.: 1925 (97. 1.) H. F. M. 24. kötet, uo. 7. kiad.: 1928 (97 1.) uo. 8. kiad.: 1934 (104 1.) H. F. V. M. E. 4. kötet, uo. 9. kiad.: 1939 (97 1.) Biblia VI. kötet, uo. 10. kiad.: 1941 (98 1.) Sing. 11. kiad.: 1942 (97 1.) uo.
- A honszerző*, regény, Bp. 1904 (208 1.) Sing. 2. kiad.: 1913 (237 1.) uo. 3. kiad.: 1925 (214 1.) H. F. M. 3. kötet, uo. 4. kiad.: 1939 (214 1.) Biblia II. kötet, uo.
- Elbeszélések*. Tárcanovellák, Bp. 1904 (238 1.) Sing. 2. kiad.: 1933 (258 1.) H. F. V. M. E. 26. kötet, uo.
- Böske*, *Erzsi*, *Erzsébet*, elbeszélések, Bp. 1905 (249 1.) Vidám Könyvek sorozatban 4. szám, Sing. 2. kiad.: 1911 (249. 1.) uo. 3. kiad.: 1933 (88 1.) H. F. V. M. E. 37. kötet, uo.
- Szelek szárnyán*. Útleírások, Bp. 1905 (111 1.) Az én újságom kiadása. 2. kiad.: Szelek szárnyán. Útirajz címmel 1910 (188 1.) Sing. 3. kiad.: Szelek szárnyán. Dalmácia címmel, 1925 (140 1.) H. F. M. 6. kötet, uo. 4. kiad.: 1933 (140 1.) H. F. V. M. E. 9. kötet, uo. 5. kiad.: 1939 (213 1.) Biblia X. kötet, uo.
- Lélekrablás*, regény, Bp. 1906 (233 1.) Sing. 2. kiad.: 1925 (145 1.) H. F. M. 12. kötet, uo. 3. kiad.: 1933 (188 1.) H. F. V. M. E. 36. kötet, uo. 4. kiad.: 1939 (145 1.) Biblia III. kötet, uo.
- Déryné ifjasszony*, színjáték, nyomtatásban először megjelent: Bp. 1907 (139 1.) Sing. 2. kiad.: 1910 (80 1.)

- uo. 3. kiad.: 1933 (80 1.) H. F. V. M. E. 35. kötet,
uo. 4. kiad.: 1939 (80 1.) Biblia VI. kötet, uo.
- Kaland és egyéb elbeszélések*, Bp. 1908 (221 1.) Sing. 2. ki-
ad.: 1911 (221 1.) uo. 3. kiad.: 1933 (247 1.) H. F.
V. M. E. 28. kötet, uo.
- A királyné futárja*. Regényes történet, Bp. 1909 (190 1.),
Innocent (Ferenc) és Mühlbeck (Károly) rajzaival,
Sing. 2. kiad.: 1911 (190 1.) uo. 3. kiad.: 1925 (142.
1.) H. F. M. 12. kötet, uo. 4. kiad.: 1933 (134 1.)
H. F. V. M. E. 38. kötet, uo. 5. kiad.: 1939 (119 1.)
Biblia III. kötet, uo.
- A kivándorlók*, színmű, nyomtatásban először megjelent:
Bp. 1909 (122 1.) Sing. 2. kiad.: 1925 (67 1.) H. F.
M. 29. kötet, uo. 3. kiad.: 1939 (67. 1.) Biblia VI.
kötet, uo.
- Szerelmek* (két kisregény: Férfiszív, Huszti Huszt), Bp.
1909 (216 1.) Sing. 2. kiad.: 1910 (216 1.) uo. 3. kiad.:
1921 (216 1.) uo. 4. kiad.: 1924 (216 1.) uo. 5. kiad.:
1925 (216 1.) H. F. M. 4. kötet, uo. 6. kiad.: 1933
(216 1.) H. F. V. M. E. 24. kötet, uo. 7. kiad.: 1939
(97 1.) Biblia III. kötet, uo. (1. Férfiszív, Huszti
Huszt alatt is.)
- A fehér páva*. Kisvárosi történet, Bp. 1910 (190 1.) Sing.
2. kiad.: 1911 (190 1.) uo. 3. kiad.: 1920 (126 1.) uo.
4. kiad.: 1925 (161 1.) H. F. M. 14. kötet, uo. 5. ki-
ad.: 1933 (161 1.) H. F. V. M. E. 7. kötet, uo. 6. ki-
ad.: 1939 (142 1.) Biblia III. kötet, uo.
- Álomország*, szimbolikus regény, Bp. 1912 (206 1.) Sing.
2. kiad.: 1913 (206 1.) uo. 3. kiad.: 1920 (168 1.) uo.
4. kiad.: 1925 (202 1.) H. F. M. 11. kötet, uo. 5. ki-
ad.: 1933 (202 1.) H. F. V. M. E. 3. kötet, uo. 6. ki-
ad.: 1939 (161 1.) Biblia III. kötet, uo.
- Éva boszorkány*, vígjáték, nyomtatásban először megjelent:
Bp. 1912 (124 1.) Sing. Herczeg az Akadémia Voj-
nits-díját nyerte vele és bemutatása után az Akadé-
mia rendes tagja lett. 2. kiad.: 1925 (79 1.) uo. 3.
kiad.: 1925 (79 1.) H. F. M. 31. kötet, uo. 4. kiad.:
1939 (79 1.) Biblia VI. kötet, uo.
- Napváros*, novellák, Bp. 1912 (155 1.) Sing. 2. kiad.: 1914
(155 1.) uo. 3. kiad.: 1921 (155 1.) uo. 4. kiad.: 1925
(227 1.) H. F. M. 20. kötet, uo. 5. kiad.: 1933 (227. 1.)

- H. F. V. M. E. 15. kötet, uo. 6. kiad.: 1939 (227 1.)
Biblia VIII. kötet, uo.
- Felelősség nélkül*, polémia, 1912 (7 1.) a Magyar Figyelő különlenyomata.
- Mesék gyermekek számára*, Bp. 1912 (190 1.) Mühlbeck (Károly rajzaival, Sing. 2. kiad.: 1922 (174 1.) Budapesti Hírlap kiadása. 3. kiad.: 1925 (247 1.) H. F. M. 23. kötet, uo. 4. kiad.: 1933 (130 1.) H. F. V. M. E. 20. kötet, uo. 5. kiad.: 1939 (234 1.) Biblia X. kötet, uo.
- Az ezredes*, vígjáték, nyomtatásban először megjelent: 1914 (135 1.) Sing. 2. kiad.: 1925 (97 1.) H. F. M. 28. kötet, uo. 3. kiad.: 1933 (78 1.) H. F. V. M. E. 33. kötet, uo. 4. kiad.: 1939 (97. 1.) Biblia VI. kötet, uo.
- A lép virága*, elbeszélés, először megjelent a Napnyugati mesék című elbeszéléskötetben, itt kisregényé kibővítve: 1915 (32 1.) Milliók Könyve 1. szám, Sing. 2. kiad.: 1915 (32 1.) uo. Ezután csak a Napnyugati mesék című kötetben szerepel a Sirius, a Báró Rébusz és egyéb elbeszélések között.
- Gyurkovics Milán mandátuma*, regény, Bp. 1916 (31 1.) Milliók Könyve 27. szám, Sing. 2. kiad.: 1917 (32 1.) Milliók Könyve 40. szám, uo. 3. kiad.: 1935 (66 1.) :H. F. V. M. E. 6 kötet, uo.
- A hét sváb*, regény, Bp. 1916 (205 1.) Sing. 2. kiad.: 1917 (192 1.) uo. 3. kiad.: 1918 (192 1.) uo. 4. kiad. 1919 (192 1.) uo. 5. kiad.: 1920 (181 1.) uo. 6. kiad.: 1925 (206. I.) H. F. M. 7. kötet, uo. 7. kiad.: 1932 (206 1.) uo. 8. kiad.: 1933 (117 1.) H. F. V. M. E. 36. kötet, uo. 9. kiad.: 1934 (206 1.) uo. 10. kiad.; 1936 (206 1.), Márton Ferenc rajzaival, uo. 11. kiad.: 1938 (206 1.) uo.
- Az arany hegedű*, regény, Bp. 1916 (218 1.) Sing. 2. kiad.: 1916 (218 1.) uo. 3. kiad.: 1917 (191 1.) uo. 4. kiad.: 1918 (191 1.) uo. 5. kiad.: 1925 (215 1.) H. F. M. 2. kötet. uo. 6. kiad.: 1929 (215 1.) uo. 7. kiad.: 1931 (215 1.) uo. 8. kiad.: 1933 (215 1.) H. F. V. M. E. 1. szám, uo. 9. kiad.: 1937 (215 1.) uo. 10. kiad.: 1939 (215 1.) uo. 11. kiad.: H. F. négy regénye című négykötetes sorozatban, az első kötet, 1941 (248 1.) uo.
- Magdaléna két élete*, regény, Bp. 1916 (160 1.) Sing. 2. kiad.: 1920 (127 L) uo. 3. kiad.: 1922 (127 1.) uo. 4.

- kiad.: 1925 (109 1.) H. F. M. 14. kötet, uo. 8. kiad.: 1933 (119 1.) H. F. V. M. E. 7. kötet, uo. 6. kiad.: 1939 (119 1.) Biblia IV. kötet, uo.
- Kék róka*, színjáték, nyomtatásban először megjelent: 1917 (91 1.) Sing. 2. kiad.: 1917 (91 1.) uo. 3. kiad.: 1917 (91 1.) uo. 4. kiad. (10—12 ezer!): 1917 (91 1.) uo. 5. kiad.: 1925 (82 1.) H. F. M. 29. kötet, uo. 6. kiad.: 1933 (82 1.) H. F. V. M. E. 38. kötet, uo. 7. kiad.: 1939 (82 1.) Biblia VII. kötet, uo.
- Tüz a pusztában*, elbeszélések, Bp. 1917 (178 1.) Sing. 2. kiad.: 1925 (185 1.) H. F. M. 21. kötet, uo. 3. kiad.: 1933 (273 1.) H. F. V. M. E. 17. kötet, uo. 4. kiad.: 1939 (273 1.) Biblia IX. kötet, uo.
- Árva László*, szomorújáték, nyomtatásban először megjelent: Bp. 1917 (120 1.) Korvin Testvérek kiadása. 2. kiad.: Árva László király címmel 1921 (125 1.) Sing. 3. kiad.: 1925 (89 1.) H. F. M. 21. kötet, uo. 4. kiad.: 1933 (125 1.) H. F. V. M. E. 11. kötet, uo. 5. kiad.: 1939 (125 1.) Biblia VII. kötet, uo.
- Gyurka és Sándor*. Újabb adatok a Gyurkovics fiúk történetéhez, regény, Bp. 1917 (32 1.) Milliók Könyve 59. szám, Sing. 2. kiad.: 1918 (32 1.) uo,
- Tilla*, színjáték, nyomtatásban először megjelent: Bp. 1918 (121 1.) Sing. 2. kiad.: 1918 (121 1.) uo. 3. kiad.: 1925 (75 1.) H. F. M. 28. kötet, uo. 4. kiad.: 1933 (101 1.) H. F. V. M. E. 32. kötet, uo. 5. kiad.: 1939 (75 1.) Biblia VII. kötet, uo.
- A fekete lovas*, színmű (készült A hét sváb-ból), nyomtatásban először megjelent: Bp. 1920 (96 1.) Sing. 2. kiad.: 1920 (96 1.) uo. 3. kiad.: 1925 (110 1.) H. F. M. 25. kötet, uo. 4. kiad.: 1935 (110 1.) H. F. V. M. E. 10. kötet, uo. 5. kiad.: 1939 (110 1.) Biblia VII. kötet, uo.
- Az élet kapuja*, elbeszélésnek nevezi Herczeg, műfajilag azonban: regény, Bp. 1919 (128 1.) Sing. 2. kiad.: 1919 (128 1.) uo. 3. kiad.: 1920 (128 1.) uo. 4. kiad.: 1922 (128 1.) uo. 5. kiad.: 1923 (128 1.) uo. 6. kiad.: 1925 (134 1.) H. F. M. 5. kötet, uo. 7. kiad.: 1926 (134 1.) uo. 8. kiad.: 1933 (134 1.) H. F. V. M. E. 2. kötet, uo. 9. kiad.: 1935 (134 1.) uo. 10. kiad.: 1939 (134 1.) Biblia IV. kötet, uo. 11. kiad.: 1939 (134 1.) uo. 12. kiad.: 1940 (134 1.) uo. 13. kiad.: A H. F.

Négy regénye című négykötetes sorozatban, Kornis Gyula előszavával. 1941 (134. 1.) uo.

Két arckép. Tisza István. Károlyi Mihály. Két tanulmány, Bp. 1920 (32. 1.) a Budapesti Hírlap kiadása. 2. kiad.: 1933-ban az Arcképek című tanulmány-kötetben, H. F. V. M. E. 18. kötet, Sing.

Huszt *Huszt*, kis regény, először a Szerelmesek című kötetben, 1909. Önállóan először 1921 (32. 1.) Milliók Könyve 100. szám, Sing. (lásd: a Szerelmesek cím alatt).

Aranyborjú, színmű, nyomtatásban először megjelent: Bp. 1923 (143. 1.) Sing. 2. kiad.: 1925 (111. 1.) H. F. M. 27. kötet, uo. 3. kiad.: 1933 (111. 1.) H. F. V. M. E. 40. kötet, uo. 4. kiad.: 1939 (111. 1.) Biblia VII. kötet, uo.

A fogyó hold, regény, Bp. 1922 (143. 1.) Sing. 2. kiad.: 1922 (143. 1.) uo. 3. kiad.: 1924 (143. 1.) uo. 4. kiad.: 1925 (149. 1.) H. F. M. 5. kötet, uo. 5. kiad.: 1928 (149. 1.) uo. 6. kiad.: 1933 (148. 1.) H. F. V. M. E. 2. kötet, uo. 7. kiad.: 1939 (149. 1.) Biblia IV kötet, uo.

Sirokkó, vígjáték, nyomtatásban először megjelent: Bp. 1923 (96. 1.) Sing. 2. kiad.: 1925 (86. 1.) H. F. M. 29. kötet, uo. 3. kiad.: 1933 (86. 1.) H. F. V. M. E. 38. kötet, uo. 4. kiad.: 1939 (86. 1.) Biblia VII. kötet, uo.

A holic *Cupido*, egyfelvonásos, nyomtatásban először megjelent: Bp. 1924 (23. 1.) Rózsavölgyi kiadása. 2. kiad. 1925 (23. 1.) H. F. M. 30. kötetében a Kilenc egyfelvonásos között, Sing. 3. kiad.: 1933 (23. 1.) H. F. V. M. E. 23. kötet, uo. 4. kiad.: 1939 (23. 1.) Biblia VII. kötetének Kilenc egyfelvonásosa között, uo.

Kilenc egyfelvonásos, Bp. 1925 (227. 1.) H. F. M. 30. kötet, Sing. 2. kiad.: 1933 (213. 1.) H. F. V. M. E. 23. kötet, uo. 3. kiad.: 1939 (210. 1.) Biblia VII. kötet, uo.

A Lánszky-motor, Regény, Mesék, Bp. 1925 (148. 1.) Sing. 2. kiad.: 1925 (148. 1.) H. F. M. 34. kötet, uo. 3. kiad.: 1927 (148. 1.) uo. 4. kiad.: 1933 (148. 1.) H. F. V. M. E. 23. kötet, uo. 5. kiad.: 1939 (268. 1.) Biblia IV. kötet, uo. 6. kiad.: 1941 (168. 1.) H. F. Négy regénye című négyregényes sorozat második kötete, Kornis Gyula bevezető tanulmányával, uo.

Huszonhat elbeszélés, Bp. 1925 (264. 1.) H. F. M. 37. kötet.

- Sing. 2. kiad.: 1933 (264 1.) H. F. V. M. E. 34. kötet,
uo. 3. kiad.: 1939 (256 1.) Biblia IX. kötet, uo.
- A híd*, színmű, nyomtatásban először megjelent: Bp. 1926
(112 1.) Sing. 2. kiad.: 1925 (112 1.) H. F. M. 25.
kötet, uo. 3. kiad.: 1933 (112 1.) H. F. V. M. E. 10.
kötet, uo. 4. kiad.: 1936 (112 1.) uo. 8. kiad.: 1939
(112 1.) Biblia VII. kötet, uo.
- Emberek, urak, nagyurak*, elbeszélések, Bp. 1925 (269 1.)
H. F. M. 22. kötet, Sing. 2. kiad.: 1933 (269 1.) H.
F. V. M. E. 35. kötet, uo. 3. kiad.: 1939 (261 1.) Bib-
lia IX. kötet, uo.
- Északi fény*, regény, 1925 (268 1.) H. F. M. 22. kötet, Sing.
2. kiad.: 1928 (268 1.) uo. 3. kiad.: 1930 (268 1.) uo.
4. kiad.: 1933 (268 1.) H. F. V. M. E. 5. kötet, uo.
5. kiad.: 1939 (147 1.) Biblia IV. kötet, uo.
- A Milói Vénusz karja*, regény, Bp. 1925 (169 1.) Sing. 2. ki-
ad.: 1925 (169 1.) H. F. M. 33. kötet, uo. 3. kiad.:
1933 (169 1.) H. F. V. M. E. 27. kötet, uo. 4. kiad.:
1939 (134 1.) Biblia IV. kötet, uo.
- A cserebőrűek*, elbeszélés, megjelent a Milói Vénusz karja
című regénnyel együtt, az összes kiadásban, kivéve
a Biblia kiadást, melynek I. kötetében jelent meg.
(36 1.)
- Graf Stephan Tisza*. Erinnerung an..., Wien, 1925, Eli-
gius Verlag.
- Mink ésők*, elbeszélések, Bp. 1925 (269 1.) H. F. M. 36.
kötet, Sing. 2. kiad.: 1933 (256 1.) H. F. V. M. E.
16. kötet, uo. 3. kiad.: 1939 (269 1.) Biblia IX. kö-
tet, uo.
- Tanulmányok*. I—II. kötet, Bp. 1925 (256, 262 1.) H. F. M.
38—39. kötet, Sing. 2. kiad.: 1939 (201, 216 1.) Bib-
lia X. kötet, uo.
- A politikus*. A második szerelem. Két kisregény. Bp. 1925
(139, 84 1.) H. F. M. 32. kötet, Sing. 2. kiad.: 1933
(118, 61 1.) H. F. V. M. E. 11. kötet, uo. 3. kiad.:
1939 (139, 84 1.) Biblia I. kötet, uo.
- Férfiszív*, novella, először a Szerelmesek című kötetben je-
lent meg a Huszti Huszt-tal 1909-ben. Első önálló
kiadása: 1926 (64 1.) Milliók Könyve 139. szám,
Sing. (Lásd: Szerelmesek cím alatt.)
- Mikszáth Kálmán* akadémia-tag emlékezete. Tanulmány.

- felolvasás az Akadémián, Bp. 1928 (21 1.) Az Akadémia kiadása.
- Kék és piros*, vígjáték, nyomtatásban először megjelent: 1928 (32 1.) Műkedvelők Színháza. Új sorozat 19. szám. (A darabot a Huszonhat elbeszélés című kötet azonos című novellájából Zágón István írta.)
- Szendrey Júlia*, színjáték, nyomtatásban először megjelent: Bp. 1930 (89 1.) Sing. 2. kiad.: 1930 (89 1.) uo. 3. kiad.: 1933 (89 1.) H. F. V. M. E. 13. kötet, uo. 4. kiad.: 1939 (87 1.) Biblia VII. kötet, uo.
- A nap fia*, regény, Bp. 1931 (176 1.) Magyar Regények sorozat 1. szám, Sing. 2. kiad.: é. n. (1932, 176 1.) Sing. 3. kiad.: 1939 (178 1.) Biblia V. kötet, uo.
- Breviárium*, műveiből gondolatok, Bp. 1932 (206 1.) Sing.
- Emlékezései* első kötete a Várhegy címmel 1933 (264 1.) Sing. 2. kiad.: 1940 (264 1.) uo.
- Anci doktor lesz*, regény, Bp. 1933 (202 1.) Sing. 2. kiad.: 1933 (226 1.) uo. 3. kiad.: 1933 (139 1.) H. F. V. M. E. 32. kötet, uo. 4. Mad.: 1934 (226 1.) uo. 5. kiad.: 1939 (226 1.) Biblia IX. kötet, uo.
- Arcképek*. Tanulmányok. Bp. 1934 (229 1.) Sing. 2. kiad.: 1934 (229 1.) H. F. V. M. E. 18. kötet, uo.
- Ádám, hol vagy?* regény, Bp. 1935 (189 1.) Sing. 2. kiad.: 1936 (189 1.) uo. 3. kiad.: 1939 (189 1.) Biblia V. kötet, uo.
- Majomszínház*, komédia, nyomtatásban először megjelent: Bp. 1935 (93 1.) Sing. 2. kiad.: 1935 (93 1.) H. F. V. M. E. 11. kötet, uo. 3. kiad.: 1939 (93 1.) Biblia VII. kötet, uo.
- Harcok és harcosok*. Tanulmányok. Bp. 1935 (251 1.) Sing. 2. kiad.: 1937 (251 1.) uo.
- Pro Libertate*, regény két kötetben, Bp. 1936 (340, 287 1.) Sing. 2. kiad.: 1937 (340, 287 1.) uo. 3. kiad.: 1939 (340, 287 1.) Biblia V. kötet, uo.
- Napkelte előtt*. Gondolatok Nagymagyarországról. Bp. 1937 (238 1.) Sing. 2. kiad.: 1938 (238 1.) uo. 3. kiad.: 1939 (198 1.) Biblia X. kötet, uo.
- Utolsó tánc*, színmű, nyomtatásban először megjelent: Bp. 1938 (82 1.) Sing. 2. kiad.: 1938 (82 1.) uo. 3. kiad.: 1939 (82 1.) Biblia VII. kötet, uo.
- Emlékezései* II. kötet: A gótikus ház, Bp. 1939 (3411.) Sing. 2. kiad.: 1940 (341 1.) uo.

- Ellesett párbeszéddek.* Cikkek, tanulmányok. Bp. 1941 (220
1.) Sing.
Gondok, gondolatok. Cikkek, tanulmányok, Bp. 1941
(308
1.) Sing. *Száz elbeszélés*, 1942 (978 1.) Sing.

V. RERCZEG FERENC MŰVEI FILMEN

- Pogányok (1934), Gyurkovics fiúk (1940), Szinusz (1941),
A lóp virága (1942), Kék róka (Berlin, Ufa; 1940).

VI. MŰVEI IDEGEN NYELVEKEN

I. *Regények. Angol:*

Rewiew of the hungarian roman, London, 1933 (296
1.). Részletek Herczeg Ferenc *Az arany hegedű*, *Az
élet kapuja* című regényeiből.

Cseh:

Sirius (Novel). Preložil Gustav Narcis Mayerhoffier
V. Praze 1896 (67 1.), Simacek. Ugyanebben a kö-
tetben: *Levne svazky* (novel, 67 1.).
Sirius z madarstiny preložil Gustav Narcis Mayer-
hoffer, Praze, 1896 (67 1.), új kiadás, F. Simacek
kiadásában.

Szabolcsovo manzelstvi a jino novely. Preložil G. N.
Mayerhoffer v Praze, 1898 (192 1.) Simacek kiadása
(Szabolcs házassága).

Durkocovny dcery, preložil G. N. Mayerhoffer.
Prága, 189¾ (178 1.) Knihovna 148. sz. (Gyurkovics
leányok.)

Nahore a dole, preložil G. N. Meyerhoffer, Prága
1902 (176 1.), Knihovna 193. sz. Nakladatel J. Otto
kiadása (Fenn és lenn).

Laska Zuzany Simonove, roman, preložil Gustav
Narcis Mayerhoffer, v Praze, 1907 (206 1.), (Simon
Zsuzsa).

Krásne kvetinarky. Roman, preložil J. K. Novak.
2 vydání, v Praze. 1917 (119 1.) Neubert kiadása (A
hét sváb).

Dán:

Obersten Dauer. Roman, oversat fra ungarsk af
Alex Schumacher, Koebenhavn 1896 (194 1.) (Simon
Zsuzsa).

Froekeneme Gyurkovics. Historienom hvorledes F ru Gyurkovics fik alle sine Dotre nel forsoegede. Autorisxet Oversaettele ei ter den ungarske original. Oplag. Ved. Al. Schumacher. Koebenhavn, 1904 (188 1.). Forlage af V. Pros Boghandel. (A Gyurkovics leányok).

Eszperantó:

Hungaroj rakontoj (Magyar elbeszélések), tradukis A(lexander) Penajolt, Berlin, 1937 (88 l.j, Müller kiadása. Esperantha biblioteko internacia sorozat 21. szám (Herczeg néhány elbeszélése).

finn:

Gyurkovics pojat. Romaani. Unkarin kielestä suomentanut K. Emil Jaakkola, Helsingissä, 1912 (178 1.) Kirjasto 29. (Gyurkovics fiúk). Gyurka ja Sándor. Romaani. Unkarin kielestä suomentanut K. E. Jaakkola, Helsingissä, 1942 (44. 1.) Kirjasto 33. (Gyurka és Sándor.)

Unkarittaren täiväkirja, Y. M. novellája Suomenno Akukielestä Otava. Helsingissä, 1912 (89 1.) (Magyar novellák, köztük Herczeg-novellák.)

Gyurkovicsin Tytöt, Romaani. Unkarin-kielestä suomentanut Akseli Heikkila Kustannusosa keyhtiö Otava, Helsingissä, 1909 (172 1.). 2. kiad.: 1912 (194 1.) Kirjasto 34. (A Gyurkovics leányok.)

Pakanoita. Romaani. Unkarin kielestä suomentanut K. Emil Jaakkola. Werner Söderström osa keyhtiö. Porvoo, 1913 (191 1.) (Pogányok.)

Kuítaviulu. Unkarista suomensi Väinö Pesalo. Kostumnuosa Keyhtiö Ahjo Helsinki, 1919. Gyurkovicsin Pojat. Matti Kivekäs. Otava, Helsingissä, 1921 (169 1.). (Gyurkovics fiúk.)

Suokukka. Suomemnos. Kustannusosa keyhtiö kii ja Helsinki, 1923 (101 1.). (A Láp virága.)

Francia:

Les soeurs Gyurkovics, roman, traduit par Anton Ihász, Paris, 1899 (177 1.) (A Gyurkovics leányok.)

Le mariage de Szabolcs, roman, traduit du hongrois par Mme Pierre Brunet. Revue Hebdomadaire, Paris, 1908. (Szabolcs házassága.)

Sirius, Revue de Hongrie, 1908, folytatásokban (Siriusz).

Byzance. Pièce en Unis actes. Traduit du hongrois par Honon Champion, Paris, 1912 (73 1.) Bibliothèque Hongroise VII. szám.

Quelques nouvelles hongroises. Bibó, Ghoinoky, Gárdonyi, Hegedüs, *Ilerczeg*, Kárpáti, Kodolányi, Luczkó, Lőrinczy, Mikes, Oláh, Somlyó, Stella, Szitnyay, Tluirv Z. Zilahv novellái. 3 kötet. Paris, 1934 (252 1.).

Holland:

De Operettzangeres, A. W. Bruna and Zoon, utrecht, 1901 (267 1.). (Egy leány története.)

Horvát:

Mladi Gjurkovic's. Roman. Prevec Jovan Grcic. W Novom Sadu, 1901 (212 I.) Popovic kiadása. 2. kiad.: Mladi Gjurkovic'i címmel. Magyaroki napisav. Prever Jovan" Grcic, Beograd, 1902 (197 1.).

Lengyel:

Gjurkowicsówny. Powiesc B. Jaroszevszka, Warszawa, 1902 (237 1.). 2. kiad.: Gjurkowicsowie címmel, Warszawa, 1902 (237 I.), Powiesc B. Jaroszevszka, Drukernia A. T. Jeziérskiego. 3. kiad.: Gjurkowicsowie. Gyurka i Sándor címmel. Powiesc B. Jaroszevszka, Warszawa, 1902 (267 1.), Bibliotéka Dziel Wyborowych.

Kvviat na bagnisku. Nowela wegiérska. Nakladem Ziarna». Warszawa, 1912.

Német:

Sumpflume. Novelle. Übersetzt von Emil Kumlik. Leipzig, 1895, Philipp Reclam. (A láp virága.) Die Morastblume. Erzählung. Übersetzt von Robert Friese, Berlin, 1896 (74 1.). (A láp virága.) Die Brüder. Roman. Deutsch von Herrn. Farkas, Berlin-Leipzig, 1896, Herrn. Hilger Verlag. Baron Rebus und andere Xovelletten. übersetzt von Emil Kumlik, Leipzig, 1897 (101 1.) Phil. Reclam. (Napnyugati mesék.)

Die erste Schwalbe und andere Erzählungen. Übersetzt von Ernst Grossmann. Leipzig, 1898 (137 1.). (AT, első fecske és egyéb elbeszélések.) Frau Lieutenant und andere Humoresken. Übersetzt von Oskar v. Krücken, Berlin, 1898 (74 1.)

Otto Janke Verlag. (A Mutamur-ból néhány elbeszélés.)

Sprechen Sie mit Mama. . . Eine zusammenhängende Geschichte. Deutsch von Herrn (ine) Farkas, Berlin-Leipzig, 1898 (187 I.) Hilher Verlag. (A Gyurkovics leányok.)

Die sieben Schwestern. Eine Familiengeschichte von Ludwig Wechsler, Berlin, 1900 (163 I.) Cotta Verlag. (A Gyurkovics leányok.)

Die Tochter des Obersten. Roman von Franz Herzog. Deutsch Ludwig Wechsler, Berlin, 1900 (20* I.) Hilger Verlag. (Simon Zsuzsa.)

Die Operettensängerin. Roman. Übersetzt von Herrn. Farkas. Leipzig, 1900 (217 I.) Phil. Reclam. (Fgy leány története.)

Andor und András. Eine Geschichte aus dem Journalistenleben von Budapest. Übersetzt von Karl * on Bakonyi, Wien, 1904 (201 I.) Carl Konegen Verlag. (Andor és András.)

Das Mädcl von der Gasse. Erzählung. Übersetzt von H (ermann) Dientz, Berlin, 1904 (123 I. 2. kiad.: Berlin, 1905 (5—7 ezer!) Berliner Verlags-Institut. (A lóp virága.)

Die Scholle. Roman. Übersetzt von Leo Lázár. Wien, 1905. (A honszerző.)

Unter fremden Menschen. Erzählung. Deutsch von Herrn. Farkas, Berlin, 1905, Hilger Verlag.

Im Banne der Puszta. Roman. Übertragt von Stefánia Rabas. Graz, 1910 (198 I.). Verlag C. J. Ochninger. (Pogányok.)

Die Brüder Gyurkovics. Erzählung. Deutsch von Herrn. Farkas, Berlin-Leipzig, é. η. (1913, 111 I.). Hilger Verlag, Kürschners Bücherschatz 642. sz. (Gyurkovics fiúk.)

Licht und Finsterniss. Roman, deutsch von Ludwig Wechsler. Berlin, 1919 (287 I.). Buchverlag fürs deutsche Haus. (Pogányok.)

Die Festreden gehalten in der Konstituierenden Generalversammlung der südungarischen Liga in Szeged, Bp. 1920 (20 I.) Pallas. (Német beszédei.)

Graf Stephan Tisza. Wien. 1925, Fligius Verk'?. 0\ Két arckép című kötet első tanulmánya.)

Rákóczi, der Rebelle. Roman, 1937, (Pro Libertate.)
Ihr letzter Tanz, Budapest, 1941 (72 l.) Bartsch sok-
szorosította. (Utolsó tánc.)

Olasz:

Pagani. Romanzo storico ungherese. Versione di Vin-
cenzo Gelletich, autorizzata dall'autore. Fiume, 1908
(198 l.). (Pogányok.)

í Pagani. Romanzo. Traduzione di Franco-Vellani
Dionisi, Milano, 1929 (347 i.) Alpes kiadó, iPo-
gányok.)

La porta della Vita, Romanzo, traduzione di Silvino
Gigante, Milano, 1929 (183 l.). (Az élet kapuja.)

La bracca della Venere di Milo, Romanzo. tradu-
zione di Franco-Vellani Dionisi, Milano, 1929 1258
h) Corbaccio, Collezione di Opere magiare 1. sz. (A
M Hói Vénusz karja.)

Il violino doro. Romanzo. Traduzione di Silvino
Gigante, Milano, 1932 (256 l.). (Az arany hegedű.)

Sette maniere di trovar marito. Versione italiana di
Silvino Gigante, Milano, 1932 (162 l.). Valentino
Bompiani Ed. (A Gyurkovics leányok!)

Il Miracolo. Mutamur. Traduzione di Ignazio Ballá,
Alfredo Jeri, Milano. 1933. LEroica 24.

Spanyol:

Las hermanas Gyurkovics (Historia familia). No-
vela. La traducción del húngaro ha sido hecha por
A Révész. Madrid. 1919 (178 l.), Collección univer-
sal No 109. (A Gyurkovics leányok.)

Los hermanos Gyurkovics. Novela. La traducción
del húngaro ha sido hecha por A. Révész, Madrid,
1921. Collección universal No 2fi3. (Gyurkovics
fiúk.)

Jorge y Alejandro Gyurkovics. Novela. La traduc-
ción del húngaro ha sido hecha por A. Révész, Mad-
rid. 1921. Collección universal No 447 y 448. (Gyur-
ka és Sándor.)

El Yanqui aventuseno y Corazón de nombre. Tra-
ducción del húngaro ha sido hecha por A. Révész.
Madrid, 1922. Collección Babel.

Svéd:

Flickorna Gvurkovics. Overs av Axal Lundagard.
Stockholm, 1903 (234 l.). (Gyurkovics leányok.)»

- Jessi, Novell, Stockholm, 1904, Overs av Huldbeg. Herr von Szabolcs äktenskap. Roman, Stockholm, 1909, Silléns bokförl. (Szabolcs házassága.) Gyurka. Forstättning på Gyurkovicsama. Overs av E. Arbman, Stockholm, 1911 (197 1.) Albert Bonnier Fori. (Gyurkovics fiuk.)
- Flickorna Gyurkovics. Overs fran tyskati av Ernsí Grapström, Stockholm, 1912 (188 1.), B. Wahlsröm Förlag. (Gyurkovics leányok.)
- Pojkarna Gyurkovics. overs a v Oskar Nachmann. Stockholm, 1912. B. Wahström. (Gyurkovics fiúk.)
- Förändringen, Stockholm, 1912, Holmquist förlag. (A honszerző.)
- Operettsängerskan. Overs av E. Grafström, Stockholm, 1918 (198 1.) Holmquist förlag. (Egy leány története.)
- Ett Kavaljersöde, Stockholm, 1913, Holmquist förlag. (Andor és András.)
- Flyktande minnen. Overs av Signe Leffler-Liljenkrantz. Svenska Dagbladet folytatásokban közölte 1918 január 5-től (Stockholm).
- Fru Löjtnanskan och andre humoresker. Stockholm. 1901 (156 1.). P. A. Huldbergs bokförlag. (Novellák a Mulamur című kötetből).

Szerb:

- Gyurkovice cerke pripovetko. Ma srpski prevec P. Növi Sad. 1895 (199 1.). (A Gyurkovics leányok.)
- Carstvo Sanja. Roman jedne nechsvacene zenske duse, Zagreb, 1917 (155 1.) Zabovna Bibliotéka. (Egy leány története.)

2. Színdarabok:

- Tilla, Bécs: 1918 jan. 8., München: 1918 nov. 3., Berlin: 1919 dec. 5., Paris: 1933 febr. 9.
- Kék róka, Bécs: 1917 dec. 21., Berlin: 1918 ápr. 6.: 1918 nov. 6.. München: 1919 márc 8., Róma: 1919 dec. 8., Paris: 1922 ápr. fi., New-York: 1923 dec. 7.. Sidney: 1927 febr. 20.

UTÓSZÓ.

Írta: Hertelendy István

Ez a könyv a nyolcvanesztendős Herczeg Ferencnek hódol. Nem tudományos munka, sem nem történelmi adatokkal tűzdelt hivatalos életrajz, hanem cikkek, emlékezések, baráti üdvözletek, anekdoták és apróbb tanulmányok gyűjteménye.

Az író életműve nagy, szinte beláthatatlan. Sikerei világgraszolóak. Népszerűsége régen túlnőtt határainkon. Jelentőségét felmérnünk tehát felesleges. Ez a könyv inkább az emberről szól, arról a Herczeg Ferencről, akit az olvasó alig ismer, a Hűvösvölgyben és a badacsonyi szőlőben élő Herczegről, a világtól elvonult írófejedelemről, aki a földet rengető viharoknak ez észtvészítő tombolásában is hű maradt hivatásához: tollával szolgálja a szépet.

Herczeg Ferenc szinte beteges irtózáttal kerüli a hírt és a tömjénezést. Ha rajta állott volna, ez a nyolcvanadik születésnap is nyomtalanul tűnik el az időben. A hálás kor azonban jóleső kötelességének tartja, hogy csendes hódolattal ünnepelje nagy mesemondóját. Herczeg a betű mestere, illik tehát, hogy a betű tegyen tanúságot arról a mély és becsületes szeretetről, amellyel a magyar művészet, a nép és az egész nemzet övezi a nyolcvanesztendős költőt.

Herczeg Ferenc munkásságát méltatnunk tudományos feladat lesz, amelyet az ünnepi láz hevenyészett sietségében meg sem oldhatnánk. Műveinek jegy-

zékét közöljük, de ez a kurta bibliográfia valójában csak mentetetődzés: ezt a rengeteg írást, sokezer külföldi kiadást, számtalan európai és amerikai bemutató tudományos készültséggel felmérni egy emberöltőt igénylő feladat. Az író hatásáról sem beszélhetünk, hasonlóképpen nem szólhatunk társadalmi munkásságáról és a szellem s becsület mezején vívott harcairól. Csak az embert szeretnők megmutatni szerény eszközeinkkel. Ez a feladatunk is majdnem megoldhatatlan, hiszen az emberi nagyság Herczeg esetében jóformán egyet jelent írói portréjával.

Herczeg Ferenc a forma mestere. Korunk irodalmának egyik legveszedelmesebb jellemzője a forma bomlása. Herczeg az irodalmi áramlatoknak e szédült kavargásában is megtalálta a célhoz vezető utat: a formát. Ez az erénye tette őt már most klasszikussá és ez a hallatlan formaérzék emelte őt kortársai fölé. A forma és a stílus nyomta rá bélyegét egyéni életére is. Ő egyike azon keveseknek, akik életükben is megvalósították azt, amit a műveikben hirdetnek.

Arcképet rajzolni Herczeg Ferencről hálás feladat lenne, hiszen a vonásai élesek és tiszták. Mi mégis inkább ezt a regényes, könnyedebb formát választottuk, hogy az olvasó elé vetítsük portréját. Ezeknek az írásoknak gyűjteménye a szeretet, magyarázza azt az őszinte rajongást, amellyel a kor tiszteli Herczeget. A cikkek, tanulmányok és emlékezések íróinak nem adtunk feladatot és célt. Mindenki azt írta, ami a szívéen feküdt. Ezért hisszük, hogy a kép, amit Herczegről festettünk, elevenebb minden pontossággal és lekiismeretességgel rajzolt képnél, hiszen a tisztelet, megbecsülés, kortársi hódolat és önzetlen szeretet ihlette.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
<i>Harsányt Zsolt</i> : Köszöntő	5
A nyolcvanéves Herczeg Ferenc (A magyar írófejedelem életregénye.....)	7
<i>Gr. Eddsheim Gyulay Ella</i> : A 80 éves Herczeg Ferenc.....	123
<i>Tasnády Ilona</i> : Köszönöm a Crescenciát	126
<i>Bethlen Margit</i> : Néhány találkozóm Herczeg Ferencsel	127
<i>Ifj. Hegedűs Sándor</i> : Lujza néni	131
<i>Márkus Emilia</i> : Nem igaz, hogy Herczeg Ferenc 80 éves	139
<i>Bingert János dr.</i> : Herczeg és a film.....	142
<i>Lázár Mária</i> : A nagyasszony nagy fia	149
<i>Góth Sándor</i> : Emlékek Herczeg Ferencről	151
<i>Kárpáti Aurél</i> : A forma mestere.....	157
<i>Szüllő Géza</i> : Herczeg Ferenc kora	169
<i>Benda Jenő</i> : Herczeg Ferenc a hírlapíró	173
<i>br. Wlassics Gyula</i> : Herczeg és a magyar film	184
<i>Rózsahegyi Kálmán</i> : Ahogy ő meghajol	187
<i>Somlay Artúr</i> : Az ezerszemű Caesar ítelt	192
<i>Stella Adorján</i> : Herczeg-anekdoták.....	193
<i>Tolnay Klári</i> : Herczeg Ferenc ünneplése	202
<i>Török Irma</i> : Két kezdő elindul	203
<i>Ditrói Mór</i> : Herczeg Ferenc a színműíró	205
<i>Bajor Gizi</i> : Herczeg Ferencről	210
<i>Németh Antal</i> : Herczeg Ferenc és a Nemzeti Színház	213
<i>Pünkösti Andor</i> : Gyurkovics-dédunokák	219
<i>Baráth Ferenc</i> : Herczeg — bibliográfia	222
<i>Hertelendy István</i> : Utószó	247